

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ versei 977

LÁNG ZSOLT: Bestiárium Transylvaniae (*A tűz és a víz állatai*) 980

BALLA ZSÓFIA versei 986

KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 988

DARVASI LÁSZLÓ: A könnyemutatványosok legendája (*Részlet a regényből*) 989

BARÁNSZKY LÁSZLÓ verse 997

*

FORGÁCH ANDRÁS: Az angyalarcú kígyó (*részletek*) 999

KUKORELLY ENDRE versei 1011

FRANKL ALIONA-ZEKE GYULA: A másik város (*Lépcsőház – A fény felé*) 1014

PÁLINKÁS GYÖRGY: A város fölött a fény... 1019

SZILÁGYI ESZTER ANNA versei 1020

MÉHES KÁROLY: Nem vész el, csak átalakul (*elbeszélés*) 1023

MAKAY IDA versei 1045

SÁNDOR IVÁN: A veszendő személyiség nyomában (*Proust és a huszadik századi regény*) 1047

SZAKÁCS ESZTER versei 1063

MELIORISZ BÉLA versei 1064

SOMOS RÓBERT: Kerényi Károly és a platonizmus 1066

*

NAGY BOGLÁRKA: „s hogy folytatódik, s hogy így határtalan”
(*Bertók László: Deszkatavas*) 1072

BOMBITZ ATTILA: In Hölderlin (*Kukorelly Endre: H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*)
1077

NAGY IMRE: Az arc és a beszéd (*Tüskés Tibor: Az utolsó évszak*) 1084

MEDVE A. ZOLTÁN: Zeitblom-effektus (*T. S. Eliot: Elvesztett költemények*) 1088

P. MÜLLER PÉTER: Szendi Zoltán: Lélek és kép 1092

CZIGÁNY ÁKOS: A. E. Taylor: Platón 1094

1998

OKTÓBER

*Kiadók és szerkesztők. A Jelenkor negyven éve az impresszum
változásainak tükrében 1097*

A Jelenkor postájából

LENGYEL BALÁZS: *Az élet aranyfája (Megjegyzések egy Nemes
Nagy Ágnes-vers elemzéséről) 1100*

KÉPEK

KÁLMÁNDY P. FERENC városfotója 1018

Fekete-fehér műmellékleten

Dokumentumok a negyven éves Jelenkor történetéből

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

JELENKOR

120,- Ft

9 770447 642002

JELENKOR

XLI. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, PARTI NAGY LAJOS,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,
egy évre belsőre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR e számával fennállásának negyvenedik évfordulójához érkezett. A lap első száma 1958 októberében jelent meg.

NEGYVEN PLUSZ ÖT címmel rendezte meg jubileumi műsorát a Jelenkor szerkesztősége és a Jelenkor Kiadó Kft. szeptember 26-27-én Budapesten. A folyóirat negyven- és a könyvkiadó öt éves működésének alkalmából szervezett program első napján a Magyar Irodalom Házában az irodalom terjesztésének kérdéseiről beszélgettek a szakma képviselői: *Diedrich Tamás, Fekete András, Hermann Róbert, Kertész László, Kiss József és Rácsai László*. Este a Gerbeaud Sörházban a folyóirat és a kiadó szerzőinek gálaestjére került sor: *Esterházy Péter* bevezetője után *Bertók László, Csiki László, Darvasi László, Garaczi László, Kukorelly Endre és Takács Zsuzsa* olvastak fel műveikből. Másnap a Károlyi-palotában az irodalom reklámjáról cserélt eszmét a közönség előtt *Bán Magda, Osztoivits Ágnes, Ugrin Aranka, Varga Lajos Márton és Váradi Júlia*. Az eseményesorozatot gálaest zárta, melyet *Konrád György* vezetett be, a felolvasók *Balla Zsófia, Márton László, Nádas Péter, Oravecz Imre* és *Tolnai Ottó* voltak.

DESZKATAVASZ címmel *Bertók László* verseit adta elő *Lázár Balázs*, a Pécsi Nemzeti Színház színművésze szeptember 28-án a pécsi Művészetek Házában.

KIÁLLÍTÁSOK. *Kortárs pécsi építészet 1980-1998* címmel nyílt kiállítás szeptember 1-én a Pécsi Galériában és a Pécsi Kisgalériában. Az elmúlt két évtized építészeti törekvéseit bemutató kiállításához kapcsolódott a Pécsi építészet történetét 1880-tól 1980-ig áttekintő kiállítás a Művészetek Házában. Mindhárom anyagot szeptember 27-ig tekinthette meg a közönség. – Pinczehelyi Sándor *Ismétlések/Repetitions* című kiállítása a Janus Pannonius Múzeum Káptalan utcai Múzeum Galériájában szeptember 10-től október 18-ig látható. – *A Modern magyar művészet a Kolozsváry-gyűjteményben* című kiállításnak adott otthont a Múcsarnok szeptember 2. és október 4. között. – A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban *Tóth Krisztina* költő nyitotta meg szeptember 10-én az *ORIENT/e* című – *Siflis András, Szegő György, Kerekes László, Für Emil, Gellér B. István, Thury Levente* és *Dimitris Tzamouranis* műveit bemutató – kiállítást, melyet november 1-ig tekinthetnek meg az érdeklődők. – A Budapest Galéria Kiállítóházában szeptember 3-tól 20-ig volt látható a *Tér-képzetek 6. Kis tér – nagy távlatok* című kiállítás. – *Ludmila Pokorná* cseh naív festő alkotásait mutatta

be a Duna Múzeum – Európai Közép Galéria szeptember 2. és október 5. között.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ az új évadban elsőként Horace McCoy-Ungvári Tamás *A lovakat lelővik, ugye?* című zenés játékát mutatja be október 9-én a nagyszínházban *Márton András* rendezésében. A későbbiekben ugyanitt Shakespeare *Othello* című tragédiáját *Csiszár Imre*, Verdi operáját, a *Don Carlost* *Konter László*, Huszka és Martos *Gül baba* című operettjét *Bor József*, a *Nosferatu* című balettestet Vangelis zenéjére *Herczog István*, míg Christopher Hampton *Hollywoodi mesék* című színművét *Balikó Tamás* rendezésében láthatja a közönség. A Kamaraszínházban az első premier október 2-án lesz, Dobozy Imre-Horvai István *A tizedes meg a többiek* című vígjátékát *Koroknay Károly* állítja színpadra. A továbbiakban Molnár Ferenc-Török Sándor *A Pál utcai fiúkját* *Soós Péter*, Simon Gray *Butley* című drámáját *Márton András* rendezésében tekinthetik meg az érdeklődők, továbbá a *Stílusok '99* című – számos koreográfus munkájaként létrejövő – balettestet. A Stúdiószínházban tavasszal Heinrich von Kleist *Amphitryon* című tragikomédiáját *Hargitay Iván* rendezi.

JAK TANULMÁNYI NAPOK '98. Hatodik alkalommal rendezi meg szakmai konferenciáját a fiatal írók József Attila Köre (JAK) október 2-3-án a pécsi Művészetek Házában. A konferencia első napján irodalom és filozófia kapcsolódási pontjairól tart előadást *Bagi Zsolt, Czigány Ákos, Farkas Zsolt* és *Trencsényi Balázs*. A vita moderátora *Bacsó Béla*. A második napon az átírás jelenségéről *Bagossy László, Selyem Zsuzsa, Szigeti Csaba* és *Thomka Beáta* ad elő, a vitát *Mekis D. János* vezeti. A program zárásaképpen irodalmi felolvasóestre kerül sor, melyen *Deák Botond, Király Levente, Láng Zsolt, Lovétei Lázár László, Szakács Eszter* és *Závada Pál* olvasnak fel műveikből.

MEGALAKULT a Fiala Írók Szövetsége (FISZ). Az új szakmai, érdekképviseleti szervezet hazai és határon túli fiatal magyar írókat tömörít, s jelentős szerepet kíván vállalni a magyar irodalmi közéletben.

VÖRÖS ISTVÁN különdíjat nyert az augusztus 19. és 23. között Pozsonyban rendezett Költők 18. Világfesztiválján. Gratulálunk munkatársunknak!

A JELENKOR következő száma *Laczkó Sándor* és *Szilasi László* vendégszerkesztésében jelenik meg.

BERTÓK LÁSZLÓ

Tükör

*Könnyen megvághatom
magam vele,
s valószínű, hogy
meg is vágom, mégis a kést
választom...
Néztek, mint bárányt a tócsa.
Jó, átugrom...
Csak addig bírjátok ki, amíg
eltűnik benne a képem.
Onnantól kezdve
én leszek a tükör.
Döntenetek kell, hogy a
helyetekre fordultok-e,
vagy azok maradtok, akiket
mutatok...
Olyan közel a vér, hogy csak a
pillámat kell lecsuknom,
csak az emlékeiteket kell
megfeszítenem, csak
bele kell mozdulnunk.
Nos?
Itt vagytok még?*

Ítélet

Fölállsz, megfordulsz, újra a
kezedbe veszed, nézed. Ami a
repedésből kilátszik,
már majdnem ugyanaz.
Ha nem képzelődnél annyit,
lefekhetnél két mozdulat közé.
A pillanatban
benne a történet. A porszemnek
vége, ha megnevezed.
Ami hiányzik, az
akkor sem lesz meg, ha
megvan. Az ujjad, a szemed,
az orrod, a füled,
minden ízéd a
nyelvedbe kapaszkodik.
Most kellene
arrébb tenni a virágládát,
megszámolni a szoba sarkait,
kimondani az ítéletet.
Hallgatsz.
Mintha filmen látnád,
csobog alá a
narancsízű almalé. Kicsúszik
alólad a ló.

Szikra

Köröző zseblámpa a mélyben,
jaj a fekete madaraknak, akik
azt hiszik, hogy velük
kezdődik a sötétség, s akiknek
(úgy tűnik) igazuk van, csak
folyton kilyukad a hatóság,
átmegy az úton a macska,
szikra kerül a nyugtatóba.
A gravitáció következetes.
Nem lehet
önfeledten átsuhanni

*egyik sejtől a másikba.
Hová rohansz?
Csak a mozgásban
vetheted meg a lábadat?
Sebzett madárszárny
csapkodja a melled?
Félsz, hogy ok nélkül
megbüntetnek?
Olyan magasan
hordod az orrodát,
mintha neked a lenyugvó
napkorong körözne.
Olyan alacsonyan röpülsz,
hogy a legyeket fogdosó
fecske is elkap.*

Bestiárium Transylvaniae

A tűz és a víz állatai

Matej atya hol erről, hol arról kerekített elbeszéléseit teleszötte olyanféle megjegyzésekkel, amelyek arról tanúskodtak, hogy saját szemével látta történeteinek szereplőit. Folyton vacogott a foga, festette elém Sándor vajdát, aki ide-oda való ingázásában gyakran megfordult a fennsíkon. Okos ember volt, ám olyan sebesen beszélt, hogy nem értettem, jellemezte Tomsa pohárnokot. Cantemir hercegről elárulta, utolsó éveiben azért égette hajnalig a gyertyákat, mert egyszer haramiák törtek rá, gúzsba kötözték, szájába rongyokat dugtak, minekutána reggelig hevert ágyából kivette, szó szerint a legsötétebb képzetektől fojtogatva. És Matej atya azt is felfedte, kik ijesztettek a vajdára, merthogy Miron kancellár, amikor ezen az úton kimenekült az országból, bekopogott a kolostorba, az éhségoltó lakmározás közben pedig kikotyogta, kik és hogyan próbálták megpuhítani a vajdát, hogy visszavonja Dosoftei metropolita kiátkozását.

Azt számolgattam, hány esztendő is lehet Matej atya. A boldogtalan Cantemir herceg háromszáz éve bolyongott ezen az árnyékvilágon, Tomsa kegyetlen halálának a négyszázadik éve is betelt, Sándor vajdát Tomsa halálakor juttatták fejedelemségre. Itt azonban, ebben a világtól távoli kolostorban másképp számolják a napokat! Matej atya kilépett az idő medréből, állapítottam meg mosolyogva. Matej atya az emlékezet boldogegy birodalmában önfeledten lebeg ég és föld között.

Úgy számítottam, hogy az előttem álló nap alatt bevégezve az elvállalt feladatot, másnap már folytathatom utamat. Csakhogy Ignat atya, a remeték igumenje üzent, aznap ünnep van, dologtilalom, Szent Kozminhoz, vértanú testvérünkhöz szálljon a könyörgés.

Egyetlen felhő nem volt az égen, a kéklő messzeségből láthatatlan szellemalakok suhantak a harang hívó szavára. Ignat atya, aki két társával a kolostor kisebbik templomában virrasztott az ünnepi liturgiára készülve, hajnalban arra rezzent, hogy valaki dörömböl a templom kapuján; kiküldte egyik társát, ám az fejét ingatva, karját széttárva, értetlenkedve tért vissza; Ignat atya mégis olybá vette, hogy vendég érkezett, mégpedig rangos vendég, akinek tiszteletére megnyitották a templomi főkaput, rózsaszirmmal szórták tele a háromfokú kőlépcsőt, ebédre pedig levágták a legkövérebb kakast.

Elindultam a templom felé, és valódi ijedelmekre, néhány lépésnyire a szárnyas faajtó előtt, térdig földben álló emberi teremtménybe ütköztem, aki maga

is a remeték szakadozott köntösét viselte, arca ugyanolyan kortalan, teste ugyanolyan izmos és sovány volt, mint a többieké. Ijedelmem elmúltával, illően köszöntöttem, és neki is elmondtam, honnan jövök, ki vagyok. Lassan, alig észrevehetően bölintott. A fény úgy repdesett szemgolyóján, mintha a szem ablaka mögött hosszú madzagra függesztett lámpa lengene, mégpedig olyan formán, hogy hosszabb tanulmányozást követően, abból olvasni lehetne. Mint akik régóta lesnek, alighogy megtorpantam a néma remete előtt, körém gyűltek a társai, és két táborra szakadva, azonnal ostromolni kezdtek. Egyik tábor a jobb fülembe, másik a balba ordította.

Dobrin atya be akarja bizonyítani Movila atyának, hogy az emberi test és a növények hasonlósága nem a véletlen szeszélye, hogy igenis, egymás tükörképei vagyunk. Térdig beásta magát a földbe, és hetek óta úgy él, mint az ösvény túloldalán, a vaslábosban virító leander. Nem beszél, nem fogad el ételt, csupán vizet iszik, és eltűri, hogy társai megfésüljék, lecsutakolják, vagy éppenséggel fölseperjék, elegyengessék körülötte a földet. Fellángolt ismét a vita, s mivel Matej atya jóságos istápolóm volt az eltelt nap során, önkéntelenül is az ő szavai felé fordult figyelmem, lévén ő pedig a hasonlóság-pártiak között, Dobrin atyát magam is a leander társaként kezdtem látni: felnőttkorban megtért növényként, aki a vizet szomjazza, aki arcát a nap felé fordítja, karjait levélként emeli-ereszti. Az ember természetesen nem növény, de azonosulni tud a növények lelkével, tolmácsolta Matej atya Dobrin atya szavait, mire a szóban forgó látható bizodalommal növekedni kezdett, derengő mosollyal ajkain.

Mint amikor bizonytalan dolgok előtt áll az ember, én csak a sóhajtozásig jutottam. Az ítéletemre várakozó remeték is felsóhajtottak. És ekként sóhajtozva, sóhajra sóhajjal feelve, elindultunk a templom felé, ahol aztán a legkülönösebb dolgok történtek.

Már az is különös volt, hogy a reggeli óra ellenére még mindig tündökölt a telehold. Mifelénk nem csináltak fatemplomokat, így hát a süveghegyes tornyocskát bámultam épp, amikor felfedeztem mellette a csorbulatlan holdtányért. E jelenség igazi megpróbáltatások emlékét fakasztotta föl bennem, éjszákák gyötrődéseit, amikor a hold delejes sugaraitól fölriadva, a szomszédos ágyon megpillantom Milkovot, kövér, hortyogó tanulótársamat, tokája rezeg, nyála mellére folyik, takarója lecsúszva, dagadt combjai közül egy agyoncsapott, kékes-véres patkánytetem türemkedik elő... Nevetned kellene, suttogom félhangosan magamnak, nevetni, mint Mária tette, aki fiát keresve bejárta a világot, s amikor reményvesztetten szédelgett egy szakadék szélére, megjelent előtte egy rútabbnál is rútabb béka, és Mária e rettenetes csúfság láttán tele szájjal nevetni kezdett. Csakhogy Milkov nemcsak rút volt, retkeslábú, fingó-böfögő, csámcsogó, hanem azon felül fékeveszetten erőszakos is; torkig voltam vele. Amióta elhatározta, hogy megírja a Monostor Krónikáját, azóta ő volt a legelviselhetlenebb ember. Folyton telefröcsögte arcomat ködös terveivel: vele együtt dagadván, műve a Világ Krónikájává nőtt, egyre gyarapodtak a fejezetek, az alfejezetek, egyre kuszább és zavarosabb lett, hiába szerettem volna elalvás előtt felidézni, miről mesélt egész nap, elvonván engem kedvenc könyveim mellől, egyetlen mondatára sem emlékeztem, ellenben magam is azt szajkóztam már, hogy Milkov testvér krónikája a legnagyobbakéhoz lesz mérhető. Az éji vi-

szolygások sorát láttam a holdtányérban, és annak ellenére, hogy a pillantásomat fölfelé terelő templomforma idegensége keserű honvágyérzéssel sajdította szívemet, ismét sikerült messzire grabancolnom a visszatérés gondolatát.

A fensík remetéinek szikár, inas termete anyagtalan volt, áttetsző, tekintük szelíd, bársonyos. Amikor a templomban énekelni kezdtek, mennytisztán csendült a hangjuk. Azt hiszem, nem véletlenül időz emlékezetem oly hosszan kolostorukban! Persze csába hiszékenység volna abban bízni, hogy őket emlegetve, magam is a tisztaság és az erény példázója leszek, a tisztaság és az erény igazi ékessége nélkül. A templom sötét hajójában mindazonáltal velük végletelesen együvé tartozónak éreztem magam.

A prokimen után a munkám során átmásolt perikópát olvasta fel Matej atya, alig-alig pillantva az új könyv szétnyitott lapjaira. Majd kihagyván a katechumenek liturgiáját, belekezdünk a kerubok énekébe. Ignat atya elmondta az apostoli áldást, és miközben mi éneklésünkkel újra meg újra hálát adtunk az Úrnak, előkészült a Szent Eucharisziára. Megtörte az Amnoszt, megtöretik és széttöretik Isten Báránya, énekelte, mi pedig szokás szerint köréje sereglettünk, és akkor, ahogy Ignat atya szájába tette a kenyeret, újra hallottuk a kopogtatást. Önkéntelenül mindenki hátrafordította fejét, a bejárat felé. Senki nem állt ott, mindazonáltal mégsem maradtunk csodás látvány nélkül: combvastagságú fény sugar hasította át a sötét templomi teret. Fönről, egy szűk ablaknyílásból hullott szinte merőlegesen a fapadozatra, s valóban, mintha súllyal zuhanó márványoszlop volna, föl kavart por tündökölt lábánál. A fényoszlop beragyogta a sötétséget, jól kivehettem a tárgyakat, az ikonosztáz, az oltár faragott állványzatát, a gerendák repedéseit, egy-egy bog szíromszerű rajzolatát, és anélkül, hogy akartam volna, minden belevésődött emlékezetembe. A gyertyákkal teleaggatott, fejmagasságban lecsüngő szekérkerék nem túl erősen, ám jól láthatóan megingott, mintha valaki mozgatná. Ignat atyára pillantottam, vajon ezt is észrevette, ám ő már emelte a borral töltött kehelyt az ezüstdiszkosz mellől. Aki a benne részesülőket mindig megszenteli, énekelte. A kehely talpa alatt láttam Ignat atya kidudorodó ádámcsutkját föl szaladni hátrafeszített nyakán. Abban a pillanatban ijesztő dolog történt: Ignat atya elrántotta a kehelyt ajkától, és nagyot kiáltva, zokogni kezdett. Én pedig láttam, merő vér az ajka. És már a többiek is sírtak, majd kiáltozni kezdtek, a Megváltó vére, a Megváltó vére, és mindannyian leborultunk.

Matej atya mindent szavakba öntött, megállás nélkül mesélt, akkor is mozgott ajkai, ha elbóbiskolt, vagy áhítatosan elrévedt. Éjszaka olyan buzgalommal álmodott, hogy álmának szereplői telezsúfolták kicsiny celláját. Ijesztő, csonka-bonka alakok ugrándoztak körülötte, hol arcuk, hol egész fejük, hol karjuk-lábuk hiányzott, vagy éppenséggel csak az jelent meg. Mi tagadás, csak sikoltoztam némán vendégágyamon, imáimmal igyekezvén elhessenteni e túlvilági torzalakokat. Mennyire zaklatott voltam, holott különös kegyelem folytán a legteljesebb nyugalomnak elérhetetlen égi fényben tündöklő helyszínén lehettem.

Matej atyától megtudtam, hogy lent a völgyben számtalan esetről regélnek a népajkak: véres puliszkáról, piros tojást tojó tyúkokról, véres tehentejről, jóllehet ezek közül egyik sem mérhető az átváltozás szent eseményéhez. Matej atya

ünnepélyesen elárulta: nem alvad meg, minekutána egy nagy keresztelőkádban őrzik az évek sokasága alatt összegyűlt vért, és már indult volna, hogy a kamrába vezessen, ám a kint kerekedő fergeteg közbeszólt.

Szentéletű Melodosz atya mindig énekelt, ha bajban volt, de most hiába gyújtottunk rá teli torokból, a kinti bömbölés minden hangot maga alá temetett. Nyikorogtak az egymásba ácsolt gerendák, és fönt a zszindelyek úgy csattogtak, hogy olybá tűnt, a kis faépítmény maga akarja elijeszteni a varjúseregként ránk telepedő vihart. Észre sem vettük, amikor kiszakadt az egyik ablaktábla kampója. Szerencsére Axinte testvér azonnal odaugrott, s mielőtt komolyabb baj lehetkezett volna, a kiszakadt kampót megmarkolva, lábát szétvetve, megfeszült izmokkal megtartotta a súlyos fatáblát. De én máris hozzá siettem, és határozottan kértem, adja át helyét, ami meggondolatlanság volt, mert hiába voltam fiatalabb, nem bírtam a szél rohamával. Nem volt bátorságom segítségért kiáltani. És pattant a vas, reccsent a deszka, a táblát játszi könnyűséggel vitte magával az orkán. Szerencsére ettől nyomban megenyhült, mintha minden dühe csupán megszegyenítemre gennyedt volna. Elénekelünk egy hálaadó zsolnárt, aztán nyugovóra térünk. Nekem ezúttal Remusz atya cellájában jutott szállás.

Szamócaillatra ébredtem. A parányi ablak tárva-nyitva, az asztalon, munkám kellékei mellett nagy tál tejföllel és aludttejjel leöntött szamóca. Zsuruba, ez volt a neve a Szeret partján a tejfölös, aludttejes szamócának. Ha ellenben elmélázva ismételve, a szó jelentés-ereje elhalványul, és egészen személyre szabott képzeteket ont magából. Nekiültem az asztalra készített szamócának, miközben apró, világító bogarakként zizegtek fejemben kisdedkorom feltámadó illatai és ízei. Ám valami későbbi dolog is eszembe jutott. Amikor lent a völgyben a diakónus mesélt a fennsík klastromáról, közömbösen hallgattam, most azonban, mintha az emlékezet ambróziájából kortyoltam volna, megelevenedtek előttem a szentéletű sztarec, Rabat atya önéletírásának történetei. Rabat sztarec Kijevből előbb az Áthosz-hegyre zarándokol, majd Németvásár igumenje lesz, ám Despot ármánykodása miatt kénytelen vándorbotot fogni. Elindul a menekülés útjának nevezett hegyi ösvényen, és fönt, ahol őserdőt és vadállatokat várt, rátalál egy remetekolostorra, s ott tizenkét remetére, akik komondoraikkal védik magukat a rablók ellen, merthogy más veszély nem leselkedik rájuk, békében élven farkasokkal, medvékkel, vérvó hiúzokkal. Rabat sztarec mély csodálattal mesél a szentéletű atyákról, akik a lelki élet tisztaságában olyan tökélyre jutottak, hogy jutalmuk nem csupán a véghetetlen isteni erő megtapasztalása, hanem a hosszú élet is. Rabat sztarec lelkét elárasztja az életmód egyszerűségéből, a munka önfeledtségéből, a szertartások örömeiből fakadó derűs nyugalom, és anélkül, hogy eredeti terve szerint folytatná útját, néhány számlálatlan holdváltás után eltökélten visszatér Németvásárba, ha sorsa úgy kívánja, akár a vértanúságot is vállalva. Mindazonáltal csodálatos mód minden megváltozik körülötte: Despot az egyházzal megbékélve, fejedelmi rendtartással celebrálja a karácsonyi ünnepeket, a sztarecnek pedig aranyos hintót ajándékoz bűnbánata jeléül... Rabat atya feljegyzései semmi okát nem adják a csodás fordulatnak, az csak futólag kerül szóba, az önéletírás tetemes hányadát ugyanis a remetéknel eltöltött napok aprólékos elbeszélése alkotja: leginkább a szamóca gyűjtéséről, az utánozhatatlan ízű, gyógyító lekvár főzésé-

ről mesélnek a sorok, olyan kimunkált és révült költőiséggel, mintha általuk a tudós sztarec a kegyelemgyakorlás leghatásosabb módját élte volna meg. És ahogy magam is elrévedve falatoztam a tál számócából, hirtelen apám szegényes viskójában találtam magam. Mintha két testben léteztem volna. Testek? Nem, nem voltak valóságosak: az emlékezet nem őriz hús-vér testeket. Azokból nem marad más, csak torz forma, villogó foszlány, kékes lebeny: az egykor volt-nak folytonosan fel-felfeslő, eleven tanúpecsétje.

Rabat sztarec példája azt a tanácsot adta, hogy forduljak vissza én is a menekülés útjáról. Nyugtalanul eltoltam magamtól a tálat. Az ablakból napfény áradt a szobába, föltérdepeltem az ágyra, és kitekintettem. Az ablak alatt a virágok megtépázva, földre döntve, de a gyógyulás erős áramával szárukban, máris egyenesedtek. Észrevettem a templom előtt összegyűlt testvéreket, karjukat zaklatottan föl-föllendítve tanácskoztak valamiről. Sebesen csatlakozni akartam hozzájuk, ám rosszat sejtve, még sokáig tétováztam. Végül Mihály testvér, akinek a Takarító nevet adták, az ajtóm előtt elmenve, bekiáltott, hogy Dobrin atyát agyonütötte a vihar, s mivel ezt a legderűsebb hangon jelentette, erőt adott, hogy az atyákhoz csatlakozzam.

Én okoztam a bajt: Dobrin atyát a lerepült ablaktábla verte fejbe. Úgy hevert, mint egy tőből kitört növény. Arca viaszsárga volt, véres csíkokkal teleszántva, feje egészen kicsivé töppedt, dús sörénye teljesen lelapult, szakálla alja véres és sáros volt. Ahogy Mihály testvér megemelte, a bőréről sárlemezekék peregtek alá, és ahogy tovább emelte, a felázott talajba süppedt vézna karok, mint gyökérszálak szakadtak ki.

Mihály testvér, noha könnyű volt karjában a teher, lassan, ünnepélyesen lépdelt a templom felé. A többiek ugyanolyan ünnepélyességgel követték. Íme, gondoltam akkor, a két kopogtatás két vendéget jelzett. Ketten érkeztek tehát, és a maga módján mindegyik feltárta kilétét, szétválaszthatóan megmutatta hatalmát. A menet elé kerültem, és sarkig kitártam a templomajtót, aztán Mihály atya intésére egy oldalsó kamra ajtaját is kinyitottam.

Mihály atya belemerítette Dobrin atyát a kőkádba, a rátapadt nedves göncökkel, sárdarabokkal együtt; a kamrába bepréselődő atyák énekelni kezdtek: tűzzel keresztel titeket! Mihály atya, aki a legkerekebb képű volt mindannyiuk között, még kétszer merítette be az élettelen testet a csodaként fakadt vérbe. A kicsiny kamra forró levegőjében rózsaszínű verejték ragyogott az arcokon: halvány árnyalatú kerete a középén virító vérvörös testnek.

Aztán visszakisértük a leanderrel szembe a Dobrin atyát cipelő Mihály testvért, aki földre fektette a testet; megvártuk, hogy Buruján atya a leanderről tépett leveles ágakkal betakarja.

Mindenki dolga után nézett, én is visszatértem a másoláshoz. Egyetlen perikópa maradt hátra. Újra kinyitottam tehát a Konstantin mester nyomdájában készült szakadozott Pentakosztariont. A címlap két jelenetet állított egymás mellé, az egyik a Keresztrefeszített mellkasából kiömlő vért egy lebegő angyal gyűjti kehelybe; a másikon az angyal a kehely tartalmát Bizánc pogányoktól körülzárt városára hinti. Azt vizsgáltam, hogy a városra vagy inkább a pogányokra, hogy e megtisztító esővel térítse őket a kegyelem állapotába.

Egyedül voltam a kicsiny udvaron. A csorba falak fölött messzire elláttam.

Az alatt elterülő táj kéklő tengernek tűnt, én pedig mintha nagy, imbolygó hajón utaznék, vagy úgy lebegnék, mint az angyal Bizánc fölött. Megkapaszkodtam a támlátlan szék peremében, miközben segélykérőn körbepillantottam. A szembetűző naptól hunyorogva, senkit nem láttam, mégis úgy éreztem, hogy a sekrestye alacsony eresze alól valaki mereven bámul engem. Bámul, mégpedig azzal a sóvárgó tekintettel, amellyel arra akarunk rávenni valakit, hogy együtt sírjon velünk.

Az ideigtartót az örökssel felcserélni: ez volna a halál?

Szerettem volna megsiratni Dobrin atyát. Föltápáskodtam, megkerültem a templomot, s ahogy közeledtem a tetemhez, eszembe jutott öreg dajkám tanácsa: ha tehetem, nézzek bele a halottak szemébe. Raktározd el jól, amit láatsz, in-tett dajkám. Amikor Gata testvérünk hosszú haláltusa végén eltávozott körünk-ből, öreg dajkám mégsem engedte, hogy szemhéját fölemelve, belepillantsak a szem kihunyt tükrébe. Ne!, kiáltott rám. Fölnéztem, olyan erősen remegtek ajkai, hogy szakálltalan orcáin is hullámozott sápadt bőre. Gata testvér nagyon nehezen adta ki lelkét, sírt és átkozódott, karmolt és harapott, azt követelte ápoló-itól, hogy haljanak meg vele együtt. Öreg dajkám lefogta kezemet. Soha nem lát-tam ennyire szomorúnak.

Most megnézem, mi vár rám, gondoltam, a templomocska túlfelére térve. De rémületes pillanat: Dobrin atya sarkaira ereszkedve térdelt, épp akkor fejezte be a gödröt, amelybe lassú mozdulatokkal belelépett. A vér teljesen elpárol-gott bőréről, csak a hajlatokban piroslott még.

BALLA ZSÓFIA

Korál

*Hogy megszülettem, bocsásd meg nekem.
Mért nem uralkodsz bennem, Istenem?*

*A gumicella, melyben csapkodok,
a testem. Húsban hogy legyek szabad?*

*Kapálózom és mindenem szakad;
szagod fogom, körmöm pléhen kopog.*

*Téged fognálak, senki mást,
Uram: a köpésed is mézbecfűlt üröm.*

*Nem üthet ki a dicséret balul:
az első szólam fűrészporba hull.*

Zsoltár

Ad notam:

Mint a szép hives patakra

*Bocsásd meg, hogy megszülettem
e világra én Uram.
Testté lenni felcsörtettem
és az időm elszurom.*

*Mért nem uralkodsz bennem:
– lehessen jónak lennem?
Egész álltó életünkben
legfeljebb igazulunk.*

*Megérjük a pénzünket, ha
meg kell minket váltani.
Ebben a mély kárhozatban
ki mer rád kiáltani.*

*Lóhalálában élünk –
de Jót Istent remélünk?
Filmünkben a gyilkos vulkán
Úr-ejakuláció.*

Missa iudeorum

Orbán Györgynek

*Aláereszkednek a leples angyalok,
szomorú libaszárnyak,
a szentek hullámszanak a huzatban,
ömlik Eleison a szájból,
a kórusszáj, a hasadt torok
végefagyva süvölt, a fal beléremeg,
fulladva görög a trombita, a kürt.*

*Felszökellnek in excelsis az elfeledettek,
gloria, a levetettek, a voltak.
Recseg-ropog a gömbölyű retek,
emberek, szemek.
Nem hamu és por támad föl, hanem
a halfarkú sejt.
Az ég kárpitján anyaöl-repedés.*

*Befonnak mindent folyondár folyók,
megcsendül egyetlen kő,
egyetlen halhasú villanás,
ezt az egyetlen hangfényt selymelik
lehajtott fejjel az alvók,
az ember-drapériák.*

*Minden elmozdul, odafent a ringó bábok és
a szúrós napszem, a szentek verdesése.
Fölhólyagzik, benedictus, ellapul.
Kífacsarodik a nyál, savanyú lé az alázat.*

*Csak önmagát halhatatlanul. Hosanna.
In excelsis ez a ropogás, hasogatás. Erőtéljesen
fölfelé. Hosanna in excelsis.*

*Beburkolózna in Agnum Dei. Belepuhátlankodnak,
miserere nobis. Lehetséges? Nagyon, nagyon
homok és morzsák és dara és só a bőre alatt.
A kívánság fölhorzsolja a szájpaplásom.
A hólyagcsend. Credo.*

Radnóti-változatok

Szilágyi Julikának

*Tajtékos égen ring a hold.
Csodálkozom, hogy élek.
Költő szorong, kutat ma ritka sort:
Jobb szót lelek, csiszolt rímet cserélek.*

*Tajtékos égen ring a hold.
Ha verset írok – élek.
Lélek rebegne erre, rímbe... Most!
Rezzen kezem, s mégis lejegyzí: félek.*

*Mint régen... Éppúgy ring a hold.
Csodálkoztam, hogy élteti.
S míg tajtékzó, süket kor újra kinn tarolt,
Benn verset írtam én, bevallom, s néha féltem.*

*Tajtékos égen ring a hold.
Ha olykor írok: – élek.
Olykorban élek én e földön... Itt,
Mást vakmerőn hazudni félek.*

*Tajtékos égen ring a hold.
Csodálkozom, hogy élek.
Éj szögödrében virradok:
Magányos, elszórt csont, fehérlek.*

A könny mutatványosok legendája

Részlet a regényből

Pilinger különös erő zsbongását érzi a tagjaiban, ahogy visszafelé megy a városba. El se köszönt Balinától. Mint aki tudja, találkoznak még, s a hálát, melyet a nádi ember iránt érez, lesz még alkalma leróni. Alkonyodik. Haragos vörösből az ég alja, lilán tündökölnék az egymásra torlódó felhők hasai. A szél is kifáradt. Olyan a fiatal, nagy fejű férfi, akár egy beteg koldus. Részeg legények belekötnek, és röhögve megrugdossák. Pilinger bámul rájuk, csak mosolyog szelíden, mire a legények hőkölnek, s gyanakodva kezdik bámulni. Az egyikük egyszerre közelebb lép, s pálinkától vérekes szemekkel egészen közelről bámul Pilinger arcába. S csakhamar fölfordít. Úgy iszkol a vidám és nagyhangú kompánia, mintha magával az ördöggel találkozott volna.

Pilinger pedig folyvást a kamillavirágot tartja a kezében, azt nézegeti és szagolgatja. Árokban tölti az éjszakát, könnyű és nyugodt félálomban. Kóbor eb jön, előbb hosszan szagolgatja, aztán odaheveredik mellé, s úgy alszik el, hogy föl-fölvinnog álmában. Pilinger meg csak ül, hátát az árok földfalának döntve bámulja a kamillavirágot, amely világít és énekel a lelkének. Odafent tündökölnék a csillagok. A Hold megfelezve ragyog. Kakasok rikoltásával kel a férfi. Téblából a poros utcákon, belebámul az emberek arcába, s egyáltalán nem érdekli, hogy azok riadtan vagy viszolyogva térnek ki előle, hogy úgy néznek vissza rá, mint valami alvajáróra, rossz lélekre. Pilinger tudja, hogy meg fogja találni. S neki van igaza. Hiszen egyszerre szembejön vele a lány.

Végre! Végre!

Arnót Kamilla arca sápadt, a tekintete szokás szerint szomorú. Mint akit nagy baj ért, titkolni ugyan nem akarja, de szólni nem szól róla soha. Pilinger a poros út közepén áll. A lányka megtorpan, félelem nélkül bámulja a furcsa idegent, szemöldöke megremeg, még lép kettőt, még egyet, végül egészen közel hajol hozzá. Aztán a szája elé kapja a kezét. Sikkantás röppen ki az ajkai közül.

– Jaj, Istenem, jaj Istenem! – ismételteti.

– Ismeri őket, ugye? A rokonuk, ugye? – kérdezi aztán zihálva, sóhajtozva. Pilinger elmosolyodik, s bólint.

– Jöjjön hát! – mondja Kamilla, s már indul is. Pilinger meg engedelmesen halad a kamillafelhő után.

Arnót Ignác fafaragó mester gyanakodva vizsgálja a jövevényt. Amilyen ágrólszakadt, útonálló is lehet. Kérdegeti, honnan jött, s hogyan nevezik, de az idegen alig szól valamit. Legfeljebb egy nem vagy egy igen szakad ki szorosra

zárt ajkai közül. De a szeme annál inkább világít abból a nagy, kócos fejéből. Bamba tekintet, és valahogy annál is több. Ejnye, nocsak. Arnótné az öregasszonyok bölcsességével megérzi, hogy a jövevény, ha lopott vagy ölt is eddig, többé nem teszi. Ilyen tekintettel nem lehet többé ölni. Kenyeret szel, szalonnát és hagymát rak az idegen elé. Pilinger szótlanul fal. De közben gyakorta Kamilla felé pislog, megáll szájában a falat, s elmosolyodik. Kamilla meg a fejét rázza szégyenlősen. Pilinger az étel elköltése után az udvari kútnál le is fürödhet. A férfi szeme villog. Folyton nézi, bámulja a lányt, mígnem a lelkében derengeni kezd egy halvány, távoli emlék. Eltelik a nap, ahogy szokott. A kert végében, a fészerszerű kalyibában lefektetik és magára hagyják. Arnót Ignác sokáig áll a kalyiba ajtajában, nézi az idegent, míg végül bólint.

Tudja már.

Tudja, hogy ki ez a nagy fejű, fiatal férfi.

Rájött a dologra, mert ő is kétségben és szinte már fájó bizonytalanságban őrlődött, mióta ez a nagy fej, ez a bamba szempár elébe került. Mert az első pillanattól fogva tudta, hogy találkoztak valamikor, látta ezt az embert valahol. Arnót Ignác fáradt elégedettséggel bámulja a lányát. A holdfény becsorog a szobába, ezüstösen fénylik a tárgyak éle, mintha a dolgok úszni, sodródni készülnének az udvaron szétömlő éjszakában. Megroppannak, fölreccsennek a bútorok, s a fafaragó jól tudja, mit jelent ez. Hát elérkezett! Arnót lámpást gyújt, közben köhögési roham fogja el, meg kell kapaszkodnia az asztal szélében. Az öregember mostanában gyakorta köhög. Ilyenkor rongyot kap a szája elé, abba köpi a véré.

– Tündér, apácskám, tündér – szól végül Kamilla, és megsimogatja a fafaragó ráncoktól szabdalt, fáradt arcát. Arnót nagy, tömpe ujjaival forgácsot tapogat az asztal sötét lapján.

– Láttam a szeméből, hogy az – bólint Kamilla.

– Tudom, hogy az – köhögi az öregember.

– Úgy nézett rám, mint senki még – suttog Kamilla.

– Soha többé nem öl már – suttog a sötétből Arnótné.

Szelkiáltó madár sikolt kint, az éjszakában. Kuvik visít a közelben. Arnótné keresztet vet a félhomályban. Arnót beszélni kezd.

– Tudod, Kamilla, az anyád és én hosszú éveken át hiába akartunk gyereket. Bűbájosokhoz jártunk, holdarcú emberektől kértünk tanácsot, varázsfüvet dugdostunk az ágyunkba, s mindenféle badarságokat hajtogattunk. Nagyon régen, amikor még nem itt éltünk, megfordult az udvaron egy szekér. A ponyvájára hatalmas könnyecsepp volt festve. Öten utaztak a szekéren, öt mutatványos. A könnyeikkel mutatványoskodtak ezek az emberek. Ők hozták el a híré, hogy a várakozásunk idővel betelik. De nem is ezt akarom mondani. Ezek a mutatványosok a szekerüket javították nálam. S anyád, aki nagyon várt már a gyermekáldásra, bepillantott a szekerük mélyébe. Egy kisfiú feküdt ott tarka rongyok között. Aludt. Ötéves forma volt, nagy feje volt, a haja meg kócos volt.

Az öreg még mondaná, de Kamilla közbekiált.

– Tudtam! – csapja össze a kezét. – Tudtam, hogy hozzájuk tartozik.

Arnót türelmesen kívárja, hogy a lánya megnyugodjon.

– Ezek a mutatványosok hozták a híré, hogy te egyszer leszel nekünk.

Lányom, neked tudnod kell valamit. Én neveltelek, de az apád nem én vagyok. S anyád sem a szülőanyád. Téged...

De akkor a lány közbevág, a szeme mosolyog.

– Tudom, apácskám, jól tudom. Megálmodtam már.

Arnót nem beszél többet. Ez a különös kislány megint legyőzte őt. De most már rendben van az élete. Több titka nincsen, s amit eddig nem tudhatott meg, eztán se fogja már megtudni. Az ujjai például mindent tudtak. Hagyja a lányt, aki révült pillantással mered maga elé. Kibotorkál a csillagos ég alá, hallgatja az éjszaka neszeit, a félfelhős ég messziről zúgó zenéjét. Fák lombjában neszez a szél. Olyan távoli lett minden. Ahol élt eddig, ez a városka, az utcák és a folyó, a porta, ami az övé volt. Ez volt az otthona? Mintha mind köszönetnének a dolgok, fák és szerszámok, melyek pedig mindig engedelmeskedtek könnyű ujjának. Nem rossz már, ami van, de nem is jó. Mindegy. Végül Arnót a házba megy s lefekszik.

– Köszönöm, Istenem, hogy éltem – suttog zihálva.

A mellét tapogatja.

A halál a szívére hajtotta már hatalmas, könnyű homlokát.

Kamilla meg csak azt várja türelmetlenül, hogy az apja nyugodni térjen. Amikor hallja az öreg mocorgását, mint tér be Arnót a házba, kendőt kap, a vállaira teríti, s a kert végébe, a kalyibához surran. Hallgatózik, de csend van odabent. Lélegzés, alvó szuszogása se hallik. Jaj, üres lenne a helyiség? Elment volna az idegen?! Kamilla megremeg. Jaj, az nem lehet! Szélkiáltó madár sír fel a közelben. A lány óvatosan megnyitja a kalyiba ajtaját, ami halk csikordulással tárul. Nem ment el a férfi. Ott ül a helyiség közepén, lábait maga alá húzta, kezét összefonja s mosolyog. A szeme különösen fénylik. Arnót Kamilla sóhajt, a fejét csóválja, s olyan közel hajol hozzá, hogy szinte összeér a szempillájuk.

– Tudom, hogy jártál nála, mert megálmodtam.

Szélkiáltó madár sír újra a közelben.

– Tútú!

– Jártam nála – bólint Pilinger.

– Tudom, hogy ő szült engemet – suttogja Kamilla. És hallják a madarat megint, kint az éjszakában, amely mindig hatalmasabb, mint a nappal. Pilinger bólint.

– Szélkiáltó madár. Leginkább naplementekor jajong, s ha túl sok minden jut az eszébe, hát végigsikoltozza az éjszakát. Gyönyörű asszony. Mint a sáros tavaszi föld, olyan szép. Borbálának hívják.

– És azt is tudod, kik az apáim? – a lány szeme parázslík.

– Tudom. A mutatványosok. Egész életemben úztem őket – mondja Pilinger. Félrebillen a feje. – Most már nem úzöm őket.

Kamilla a férfihoz húzódik, előbb belekapaszkodik a vállába, majd úgy alszik el, hogy vékony karjai átfonják a másik testét, hogy lélegzése és szívverése a férfi lélegzéséhez és szívveréséhez igazodik, hogy akkor rándul ő is, amikor a férfi testén fut át valami titokzatos rángás.

Másnap reggel rossz, megromlott csöndre ébred.

Ilyenkor az apja már rendesen fönt van, fúr és farigcsál valamit, szögel és reszel. Az anyja pedig az állatokat eteti, aztán a kertben bíbelődik. De a ház most baljósan csöndes. Kamilla csupasz vállakkal rohan be a házba. A kalyiba ajtajá-

ból Pilinger figyel, a kezében, mint valami sötét, leszakadt szárny, a lány kendője lóg. A lány alig lép be a házba, már szalad is ki újra. A szemében rettegés. Odabent a házban az öregek haldokolnak.

Kiszalad a hajnali utcára.

– Meghal az apám!

– Meghal az anyám!

Akárha egy üres világban sikoltozna.

De nem, mégsem. A kiáltás eljut a ferencesek kolostoráig, s beletéved Potári Félix testvér fülébe. A testvér a dormitórium egyik padján üldögél. A többiek már nem is költögettek a reggeli imára, rosszalló pillantással sem hívták, mert beletörődtek abba, hogy a testvér menthetetlen, olyannyira rabja lett az alkoholnak, hogy már arra is képtelen, hogy a kolostori élet legegyszerűbb törvényeit betartsa. A barát másnaposan pislog. Holott Potári Félix jól hallja Kamillát. Egészen tisztán hallja a lány kétségbeesett kiáltását, s talán egyedülként a kolostorban, ám egyelőre nem tud megmozdulni. Pedig föl kellene állni. A barát megtámasztja magát, s igyekszik elemelkedni a lócáról. Első kísérletre nem sikerül. Másodjára sem. Aztán végre áll, de megtántorodik. A falnak támaszkodik, s úgy liheg, mint aki sokat futott. Végre a részegek imbolygó, gyors járásával elindul Arnót Ignác fafaragó háza felé.

– Meghal az apám!

– Meghal az anyám!

A barát időben érkezik. Futó pillantást vet a már az udvaron tébláboló Pilingerre, s nem tudni, fölismerte-e. A barát feladja még az utolsó kenetet, aztán le roskad az udvari lócára. Lassan emeli föl a fejét, szeme előtt fátyol, kezében remegés. Ám amikor újra Kamillára téved a tekintete, úgy mosolyodik el, ahogy csak egyféle érzéssel a szívükben mosolyognak a férfiak, legyenek bár királyok, hóhérok vagy iszákos barátok.

Kamilla áll az udvaron, nem jajveszékél.

Mint aki megfagyott.

Néha megreccsen egy kapu, felbőg egy állat, de aki véletlenül arra téved, még az is inkább fordul, s kerülő úton tér haza. Nincs mit tenni, Arnóték meghaltak, szinte egyszerre és egymás kezét fogva, szinte egyazon pillanatban engedve ki magukból a lelket. Pilinger szórakozottan ássa a sírokat, hátul a kertben. A kerítés előtt arcok suhannak. Fűrésző tekintet pásztáz végig a fafaragó gyomos, elhanyagolt udvarán.

Jozef Bezdán jól tudta. Azok az emberek, akik ez idáig csodájára jártak Kamilla kivételes tulajdonságának, s akik a segítségét kérték megannyi dologban, vagy éppen csak élvezték a lány testéből áradó kamillaillatot, egyszeriben ellenségessé válnak. Nem lett ez elhatározva és nem lett kimondva, ám a szülők halálával szinte egy csapásra kifordult magából a világ.

Ki ítélné el azért, hogy érteni akarja az életét, s az életében a dolgok menetét, a napról napra araszoló, egymásból következő történéseket?! Ha túl sokáig vagyunk a megmagyarázhatatlanra kárhoztatva, ha túl sokáig kell a józan észszel föl nem fogható dolgokat a mindennapi élet részeként kezelni, hát a rajongó alázatból keserűség, düh és szenvedélyes gyűlölet lesz.

Először egy kő repül be az udvarba. Kamilla lába előtt üti meg a földet. Majd

újabb és újabb kövek szállnak, némelyik az utca túlfeléről indul, egészen a sarokról, más kövek meg a szomszédos kertekből. Valaki berúgja a kerítést. A deszkák úgy recsegnek, mint a csont. Beszalad az udvarra egy nagyobbacska fiú, futtában beleragad Kamilla hajába és megüti a lányt, aki megszédül. Az egyik szomszédasszony döglött macskát vet át a kerítésen a farkánál fogva. Szitkok és kiáltások özöne száll most már a kövek helyett. Pontosan az történik, amit Jozef Bezdán előre látott. Fáklyák lobbannak föl az utcán. S amikor egy csóva a levegőbe emelkedik, úgy lehet, csoda történik. Ki gondolta volna erről a szelíd, rendesen halk szavú csuhásról, erről a zavaros és félnék tekintetű, rendszeren ittas papról, hogy úgy képes elbődülni, mint a bika?!

Pedig Potári Félix elbődül a levegőbe emelkedő lángnyelv láttán. Valószínűleg hosszán kitartott, oláh hegyi dudához hasonlatos dallam gurgulázik elő a torkából. Aztán csuklik egyet. A kiáltás úgy rebbenti szét az előbb még hangoskodó embereket, mint kő a csirkéket. A legények a tüzet tapodják zavartan. A barát áll az udvar közepén, eszelősen forgatja a fejét és csuklik. Csönd van újra. A lány az udvaron térdel, a homloka vérzik, s az egyik karja élettelenül lóg a teste mellett. Pilinger ott áll mellette, szeme rénsnyire nyitva. A barát előrelép és megragadja a lányt, magához húzza. Ujjai a kócos hajba túrnak. Nézi a barát a lány arcát, és csuklik. Egyszerre tanácstalan lesz. Az emberek kint az utcán még mindig nem tágitottak. Pilinger mozdul mellette, s egyszerre kimond egy nevet.

– Balina – szól Pilinger és bólint. – Őt keresd!

– Balina, aki nádi ember.

Igen, hiszen a barát ismeri Balinát, tavasszal gyakorta megfordul a kolostorban, s halért gyümölcsöt és zöldséget kap cserébe. A barát tehát megindul, vonja magával a lányt, s úgy lépdel át a most már végleg szótlan, elnyúlt arcú falusiak között, hogy nem akad köztük egy sem, ki útját merné állni. Minden második lépésnél csuklik egyet.

Alig egy óra múlva a nádi ember elejti a kígyóbőrt csodálkozásában. A nádason egy barát s egy lány imbolyog keresztül. Pusztuljon el a legnagyobb harcra! Mekkora forgalom lett az ő birodalmában az utóbbi napokban?! Kémek és csodaemberek jöttek, de hogy egy barát is idevetemedik, az már tényleg túlzás! Igaz, a barát jócskán részegnek tűnik, s ez valamennyit azért javít a megítélésén. A lány pedig, aki Arnót mester gyermeke, olyan furcsán, féloldalasan halad. Igen, a lány karja el van törve.

Balina nem sokkal később fasínbe rakja a sérült kart, miközben nagyokat pislog a barátira. Az kifejezéstelen szemekkel üldögél a nádi ember kalyibája előtt. Potári Félix józanodik. Ám az öreg, sokat tapasztalt nádi ember akkor csodálkozik csak igazán, amikor éjszaka arra riad, hogy Kamilla halkán dúdolgat álmában, s az énektől még a vérszívók is megszélidülnek. A lány az ölében nyugtatja a barát fejét. És Kamilla, mintha nem fájna neki, a faágak közé szorított törött kezével simogatja a ziháló, nagyokat csukló férfi izzadságyöngyös homlokát.

Arnóték háza előtt zajlik a párbaj. Talán nem is párbaj ez, egyszerűen csak gyilkosság. Kivégzés. A török úr megjelenése zavarja meg végleg az embereket, akik az udvaron maradt Pilinger ellen fordulnának. Egyszerűen hihetetlen, hogy Achmet, a fejfájással bajlódó, örökké savanyú ábrázatú szegedi pasa, akit

olyan sokan gyűlölnék a környéken, kíséret nélkül, egyedül jöjjön ide. Még akkor is, ha görbe kard villog a kezében. Pedig így van ez, s az a magyar földtúró, akinek a hátán először lapít végig a pasa kardja, tudna beszélni a nagyon is valóságos fájdalomról. Nem varázslat az, ami ennyire fáj!

A müezzín arra ébredt, hogy Achmet pasa áll mellette. Még nem érkezett el a pirkadat, az ég fekete hátában ott szikráznak a belevert csillagszögek. A müezzín már ül, s zavartan bámul a pasa eltökélt, töprengő arcába.

– Mi baj, uram? – kérdi.

– Nem fáj a fejem – mondja a pasa halkán.

– Allah könyörületes, uram – szól bizonytalanul a müezzín. Mindjárt itt a hajnal, a pasa meg zavarja. Mit akar a pasa? S a következő pillanatban a pasa megfogja a müezzín torkát, aki mozdulni sem mer. Olyan erős a szorítás, hogy a müezzín azt érzi, menten megfullad. Szeme előtt tüzes kis karikák forognak, s mintha közelebb ereszkedne arcához az éjszakai égbolt is. Csönd van, súlyos és reménytelen. Hunyorogva nézi a csillagos eget, a Holdat s a megfestett hasú, lassan úszó felhőket. A halál árnyéka az arca elé ereszkedik. A szegedi müezzín napkelte előtt még képes kitalálni az emberek gondolatát, ám a fény érkezével éppolyan bizonytalan a legegyszerűbb döntésekben is, mint bárki más halandó. De most nem tudja, mit akar a másik. A müezzín csak Achmet pasa ziháló lélegzését hallja. A szorítás nem enyhül. S egyszerre a müezzín megérzi, hogy elérkezett a pillanat. Néhány pillanat és hajnalodik.

– Allah a legnagyobb! – kiáltja négyyszer úgy, hogy Achmet a torkán tarja a kezét.

Az imára hívás után Achmet leereszkedik a toronyból, s úgy vesz részt a közös imádkozásban, mint a legegyszerűbb katonája. A fiatal kém is ott hajlong mellette. Az utolsó szótágok után, mintha csak véletlenül tenné, megérinti Achmet köpenyének szegélyét.

– Visszajött – mondja halkán, rá sem nézve a pasára.

A fiú arcán különösen hat a mosoly.

– Vár téged – mondja, és Achmet ekkor látja, hogy a fiú haldoklik. Mosolyog és a halállal küszködik. Fialat arcát eláztatja a halálos, boldog csodálkozás. Kiérnek a mecszet elé. Achmet ekkor döbben rá, hogy a kéme nem is a saját szavait használta, hanem azét, aki után kémkedett, és azok a szavak abban a pillanatban, ahogy a fiú kimondta őket, mérget csepegtettek nyelve alá. A szép és néma kém kölcsönadta volna a szavait? De nincs idő morfondírozásra. A fiú beleszédül a porba, ráng néhányat, aztán megmerevedett nyakkal bámul Achmet arcába. A szájából hab szivárog, szempilláin meg ott hintázik a halál. A pasa félrelöki a muftit és a kádit, s futásnak ered az Alsóvárosnak nevezett faluresz irányába. Némi kábulat után néhányan követni kezdik, kiáltozva futnak utána. Ám Achmet megtorpan, s széles karmozdulatokkal, ordítva parancsolja vissza a jancsárokat.

Jozef Bezdán valóban ott álldogál az utca közepén, Arnót Ignác fafaragó háza előtt. Az emberek végképp megzavarodtak. Arnót udvarában az a nagyfejű, fura tekintetű idegen, az utcán meg ez a szép férfi, akinek nemkülönben furcsa a tekintete. A pasa föltűnik a sarkon, s futtában üti, veri a léceket és botokat tar-

tó magyarokat. Néhányan a földre kuporodnak. Csönd lesz. A pasa lihegve áll meg a világkém előtt.

– Tudom, hogy téged szeret. Tudom, hogy azért vitted el, hogy engem büntess. Megsértettél, néma ember, és ezért megöllek.

Jozef Bezdán nevet. Olyan a nevetése, mintha nem is élne. Mintha a halálból nevetne a másakra. Néhány alsóvárosi nem is bírja elviselni. A kezükbe temetik az arcukat. Jozef Bezdán ledobálja magáról a rongyait, csakhogy Achmet megtudja, mi fog történni, és miért éppen az történik, ami történni fog. Allah igazságos. Mint eltévedt teve a sivatagban. Allah nagy és igazságos. Achmet látja Jozef Bezdán gyönyörű, arányos felsőtestén a rettenetes kínszások nyomait. Mintha fölékszerették volna az izmait.

– Azt mondod, megkínzol – kiáltja Achmet.

Jozef Bezdán szórakozottan bólint.

– Szóval megkínzol – mosolyog lenézően a pasa.

– Visszafizeted a kölcsönt – mondja Achmet.

– Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében! – kiáltja ekkor Achmet, s a következő pillanatban előrelendülne. De beledermes a mozdulatba. Valami reccsen, valami roppan, mintha az összes csontja egyszerre sikoltott volna. Olyan iszonytató fájdalmat érez a homloka mögött, amit soha még. Visszatért a fejfájása! Ez a kém ellopta a fájdalmát, megnövelte, megsokszorozta és most a tekintetével visszaadta neki!

– Allah segíts! – nyögi a pasa.

Nem, ilyen iszonyú fájdalom nincsen.

A pasa térdre rogy. De nem zuhan el. Ott marad a földön, ott térdel a porban. Még csak nem is üvölt. De az erek félelmetesen dagadnak ki az arcán, a nyakán és a homlokán. S abban a pillanatban, ahogy Jozef Bezdán megszánná s előre lépve véget vetne a kínszásnak, a pasa nem bírja tovább. Egyetlen villanás az egész. Fájdalmában ember nagyságú szikla lesz belőle. Eddigre az alsóvárosiak mind hazatarokodtak. Néhányan a házuk ablakát is beszögelték, és eltorlaszolták a porták bejáratát. Szikla lett Achmetből azon a napon, amikor meghal Arnót Ignác fafaragó és a felesége. Szikla lett Achmetből azon a napon, amikor Pilinger Ferenc odalép Jozef Bezdán mellé, hogy most már mindörökre együtt folytassák az útjukat. Szikla lett Achmetből azon a napon, amikor egy részeg tudatú, de józan lelkű barát valahol a szegedi láp közepén maga felé fordít egy kamillaillatú lányt, s csodálkozó, mámoros pillantással tapogatja végig a testét, megérintve annak nyakát, melleit s combjainak közét.

A sziklát évekig kerülgetik a szegediek, mígnem egy éjszaka beleüt a villám és apró darabokra töri. Achmet beleporlik a földbe, ahol élt és meghalt, abba a földbe porlik bele, amely annyira fáj neki. S ha néha a szegedi utcákon különös, mert hiszen alaptalan fájdalom telepszik a lelkünkre, hát mi nem csodálkozunk. Achmet, a szerelmes szegedi pasa fájdalmát érezzük attól a porszemtől, melyet az imént a szemünkbe lehelt a szél.

Jozef Bezdán mögött ott áll már Pilinger. A szép férfi szórakozottan öltözik. Pilinger most előrelép, és megérinti Jozef Bezdán vállát. A szép férfi a másakra pillant és bólint. Nem beszélnek, annyit se, mint a fű. Ugyan minek tennék? Jo-

zef Bezdán is tudja, Pilinger is tudja. Ők most már összetartoznak. És együtt mennek, együtt vándorolnak, míg lesznek a világon utak.

Egy Cegléd nevű falucska tájékán jut Pilinger eszébe először. Szórta a homokot a szél, füttyült is hozzá. A házak úgy állnak a homokos, szikes földön, mintha büntetésből lennének ott.

Vándorolnak ezek ketten, Pilinger Ferenc és Jozef Bezdán.

Arra gondol a mi nagyfejű, méla tekintetű testvérünk, hogy már nem úgy megy, ahogyan eddig. Nos, hogyan is lépdél tehát? Semmi esetre sem úgy, ahogy az asszonyállat helyezi egymás után a lábait, aki a természeténél fogva egyenesebben halad, mint a férfi. A hím járásában több a finom cikk-cakk, a kanyar és a szögletes eltérés, s ez nyilván a herék miatt van így, mely szervek a combok belső párnáit dörzsölgetve folyamatosan változtatnak a haladás irányán. A herék kormányozzák a helyes irányt. A férfi könnyebben és szabadabban fordul napkeletnek és napnyugatnak, mint a nő. Ez a képessége is a heréktől eredeztethető. Mert a herék voltaképpen az élet rejtetten irányzó nehezékei, amikor irányító szerkezetként funkcionálnak. Repülni, akár a golyóbis, egy irányba lehetséges ugyan, de mit ér a változtatás képessége nélkül? Attól a pillanattól fogva, hogy megmetszették, úgy akart menni, mint ahogy szokott Pilinger Ferenc kuruc vitéz, férfiként.

Mégis úgy haladt, mint a nő.

És mert egyáltalán nem úgy ment, mint egy férfi, és úgy sem ment, mint egy nő.

Semmi se volt, holott látott, tapintott, tovább nőtt a bajusza, állán a sörte, szívében tovább gyúlt az élet. Furcsa lett a világ, de mégse hiányos. Ment Pilinger. Egyik lába a másik után. Ég fölötte, föld alatta. De eszébe sem jutott többé azt mondani, hogy takarodjatok, takarodjatok.

Jozef Bezdán néha megáll, és kényszeríti Pilingert, hogy figyeljen rá is. A valaha volt világgém nem sokáig turkál sűrű, fürtös hajában, melynek tincsei újra a vállát verdesik. Amikor megtalálja a keresett hajszálat, óvatosan kihúzza a többi közül, s nagyon lassan, szinte észrevétlenül elemeli magát a földtől.

Csoda ez, akárhogyan is!

Mutatvány, hogy a föld sápadjon bele!

Ott lebeg a valaha volt világgém Pilinger Ferenc előtt, és mutatványoskodik. Pilinger Ferenc valaha volt kuruc vitéz pedig elismerően bólogat, nagy, busa fejét babrálja elismerően, s amikor fertályóra múltán elunja az önelégült Jozef Bezdán lebegését, egyszerűen rálehel a másokra.

A varázs nyomban odavész.

A valaha volt világgém nagyot bucskázik a földön, tapogatja a feje búbját, és kacag, kacag, mintha nem éppen Mohamed hajszálat ütötte volna meg, s ha most erre valaki csodálkozva azt kérdezné, ugyan miért is, mit jelent egy hajszálat megütni, akkor arra csak azt válaszolhatjuk, Allah óvja attól a szerencsétlent, hogy annak a fájdalomnak csak a töredékét is érezze, amit Jozef Bezdán érzett, amikor Mohamed hajszálat ütötte meg.

giornata I.

*az adógaras és a kiűzetés a paradicsomból
(masaccio brancacci csak úgy a gyengébbek
kedvéért hogy vannak ilyenek) mindig kéznél*

*szükség is volt rá mert hogy akkor a nagy
disszertáció radikális franciskánusok al
bero vitae sohasem de soha és még így is*

*arrafele lehetett jeget kapni a lányok más
naposságára amikor is eltávoztak az anyák
akkor ők hatalmasan és nem jól berúgtak*

*az utolsó nap már jókora tavasz kinéz
tem még lányi szobájának (pensione so
relle bandini) ablakán santo spirito*

*és egy kicsit odébb a város mely sikeresen
kirúgta dantét de úgy hogy még most is ra
vennaban van eltemetve van persze szülőház*

*sőt dolgozószoba az is érmére jár aztán sö
tét a santa croce szimbolikus úrsírhelye mint
theologust említi ez is rendbe van leg*

*nagyobb rendben szóval a brancacciba vittem
őket brancaccisztunk vagy úgy két és féló
rán át szolid meller ikonográfia önarcképek*

*estébe a kiűzetésnél akkor még fügefalevél
volt ádám faszán most ezt egy picit nehezen
lehetne belekombinálni a nagy narrációba*

*de így is elégük volt az egészből tehát
sikerült visszamennem legalább is egy idő
re az életfa gyümölcsei közé (pacino di bona*

*guida) nagy kép az accademian valamikor
az egész dolog azt hiszem a tridenti zsinat
eretnekségnek minősült és sutba vágták*

*credo: az ablakonkinézés volt az utol
só kezelhető referencia ide is térek vissza
alkonyodott és hallottam mint hajós ha távo*

*li harangszót nagy tengeren a lila alkonyat
ban hallottam üzenetét és tudtam hogy nagy
jából végem amikor én itt kimegyek a kapun*

szó se róla valami tenger erősen ismeretlen

Az angyalarcú kígyó*

Mint

Mint ahogy nappal megjegyzünk egy utat, hogy éjszaka, lámpás nélkül is végig tudjunk menni rajta – úgy készülünk a halálra.

Chan Chu tanulmányai

Chan Chu már *háromszor három* éve tanult, s szívében már rég nem tett különbséget helyes és helytelen között, szája nem ejtett szót hasznosról vagy károsról – első Mestere akkor vetett rá először pillantást.

Ötször öt év múlva szívében újra a helyes és helytelen felől gondolkodott, s szája a hasznosról és károsról kezdett beszélni, második Mestere akkor fordult először felé, és nevetett reá.

Hétszer hét év múltán szívében már nem volt gondolat helyesről vagy helytelenről, szájának sem volt mit szólnia hasznosról és károsról – harmadik Mestere akkor ültette először maga mellé.

Kilencszer kilenc év múltán szíve gondolatai és szája beszédei felszabadultak – nem tudott többé helyesről, helytelenről, hasznosról, károsról, nem tudta azt sem, mi igaz, mi igaztalan, nem volt többé külső vagy belső.

Szeme, mint a füle, füle, mint az orra, orra, mint a szája – nem volt már különbség. *Gondolatai megfagytak*, teste felszabadult. Izmai, csontjai mind egybeolvadtak, nem tudta, teste merre dől, lába hova téved, szíve mire gondol, szavai mit mondanak.

Ekkor már csak egyetlen feladat lett volna hátra.

– Mindig van egy feladat hátra – mondta később Chan Chu.

– *A hátravanás* – tette hozzá.

Rájött

Rájött arra, hogy három különböző részből van összerakva.

És rájött arra is, hogy ez a három rész nemhogyan nem illeszkedik, hanem még csak nem is érintkezik egymással.

* részletek

Éppen csomagolt, egy idegen városban, amikor jött a telefon, hogy ott tölthet még egy egész hetet.

És ebben a holt térben, ebben az üres térben, ebben a váratlanul létrejött szabadságban (hisz nem volt semmi dolga) száguldani kezdtek a gondolatai.

Hol az egyik, hol a másik lényét vette szemügyre. Hol az egyik föltétlen szükségességéről győződött meg, hol a másikeről. Hol az egyik volt kihagyhatatlan az életéből, hol a másik.

De amikor az egyik térben létezett, a másik kettő megszűnt számára létezni.

Azon csodálkozott, hogy miért is nem bolond, ha ez így van, mert ez a három rész (önmagán belül három egész) tudott egymásról, távolról szemlélte egymást, sőt nem tudott (ebben a különös negativitásban) megenni egymás nélkül.

Az érzékisége, a múltja és az élete volt ez a három rész.

Nem ott érzett, ahol a múltja lapult, és nem ott élt, ahol a múltja folytatódott.

Miközben mindhárom rész tette a maga dolgát, és időről időre érvényesítette fölötté jogait.

Voltak napok, hetek, amikor megszűnt ez a gondolata, megszűnt annak érzékelése, ami ő: hogy ő három lény voltaképpen, három különböző dimenzió.

Ez a három lény sohasem léphet egymással dialógusba, jött rá akkor, ott, az idegen városban.

Heteken, hónapokon, éveken át kínlódott azzal, hogy rábíri őket, hogy szóba álljanak egymással.

Nem ment és nem is mehetett. Nem volt szavuk egymásnak, vagy nem is tudtak egymásról, nem voltak képesek felemelni a telefonkagylót, megcímezni egy levelet, viszonzni egy üzenetet.

Ő pedig ott állt köztük, ennek a birodalomnak az uraként, és a tények elfogadásának pillanatában, amikor fejet hajtott sorsa előtt, abban az üres térben, az elutazás után keletkezett térben, amikor nem utazott el mégsem, vonatkoztatási pontokat tudott teremteni.

Nem értette ugyan egészen, hogy hogyan jöhet létre egy ilyen vonatkoztatási rendszer, melynek egyetlen közös pontja a részek tagadása, de létrejött.

És amikor (későbbi életében) be tudott lépni, mint egy csak az ő számára létrehozott térbe, be tudott lépni erre a helyre, ahol megtalálta a nem-érintkező és nem-illeszkedő elemek vonatkoztatási pontjait, akkor érezte, hogy megadatik számára a gondolkodás adománya.

Különben szó sem lehetett róla, hogy gyakrabban látogassa ezt a helyet.

Ezért többnyire csak morfondírozott vagy pénzt keresett.

Gondolatait pedig füzetekbe jegyezte.

Sóvárgás

Titkosszolgálati módszerekkel kémlelem ki lelkem rezdüléseit. Megfigyelésére öröket állítok, lehallgatókészülékeket helyezek el a környezetében, követem a manust (a lelkemet) az utcán.

Még nem jutottam túl sokra vele, ugyanis tudja, hogy **figyelem**. De nem tart már sokáig. A leveleit felgőzölöm, ismerőseit körbeszaglászom, s ha ez sem se-

gít, akkor direktebb módszerekhez folyamodom. Egyszerűen felszólítom majd az utcán, hogy észrevétlenül kövessen. Az is lehet, hogy elcsábítom. Még nem döntöttem el. Végére ez mégsem mehet így tovább. Tudom, hogy kacér, hiú és rendetlen, sőt rendszertelen és nehezen mond nemet – úgyhogy erről az oldaláról fogom megközelíteni. Persze, ha szándékaimat kiismeri, sajnos el fog zárkózni előlem. Nagyon zárkózott a drágám. És azt mondják, hogy *megvesztegethetetlen*.

De jó volna csak úgy véletlenül megismerkedni vele –

Abszolút kudarc

Nincs kilábalás a megvalósulásból!

Ha

– Ha az érzelmi életünket *máshol* tároljuk, mint ahol élünk – mondta Chan Chu –, könnyen előállhat az a probléma, hogy éjjel, mikor fölébredünk, és gyorsan szükségünk lenne rá, a nagy kapkodásban az éjjeliszekrényről leverjük a kislámpát, és egyetlen érzelmünket sem fogjuk megtalálni.

– Viszont az az előnye megvan – fűzte hozzá –, hogy bármikor rájárhatunk nassolni, és készleteink nem apadnak le túl hamar.

Se kinn, se benn

– *Se kint, se bent, sehol se jó!* – énekelte egy reggelen egy kislányhang a kolostor kapujánál.

A mezítlábas kislány – senki se tudta, miként juthatott el a hegyeken és erdő-kön át teljesen egyedül ehhez a távoli kolostorhoz – kezében csörgődob volt, a lába csupa seb. Lassan köréje gyűltek a szerzetesek.

Ruhája, mesélik, ezer színes gyönggyel volt kivarrva. És, teszik hozzá alig hallhatón, elég lett volna egyetlen rántás is, hogy a sok színes gyöngyszem egyszerre a porba hulljon.

Szavak

Nedves földkupacokat túrsz magad fölé, mint a vakond – szavaid jelzik, merre jársz.

Az akadály

– Az igazi akadály – gondolta Chan Chu – az, amit nem tudsz leküzdeni. Egy tisztességes akadály bizonyos értelemben *kötelez rá*, hogy ne tudd leküzdeni. A probléma csak az, hogy mégis le akarod küzdeni, mihelyt akadály-mivolta megvilágosodik előtted.

– Mert – gondolta később – újra meg újra eléd áll, mint egy magad által teremtetett, számodra szükséges, a *valóság* összes attribútumával fölruházott *valami*, mely figyelmeztet – *mire* is?

– Az ilyen akadály – gondolta még – állandóan változtatja az alakját, mert az ember állandóan változó szorongásaihoz szabott. Mint sárkány, amint levágtad, újra kinöveszti valamelyik fejét.

– Azért tudja állandóan változtatni az alakját, mert nem kint van, hanem benned van.

– *Te* vagy az akadály – gondolta ekkor. De ezt túl egyszerűnek találta.

– Vagy mégis a világ? – kérdezte magától.

De nem könnyebbült meg.

– Nem is te és nem is a világ.

Nevetni kezdett.

– Vajon mi volna az akadályja annak, hogy *ne* győzd le, ha egyszer *nem biztos*, hogy azért van ott, hogy legyőzd?

Most már olyan hangosan hahotázott, hogy néhány szerzetes beszaladt a folyosóról.

A nyálától fuldokolva hörgő, röhögő Mester látványa nem nyugtatta meg egyiküket sem.

– Vigyázz, jön! – rikkantotta ekkor Chan Chu, mint ahogy az ember rákiált valakire, aki felé nagy sebességgel robog egy jármű. Már nem volt magánál.

– Hopp! – csak ennyit rebegett halkán, mielőtt végsőt sóhajtott volna.

Egy idő óta

Egy idő óta már csak zárványokban gondolkozott. Egyik zárványról ugrott a másikra, egyik kőről a másikra, ahogy gázlón kel át az ember, vagy tengerparti sziklákon közlekedik. Csak akkor volt nyugodt, ha *nem* talált összefüggést két gondolata között. Akkor megint helyreállt benne a világ folytonossága.

Meditáció

Elhagyni?

Könnyebb volna, ha szült volna, mert úgy brutálisabb volna és véglegesebb – és visszacsinálhatatlanabb.

Elhagyni *erőből*. De *így*?

Hogy nem tudott szülni, majdnem belehalt, és mégis kiheverte? Ez alattomos volna.

Az alattomoságodat persze kiteljesítené, és ezáltal *önmegvalósítás*nak is értelmezhetnéd. És ez sem utolsó szempont.

Nincs semmi baja, és csak úgy otthagyni? A mindennapok közepén? Közön-séges dolog. Motívum kell, és pedig igazi, mint festményen az alapszín.

Soha nem fogod elhagyni.

Vagy azért nem hagyod el, mert erős és mindegy neki, vagy mert gyenge és nem mindegy neki.

El fogod hagyni, nem kétséges.

Erős. Tehát *nem mindegy* neki, karmai vannak. Megvédi magát azzal, ahogyan beléd karmolva magához szorít. Sebeket tud ejteni, és a kölcsönös sebek nem elszakítanak, hanem kötnek, erősebben, mint bármi más.

Gyenge. Szüksége volna egy jó erős lökésre, hogy magához térjen. Képtelen téged megtartani, képtelen téged magához szorítani, hiába igyekszik, képtelen téged megbántani, olyan sajnálatraméltó, megesik rajta a szíved, megszanod, igazi szadista vagy, áldozatra van szükséged, mellette maradsz.

El akarod hagyni, mert *függetlenségre* vágysz, mert így tudsz csak kiteljesedni.

Ehhez nem lenne muszáj elhagyni, mert mindegy – *belső* függetlenségre van szükséged, a kiteljesedés pedig így is, úgy is belőled fakad.

Ő pedig ért téged, hiszen jobban ismer bárkinél, ez mégiscsak *biztonságot* ad, hogy van *egy* ember, aki ismer, bár olykor rettentően elbizonytalanít a tény, hogy ennyire *érthető* vagy.

Az kell tehát, hogy *akarjon* megérteni, de *mégse* értsen.

Ez az.

Ne is akarjon megérteni, csak *legyen*, és pedig feltétlenül. És ne legyen türelmetlen velem.

Persze olykor *lehet* türelmetlen, az segít olykor. Hajt, mint a *tüske*. Száguldani kezdesz tőle, a véred, ez az aluszékony tej, felforr, ha csak gondolsz rá – és mily édes a megbocsátás!

Nyakig a megbocsátás posványában? – Egy percig sem maradok itt tovább.

Ezt írd le és mutasd meg neki – élvezi a paradoxonokat, felül tud emelkedni a személyesen, sőt szereti *tárgynak* látni magát: tudja, hogy ez a titkos ösvény vezet az örökkévalóba.

Jaj, nehogy megmutasd neki – *sírógörcsöt* kapna, kétségbeesne.

Gyűlöl mindent, ami elméleti, ami személytelen.

Gyűlöl minden ideológiát – nincs fantáziája: nem tudja, hogy az ideológia, mint olyan, kellő *érzékenységgel* vegyítve, a képzelet esszenciája.

Minden *tárgyilag*os mondat egy hasbarúgás.

Két év, sőt: húsz év múlva kapnád vissza, duplán, *triplán*, tízszeresen.

Különben is, minek bántani?

Bántani? Nem bántás – az *őszinteség* hasznos dolog, talán a legfontosabb egy kapcsolatban.

Semmi szükség teljes *őszinteségre*. Fődolog a működőképesség.

A működőképesség gyanús – szolid polgári posvány.

Pedig a hatékonyság majdogynem a legfontosabb.

De ami csak *majdnem*hogy a legfontosabb, az már egyáltalán nem is fontos.

Nem múlik a hatékonyságon, valami több kell, valami *extra*, valami megfoghatatlan.

Elhagyni?

Ami megtörtént

Elmondható? Akkor nem történt semmi.

Nem mondható el? Akkor *meg sem történt*.

Hasonlat

Akkor már olyan volt, mint egy hónapok óta a kertben felejtett műanyag kutya-tál: az eső beverte sárral, a maradék kőkeményre száradt a peremén, zsírosan csillogott, és elhagyottan, és még a kerten átszaladó éhes macskák sem szagoltak bele többé.

Egy viszony

Egy viszony kriptájában fekszem.

Fohász

1.1 A *hely*, ahonnan abban a pillanatban visszafordulnék, hogy megérkezem.

1.2 Ahova eljutnom szinte lebírhatatlan *nehézségekbe* ütközik.

1.3 Ahol rosszul érzem magam, és ahol naponta kétszer *megeőszakolnak*.

1.4 A hely, ahová *töreksem* minden évben.

1.5 Hogy menekülni legyen *honnan vissza* az életembe.

1.6 A hely, ahol nem találom a helyem.

1.7 Ahol a *hazugságaimat* percenként rám olvassák.

1.8 Ahol végtelen hosszú előadásokat tartok *nemlétező ellenfeleimről*.

2. A *hely, ahol nem létezem*.

3. A hely, amiért annyi mindent *kockáztatok* – persze csupán a kockáztatás kedvéért.

4. A hely, amelyet *nem jelöl meg* semmi.

5. Hová futok, feledve s nem feledve –

6. Honnan, amint beteszem a lábamat, *menekülnék*.

7. *Helyem a világban*.

Bármí

Bármí lehetnél, ami nem vagy. De csak akkor, ha még semmi nem vagy.
Ha vagy, nem vagy, ha nem vagy, vagy.

Útitárs

Mocsárszín szemű náci angyal.

A befejezetlenségről I.

– Mért kedveljük a befejezetlenséget? – kérdezte a Mester. – Vajon azért-e, amiért a többség? Vagyis a *véglegesség* halálfélelemhez hasonlító, fojtogató érzésétől félünk, a gyomorszájból savakkal együtt föltolakvó rettegéstől, vagy netán valami más okunk van erre?

Senki sem válaszolt, úgyhogy folytatta:

– Nem, nem azért szeretjük.

Chan Chu mestere X.

Érdekes módon Chan Chu sohasem beszélt a Mesteréről. Ellenben volt egy történet, amelyet, ha rákérdeztek, mindig elmesélt:

Párizsban történt, késő ősszel, egy napfényes szombaton, hogy a világhírű angol rendező, a Diadalív mögött, a Café Longchamps-ban adott randevút a fiatal dramaturgnak, éppen egy nappal azelőtt, hogy hazatért volna egy hónapos kinéte és megoldhatatlan szerelmi bonyodalmak után. A találka helyszínéről szóló magyarázat kissé körülményesre sikeredett, pontosabban a fiatal dramaturg, szokása szerint, azt hitte, hogy már érti, holott nem értette, pedig a világhírű rendező figyelmeztette rá, hogy valószínűleg nem érti, és végül tényleg a rossz kávéházban kötött ki, ott várakozott, a rossz kávéházban, melyet szintén Café Longchamps-nak neveztek, mert azon a környéken két Longchamps nevű kávéház is volt, egymástól pontosan egy megállónyira, ez volt a dologban a trükk, így hát elkerülte a világhírű rendezőt, egy teljes órát várt rá az utcán, és szentül meg volt győződve arról, de miről nem volt *szentül* meggyőződve akkoriban!, hogy ennek *így* kellett történnie, keserű szájjal ment hazafelé, úgy érezte, élete nagy lehetőségét mulasztotta el, ült a sötét lakásban és törte a fejét, persze nem tudta, hogy min, ugyan minek a lehetőségét mulasztotta el? miért is kellett volna találkoznia a világhírű rendezővel? talán csak azért, hogy azt a rettenetes zűrzavart, amibe önszántából, önként és dalolva, mint ahogy akkoriban mondták, menetelt, hogy azt a zűrzavart igazolni tudja maga előtt, hogy a mágiikus aktus révén, mely a világhírű rendezővel közös légtérben nyilván szükségképpen létrejön, akárha megfogná a kabátját Jézusnak titokban, kigyógyulhatna a zűrzavarból; ilyenek jártak a fejében, persze elfelejtette, hogy a zűrzavar

mindig megtalálja a módját, hogy visszaszivárogjon, ha egyszer fészket vert az ember lelkében, a zűrzarvarnál tökéletesebb mestere nincs a rabulisztikának, a zűrzarvarnál, amelyik az ember érzékeit és eszét egyszer már leválasztotta egymásról, és úgy kondicionálja a gondolkodását, hogy már soha nem tud tisztán, nagyon tisztán, akár egy jeges hegycsúcs fölött a felhőtlen ég, nem tud tisztán, kristálytisztán gondolkozni többé, hacsak érzékei nem küldenek rettenetesen el-lentmondó, sötét és zűrzarvaros jelzéseket az agyába, de akkor viszont a gondolatai a kiterjesztett szárnyú sasokkal együtt száguldanak odafönn a vakító kék égen, a szélben; párizsi vendéglátói valahol vidéken tartózkodtak, egyedül volt a hideg és fűtetlen lakásban, ült a márványkandalló és a hatalmas aranykeretes velencei tükör előtt, nézte magát, és arra gondolt, hogy azzal, hogy elmulasztotta, mégis történt vele valami, ami különben nem történt volna meg, egyszóval éppen itt tartott gondolataiban, amikor egyszer csak megszólalt a telefon. A világhírű angol rendező szólt bele (egész *lénye* beleszólt a telefonba):

– *What happened?* – kérdezte, és ettől a mondattól a fiatal dramaturg hirtelen úgy érezte, mintha belefoglalódna a világegyetembe.

– Ott voltam – mondta a fiatal dramaturg, de úgy, mint a rossz tanuló, aki pontosan tudja, hogy rosszul felel, szíve zakatolt, nem is remélte már, hogy találkozhat a világhírű angol rendezővel, amit nagyon szeretett volna, csak azt nem tudta, hogy miért. Törte a fejét valami épkézláb ürügyön, de voltaképpen nem talált semmit. A találkozó egyetlen értelme maga a találkozó volt, akkor még nem tudta, illetve már tudta, hogy ez nem is kevés, még ha semmi is csupán.

Szerencséje volt, mert két nappal későbbre tették a randevút, ugyanoda, a Café Longchamps-ba, nem is értette, hogy miért, hogy miféle erők működnek a háttérben, hogy miért is jöhet létre minden akadály ellenére ez a találkozó, pusztán csak azért, mert *nagyon akarta*. Akkoriban már sok mindent nem kapott meg, amit nagyon akart. Akkoriban már megtanulta, hogy akarata és a valóság egyáltalán nem ugyanabban a térben tartózkodnak, nem korrelálnak és talán még a végtelenben sem találkoznak. Akkoriban kezdte megtanulni, hogy az akarata ő maga, mindaz, amit tesz, akkor is, ha *nem akar*. Akkoriban kezdte megtanulni, hogy nem úgy akar, mint a többi ember. Akkoriban kezdett rájönni, hogy *ő létezik*, ennek minden hátrányával együtt. Mindenesetre elhalasztotta hazautazását, és ezért még nagyobb szerelmi komplikációkba bonyolódott, pontosabban élete legmélyebb szerelmi zűrzarvarának legsötétebb szakadékába zuhant bele, pusztán a kétnapos halasztás miatt, ez a halasztás végzetessé tette a már-már gyűlöletbe torkolló kiszolgáltatottságot, amelyben akkor élt, abban az idegen városban, és olyan erős fizikai köteléket teremtett két ember között, amit még egy évtized múltán sem sikerült elszakítani, s most ott ült, egy metrómegállóval odébb, fél órával előbb a megbeszéltnél, a Café Longchamps-ban, és azon igyekezett, hogy a tulajdonos hatalmas fehér macskáját, amelyik kényesen és kissé lomposan ott mászott a virágcserepek között, a vendégek feje körül, magához csalja, hogy mikor a világhírű rendező majd belép, úgy lássa őt, a macskával a feje mellett, mint egy festményen – ez így is történt, a világhírű rendező pontosan megérkezett, a fiatal dramaturg pedig ott ült, fejénél a fehér macska, melyet a világhírű rendező azonnal észre is vett, figyelmeztette rá, hogy egy macska van a fejénél, a fiatal dramaturg közölte, hogy a macska az *övé*, és meg

volt elégedve ezzel a meglepőnek szánt kijelentésével, de a világhírű rendező már loholt is tovább, a mellékhelyiség felé, szőnyegből varrt, vállra akasztható szép vörös batyuját az egyik székre dobva.

Utána már csak arra emlékezett, hogy beszél, beszél, bele a világhírű arcba. Már beszélt vagy tizenöt perce, és a fehér és okos arc úgy lebegett felette, mint a hold, kék szeme tiszta volt, orra erőteljes, mint egy gleccser – korán alkonyodott, kint sötétedett, kávét ittak, hosszút, tejjel, ő beszélt, beszélt, lázasan kutatótt az agyában témák után, meg volt lepődve, hogy milyen értelmesen, milyen folyékonyan beszél, mint aki az életéért küzd, mondta és mondta, és beszélt és beszélt, amikor a világhírű férfi egy mozdulattal félbeszakította:

– *Why do you tell me these things?*

A fiatal dramaturg szinte felujjongott ettől a tiltástól. A rendező egy mondat közepén állította meg, a kezét is felemelte finoman. Rendezte a jelenetet, ösztönösen.

– *All these details... I have a feeling, you are not listening to something inside yourself, you are not listening to something you don't know.*

Erre a fiatal dramaturg, fülig vörösen, de mégis megkönnyebbülve, hogy végre leleplezték, hogy végre vége, mint halálraítélt sóhajt föl a golyó süvöltésének pillanatában, elhallgatott. Egy haragvó Isten ült vele szemben, aki nyilvánvalóan büntetni is tudott.

– *Why did you want to see me?*

Erre mondott valamit, de szinte mindegy volt, hogy mit, és hevesen lüktető halántékkal arra gondolt, hogy minden másodperc megéri, még akkor is, ha semmilyen eredménye nem lesz a találkozóznak, minden perc, amivel tovább ülhet ezzel az emberrel egy térben, megéri, gondolta. Ez az ember még néhány kérdést tett föl neki, és tett néhány kétségbeejtően pontos megállapítást: a fiatal dramaturg életében először azt érezte, hogy a veséjébe látnak, nyilván nagy szüksége volt erre az érzésre, arra, hogy a veséjébe látnak, azt érezte, életében először és talán utoljára, hogy nem egyszerű emberi erők áramlanak felé a vakító, világoskék szemekből, és halogatta volna a búcsú percét, ám találkoójuknak szabott ideje volt, pontosan annyi, mint az udvarias minisztériumi osztályvezetőnél, hatvan perc, és amikor elérkeztek az ötvenötödik perchez a világhírű rendező, akinek nem kellett megnéznie az óráját, hogy tudja, mennyi időt töltött és tölthet együtt a fiatal dramaturggal, elmondott neki három történetet (addigra a macska már eltűnt):

– *When we came here, we looked upon the moon, there is a full moon tonight, and we looked up at the moon, and we thought, well, this moon, this moon could be something else, not a moon, a piece of paper, anything.*

– *And then we saw somebody, who wanted to come out through a glass door, and couldn't find the key or the knob, well, he was struggling inside, behind this glass wall, as if he would be closed in there, trying to come out. And we thought: why does he want to come out so desperately?*

– *And when God created Adam and Eve, and they ate from the apple, and God, in his infinite wrath, has showed them the way out of Paradise, he threw them out of Paradise, and they were going out with their heads down, with terrible shame, and utterly lost, and they were almost out, and they have just reached the gate of Paradise, and they step-*

ped out already, God heaved his hand and shouted after them, to stop, and they stopped and turned back, and then God spoke to them, and these were his words: don't take anything seriously.

Ezzel fölkelt a kis kávéházi asztal mellől, kinyújtotta a fiatal dramaturg felé finom és nőies kezét, finom és fehér ujjait, a kezét, melyen minden egyes ujj külön-külön olyan volt, mintha gondolkozna, mintha külön kis kezek volnának a kézen, igazi angol ujjak voltak, konkrétak, kézzelfoghatók, a fiatal dramaturg igyekezett megfelelően kezét adni, hogy a kézrázásban érezhető legyen végtelen szerénysége és ugyanakkor mégis valamilyen férfias, felnőtt határozottság, és akkor a világhírű rendező, ahogyan érkezett, ugyanúgy el is tűnt a Café Longchamps-ból sebbel-lobbal, mintha ott sem járt volna.

Soha többé nem találkoztak.

– De már nem történhet meg az – fejezte be Chan Chu vidáman *–, hogy nem találkoznak sohasem.*

Az irodalomról

– Az irodalom – mondta Chan Chu *–, bár látszólag megvan a helye az emberi világban, voltaképpen csak utánczata annak a mozdulatnak, mely a távolba mutat, s amely mozdulatot csak az tudja követni tekintetével, aki nem a mozdulatra kíváncsi, hanem elfeledkezve róla, mintegy követi meghosszabbítását a végtelenbe.*

A kutya

Megrázza magát, mint egy madár, felröppenés előtt, tollászkodik.

A favágó

Nem engedi le a fejszét: borostájával vakarja csuklóján a pókcspéseket, a mozdulatba belezsibbad, belebandzsul, az őszi napfény és a veríték elvakítja, hűvetykujja rángatózik, síkos hátára, mint hideg üveg, tapad az ing –

A nyilvánosságról

– A nyilvánosságot csak úgy tudom elviselni – mondta Chan Chu *–, ha mérhetetlenül sötét titkaim vannak.*

– Ezért óvakodnom kell a nyilvánosságtól – tette hozzá.

A befejezetlenségről II.

– Sokan valamilyen többlettértéket tulajdonítanak a befejezetlenségnek – mondta Chan Chu –, azt mondják, művészi bizonytalanságot ad a körvonalaknak, elmossa a horizontot, földidzi a végtelent, ihletszerű külsőt kölcsönöz a vérverítéssel előállított tucatárúnak is.

– Nos – mondta elmélázva Chan Chu –, *én nem így gondolkozom erről.*

Figyelmeztetés

Az álom úgy jött, mint egy figyelmeztetés.

Nem arra figyelmeztette, hogy mit tegyen, vagy mit ne tegyen, hanem arra, hogy van.

Erre ébredt, szívdobogással, a létezésére.

A teste alatt szinte *beszakadt* az ágy, lélegzete úgy dübörgött a feje fölött, mint a magasvasút.

Megforduló tavaszi szél

Régi rögeszméje volt Chan Chu-nak, hogy az ember ötleteit nem lehet elvenni tőle. Nem volt ez túl eredeti gondolat, voltaképpen egy nyelvi fordulaton alapult, „ha tényleg az övé, akkor nem lehet elvenni tőle, éppen azért, mert az övé”, szokta mondogatni. „Ez olyan lenne”, fűzte hozzá, „mintha egy szót ketté lehetne tépni, és azt állítani róla, hogy utána is van értelme”. „Amelyik ötlet elvehető”, szokta még mondogatni, „az meg is érett rá, hogy elvegyék, az nem is volt ötlet, hanem valami más. Amelyik ötlet elvehető, az azért született meg, hogy elvegyék.”

Aztán egy szép napon történt vele valami, ami miatt minden eddigi gondolatát visszavonta. Nem arra jött rá, hogy a dolgok fordítottja is igaz, vagyis hogy az ötletek mégiscsak elvehetőek, hanem arra, hogy semmi sem igaz. Minek következtében az ötletek értéke igencsak megnőtt. Ha semmi sem igaz, akkor csak az számít, hogy vannak-e ötleteid, gondolta Chan Chu. Egy ötlet értéke ugyanis nem az igazságtartalmában, hanem éppen ötlet mivoltában rejlik, tehát abban, hogy valakinek váratlanul és hirtelen az eszébe jutott. Igen, gondolta még, erre kell vigyázni, a váratlanságra és hirtelenségre, hogy úgy csapjon arcon, mint a megforduló tavaszi szél, egy marék homokot is a képedbe vágva.

Hogy a semmiből jön, váratlanul és hirtelenül, nos, gondolta, az tényleg elvehető. Hisz ugyan kinek volna szüksége éppen a te semmidre?

Ha valaki

1. Ha valaki azt tanulja meg, hogy az *igazi* nem ott van, ahol ő.
2. Ha valaki azt tanulja meg, hogy a *vereség* fájdalmasan jó.
3. Hogy a *bukásnak* és *tévedésnek* bukéja van.

4. Ha valaki azt tanulja meg, hogy a dolgok centruma mindig *máshol van*.
- 4.1 És mindig ama távoli centrumtól várja a dolgok jobbra fordulását.
- 4.2 Mintha a valóság központi bizottsága ülésezne valahol, míg ő csak a telefonhívásra vár, ugrásra készen.
5. Hogy nem *azt*, nem *úgy* és nem *ott* csinál, amit, ahogy és akivel kellene – és hogy ez így van rendjén, és fordítva lenne rossz.
6. Hogy a zűrzavar a dolgok igazi formája.
- 6.1 Ha valaki ezt tanulja meg, mielőtt bármi mást megtanulna.
- 6.2 Ha valaki sokáig nem tudja, hogy ezért cselekszik úgy, ahogy cselekszik.
7. Ha valaki (tényleg) folyton *máshol van*.
8. Akkor az a valaki még csak nem is *valaki*.
- 8.1 Akkor az a valaki önmaga eleven árnyékává válik.
- 8.2 Így él és szenved, látszólag olyan, mint a többi ember, hús és vér.
9. De a hús nem az ő húsa, és a vér nem az ő vére.
10. Gyöngédsége rosszabb a korbácsütésnél is.

replika

A 31. (1998. szeptemberi) szám témakörei:

- Replika monológ: A forradalom leánya
 - Kockázat és kultúra
 - Szlovén valláskutatás
 - Közgazdaságtan és etika
- E-rovat: Az írásbeliség alakváltozásai

Terjeszti: Szávai István (337-6883)
Kapható Budapesten és vidéken a jobb könyvesboltokban

Kisgazdavers

Hömm. Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Országgyűlés!

*Nekem a beszédhez nem fogam a fülés,
nem fülök a fogás, vagyis nem fog fülölni
vagy hogy a túróba, a nyelvem begyűri,
de hát mán megkérdem a miniszter Úrtól,
kultusz vagy micsoda, már tudtam a múltkor,
vagy inkább megmondom, ha nem tudja, neki,
megmondom én kerek, mert erről tudni ké',
hogy hát nem azért lett ennyi képviselő,
mert csak ennyi agyban van méretlen velő,
hanem azért annyi itt a marha... jó fej,
mert a Parlamentben ennyi az ülőhely.
Ha ennél kevesebb szék volna kicsivel,
több buta lenne a magyarok közt, mivel
valakinek az Úr ha hivatalt adott,
ad hozzá eszet is, egy jó nagy csomagot.
Ha a Parlamentbe' tehát több szék lenne,
több okos is lenne az országba' benne,
de ha még sokkal több szék lehetne itten,
a hazafiknak is több ész adna Isten,
és ha állati sok szék volna berakva,
állati sok magyar ész lenne borotva.*

Nem beszélve arról, hogy ha teméntelen.

Nem volna a helyzet ilyen reménytkeltő.

Ha pedig annyi szék volna, ahány magyar...

*satöbbi, de be is fejezem már mingyár'
tisztelt Ház! Mivel rájöttem valamire.*

Hogy mire, azt pedig följegyeztem ide.

Arra jöttem rája, hogy nem a kul-izét

(keresi a folytatást)

hogy nem a kul

(megtalálja a következő lapot)

túrát kell támogatni szét,

*meg az, hogy... mi is?... hogy hát vannak olyanok,
hogy állítólag kultúrát fogyasztanak!*

Kérem. Én se eszek (közbeszólás: én sem eszem),

végül még megszoknám, úgy, mint az MSZM...,

szóval, én se eszek, mégis jól megvagyok,

*kerek is vagyok, meg a képem is ragyog,
(kiszól) eszem is van, igen, épp magamhoz való,
pedig nem vagyok egy nagy kultúrafaló,
és rajtam kívül is, minden képviselő,
kinek a fejébe nem került be velő,
kerek, szőrös, piros, úgy ropog és recseg
és olyan egybe' van, éppen mint a retek,
olyan fejek, hogy... az nem fej, inkább fejsze,
magamon kívül, és magán kívül, persze.
Pedig léteznek ám olyan elméletek,
hogy van köztünk komplett elméleti beteg,
de alany s állítmány egyez mégis iksszer!
Hát, tisztelt személyi és kultusz miniszter,
vajon mitől lettünk ilyen okos nagyon?
Hát mert a T. Házban egy kis székiünk vagyion!
Mert akinek az Úr..., no de ezt már mondtam,
s ha valamit mondok, az, azt mondom, jól van.
Tehát, kérdem aztat, nem-e lehetne-e
kultúrázás helyett parlamenti helye
minden jó magyarnak ebbe' a nagy házba',
aki nem az eszét, csak egy széket hoz be.*

A Csintalan Sándor effektív haszna

*Én Magyarországot már kitaláltam.
Magyarország nem volt, de van, mivel
kitaláltam. Ország úgy általában,
de konkrétan csinálni nincs kívül.*

*A Hankiss most megint majd kitalálja,
új magyar ország, új, spanyol viasz.
Kitaláljuk, hogy inkább már ne fájna.
Kitaláljuk, nem lesz abban vigasz.*

Egy könyvtáros kisasszonyhoz

*Hát, nem tudom, a könyvtár-szak
milyen. Van ottan könyvtárszag,
és eltölteni is lehet
három vagy négy,
ha nem is évet, de – hetet.*

*Ám nem akarom elvenni
tőle a kedvét. Nem lenni
még mindig sokkal rosszabb.
Rosszabb a nemlét,
bár nem sokkalta hosszabb.*

(1998. jún. 1., Márc. 15-e tér, majális. Klapanciákat kellett írni.)

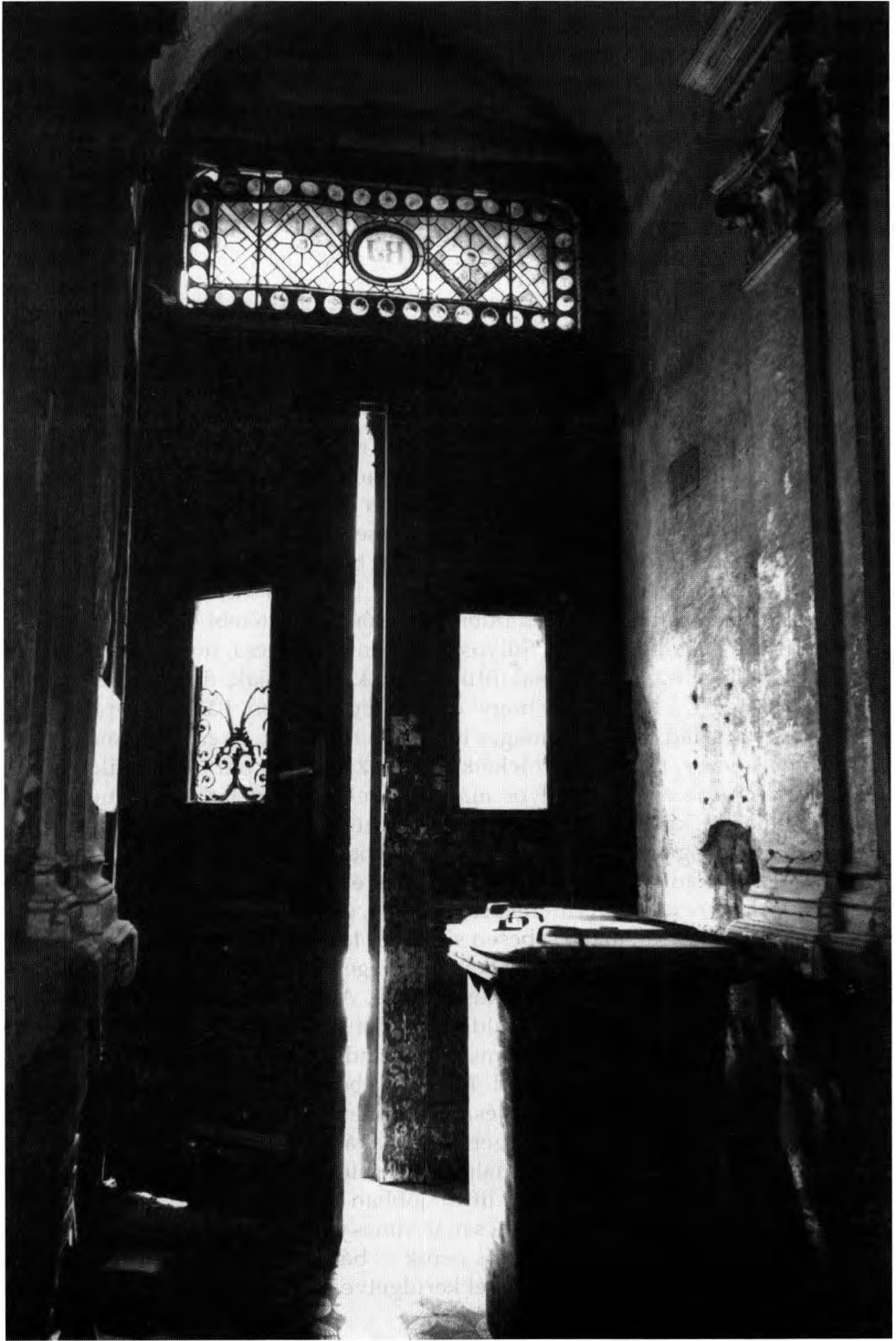
A másik város

(Lépcsőház)

A lépcsőnek a háza. Van egy ház, egy pesti, megengedem: budai bérház, és abban külön háza van a lépcsőnek. Ő lakik benne. Szép, nagy ház. Hűvös, mint a pince, tágas, mint a templom, kietlen, mint a múzeum, sötét, mint a vastagbél, mély, mint a kanyon.

Behunyom a szemem.

Mackóruhában, kettessel ugrálok lefelé, ruganyos csontom tompán üti a márványt, mintha madár vágódna a szélvédőnek, kezicsókolom, mondom az ismeretlen, kalapos bácsinak, menekülök, hátha cukros bácsi, az valami félelmetes, hogy cukros bácsi, a farkasnál is félelmetesebb. Rossz a lift, Kulcsár néni fújtat, mint valami kimúló állat, kezében cekker, benne kenyér, vaj, só. Dagadt lába, mint a tészta, vastagon bukik ki szakadt, tintaszín kismamacipőjéből. Rozitska úr bottal kaptat, megáll minden fordulónál, a sötétebb félemeleteknél is, erőt gyűjt, s úgy indul tovább. Súlyosan libben egy furcsa, hosszúkás fémláda, sapkás szállítók viszik, félek, nekiütik a falnak, kiborítják, de ha nem is, megmérgezi ott végig a levegőt, és hogy' érek le legközelebb. Páliék nyaralni mennek, az egész család, Páli néni magas hangon sürgetőzik, gyerünk, elmegy a vonat, a férje sovány, néma, gyermekeik aprón szaladnak, mint a kutyák. Attól is félek, leszakad az egész, a súlyos márványszelvényeket láthatólag nem tartja semmi, csak úgy kijönnek a falból, lebegnek hűvösen, mint a bélbolyhok a halottban, a korlát, igen a korlátba lehet kapaszkodni, kész csoda, de vigyázni kell ott is, a buja vaskanyarulat mindenütt rozsdás, éles szirmok állnak ki belőle, *Halott virágok, amerre nézek, vérmérgezés, injekció, előbb kórház, aztán halál, a meleg fasín a tetején, csak azt jó sebesen simítani, teste fénylik, mint az őzé, abban bízok csak. Bakos bácsi köhög, szálkásan, rétegesen, rettenetesen, mintha valami gerenda zuhanna a filharmonikusok közé. Az oldalfalban koszos ablakok, lépcsőzetes párkánnyal maguk is, üldögélek rajtuk néha, csak azért, hogy merek rajtuk üldögélni néha, a táblák némelyike mindig törött, a földszintre érve elfogy a fény. Szemben a macskával. Karmai sebesen horzsolják a követ, amint égő gabona-szemével lendületet vesz és elrohan mellettem. Kín, remény nap mint nap, miért kell ennek lenni, szeretem a lakásunkat, ott fent már jó nagyon, és szeretem az utcát is, már a kapualjat is szeretem, ott lent már jó nagyon, miért, miért kell ennek lenni, igaz, a lifttől jobban félek, hogy lezuhan, vagy túlmegy és kiborul az égbe, szóval nincs más, nincs jobb, le-fel-fel-le-fel-le-fel-le-fel nap mint nap a cukros, szíves, tüdős nénik és bácsik és az égő szemű macskák között, ruganyos bokával, négyessel kerülgetve immár a súlyosan ingó fémláda-sávot.*

(A fény felé)

És megint, megint behunyom a szemem.

Lássam, mit látnak a vakok. Meg azután, fogadtunk az öcsémmel, ki tud elmenni messzebb. Elesni nem szabad, a járdáról lelépni se. Nincs igazi sötét, csak vaksötét. Mintha kinéznék egy tehénből. Ha a Nap felé fordítom a fejem, a beleken már átrágtam magam, csak a bőr van hátra. Cakkos fények is cikálnak, mintha valaki forró szögeket szórt volna szét. Szédülni kezdek, nem, nem jó így ez mégse, a falhoz horzsolódik a kézfejem, megbicsaklik a járdaszegélyen a bokám. Nem jó lakni ebben a súlyosan ingó, sötét tehénben, szúrnak a szögek, éget a vágy.

És megint, megint behunyom a szemem.

Este van, eleve sötét, csak az utcalámpák savas fénye szivárog be a redőny résein. Az ágyban fekszem, nagymama még a konyhában matat, a szemem megszokja hamar. Látom a komód ormóttan tömbjét, a vázákat, a fogast, rajta a kardigánt, látom az ebédlőasztalt, megjelenik lassan a lelógó csipkeszék rajzolata is, a mennyezetről, lomha polip, lesüllyed a csillár. A falióra, mint valami száradó hangszer, halk ütemet ad a tompa szivárgásnak, behunyom a szemem, ez már így igazibb sötét. Nagypára gondolok, mit láthat szegény ott lent, négy méter mélyen, ahová tették, és rázárták a koporsót is még, félek, behunyom a szemem, rémült lámpás a tudatom, holnap tanítás, előbb-utóbb aludnom kell.

És kinyitom, és behunyom a szemem.

Próbálok elképzelni, ha életemben nem láthatom sehogy, a sötétet. Mondjuk megyek befelé egy pincébe, és rám zárják az ajtót. Szén vagyok, komor fosszília. Januári templom, betű egy csukott zsoltárban. Teljes napfogyatkozás. A Nap olajba borul, holdfény sincsen, nincs energia, és üstökös se jön. Lemegyek, hangtalan hal, mélyen a víz alá, a Mariana-árokba. Cukor leszek a kávéban, pénz a széfben, denevér, vakond, géz a szeméthegey alján. Éjjel szaladni kezdek körbe a Földön, hogy ne érjen utol a Nap. Koszos trikó leszek, bányaló, mozdony, függöny egy színielőadáson. Szerelmes leszek megint, élőhalott, önmagam árnyéka.

Próbálok, próbálok elképzelni.

A város fölött a fény...

... bele se hullva, tova se lengve. Már-már elgondolhatatlan. Nem láthatod, ha ott vagy, hisz visszfénye mind mindennek, a szó is, koppanjon akárha magadban. S nem valami hasítékon, nem is úgy, hogy egyszerre ott van. És nem mondhatod azt sem, hogy ott volt, akárha lenne vége, s azt sem, hogy öröktől fogva, mintha lenne kezdete. Mégis talán fölötte, ahogy az emlék hajolna ránk, s illanna tovább, mintha mindent felejtve.

Akárha lenne irány. De mégsem. Az emlékezet lencseüvegén, úgy tűnik, élesre vált a fény, s akkor valami karcos árny metsz belé, akár az íves hajlatok ránc-sötétje, minek ha folytatása, mintha benned. Hogyne értenéd.

Jársz-kelsz, mintha valóság lenne az a kapubelső, az az utcarészlet, a harangzúgás is, az örvénylő zümmögés is az utolsó kondulás után. És az arcok –, nincs idejük ebben a fényben, idézzon holtat vagy élőt káprázatod. Mintha a tegnapod, mintha örökkévalóság lenne a tegnapod.

És akkor itt van a papír felpördült sarka, ahogy éppen csak takarja azt az enyhe árnyékot, s szeretnéd hinni, hogy nem pillantásodtól...

Nincs kit kérdezni. Hogyne tudnád...

Sok ez, barátom

*Nagy rengetegben állt
a kicsi ház
Előbb a nyírfapallón át
és már az ajtó enyhe kékje
kitárva rám
Ott benn a lágy fényben
úgy vannak el a tárgyak
minthogyha boldogság-az-élet
tündérek sikálnának
felületet és eresztéket
padlaton réset/réset!
és görcsöt/görcsöket*

*Egy csőrepuha kismadár
vagyok
lám kandikálok
erőt érzem a favágószagot
(málé búza csíra) a tollaim
megborzolódván külön-külön
kilibegnek a huzatba
finom fanyar
gyümölcsnek
íze*

*habár te nem vagy itt
a tárgyaid tisztelgő rendben
vágakoznak
az ablak előtt
a párkány alatt
az asztalon kisimulva
papírdarabka
– egy név*

*egy név
amit kiválasztunk
hogyan leírjuk magunknak
ezzel keliünk, és erre oltunk
lámpát, egy név egész nap*

*tüzesedve vár rád és este
hús szobába hív
– Szilágyi Eszter Anna*

Szamócaillatban

*Az erdő népe is
rettegi egymást
Hát még ha
tervszerű erő
rendel el irtást
Halomra dől
férges féregtelenmel*

*Szamócaillatban
hullik a haj
A fátyolgomba
bontja le
szöveget
Alatta csíkban
előderengő
halálka-nyálka*

A város bamba...

*A város bamba ékszerét
lenyújtom, hol a föld sötét
tömege öklözi a szád –
elámít mamám e lánc fény...*

*Ha késő van a koravén
kirándulásra, segíts, ízek mamája,
mögöttem befalazott ajtó –
egy nagyvázsonyi vak ló,
akire gondolunk...*

*Nem adja húsát botorul,
nem adja nedveit,
nem, soha nem bizony*

*– ha pirkad épp, vagy véget ér –
a teljes nap gyümölcseit...*

*Kilencévesen kezdted,
most kilencéves halott,
süss nekem földalatti kenyérlát –
odamozdulok érte*

*Sava-borsa legyél,
nem elég
ha csak tömöm a számba,
erősíts meg,
nem elég, hogy a vakvilágba ordítok,
ha te nem hallasz meg...*

Nem vész el, csak átalakul

Azt mondta, menjek. Egy halott is tud hozzánk beszélni, ha hallottuk szólni élő voltában. Mama ágya mellett ott állt az összekészített kisbőrönd, a fedővel letakart bili és az imádságoskönyv, melyből a lapok már ugyanúgy peregtek, mint az elmúlt hetven esztendő alatt közjük tömködött szentképek. „Ezüstmisémem emlékére”, állt az egyik hátulján, és valaha úgy képzeltem az egészet, hogy egy ezüst templomban, ezüst oltár mellett egy színezüst pap bácsi misézik, széttárt kézzel, magasba meresztett, ezüst színű szemmel, s mindehhez halk, ezüsthangú csilingelés dukált.

Rég volt.

Mama ujjaira tekert rózsafüzérrel mondta a magáét.

– Édes gyerekem, ez a te feladatod lesz. Minket elkergettek, elüldöztek. Összepakoltunk, hoztuk, amit bírtunk. De nekem ne beszélje azt senki, hogy ami volt, elmúlik. Mindennek meg kell lennie valahol. Egyszer elmész, és megkeresed. A tiéd.

Vászonpelenkából kötött kendővel a nyakán nézett kék szemével.

– Szoktál te esténként imádkozni? Nem, ugyi. Sebaj, én úgyis minden este imádkozom érted.

A varrógépszekrényen állt egy rámás fénykép a mamáról, fiatalon. Aztán találtam egy öregkori képet, és kicseréltem. Az a szempár, amelyik az ágyból nézett rám, az kell, hogy figyelmeztessen.

Maradni vagy elindulni nehezebb-e? Kár, hogy egyszerre csak egy dolog törénhet velünk.

*

A pincérnő fehér selyemblúzban, fekete csipkés selyem miniszoknyában és magas szárú, fűzős vászoncipőben támaszkodott a pultnak, mintha koreográfiát adna elő arról, hogy egy pincérnő miképp várja a vendég beléptét. A szálló emeleti étterme teljesen üres volt. A sarokasztalt választottam, ahonnan láttam a hatalmas belső és az ablakokon túli külső teret, a napfény hullámlzását és az egykori patina percről percre való fogyatkozását.

– Jó napot – mondtam. – Nem értem az étlapot –, és felemeltem a stencilezett papírt, tele számomra érthetetlen étkek nevével.

– Na, mondom, mi van – jött oda a pincérnő. – Disznóhús és hozzá gamba.

– Gomba?

– Gamba. Nagyon finom.

– Jó. Milyen saláta van?

– Minden van.

– Uborkát kérek paradicsommal.

– És desszertet is?

- Miféle?
- Olyan sütemény... Barna és lekváros.
- Finom?
- Nem finom nincs! – jött a sértődött válasz.

Vártam, miközben a televízióban egy katonai egyenruhás nő a hadseregről szóló tudósítások közt olvasott be kommentárokat. Tankok jöttek-mentek. Két ballonkabátos szatyrokkal ült le a szomszéd asztalhoz, le se vetkőztek, úgy itták a sört üvegből. Szemüket a képernyőre szegezték.

Különösen a saláta ízlett, abból kértem még egy adagot. A pincérnő csak mosolygott, és berakott frizuráját igazgatta, míg a másik kezében a kistányért himbálta, hogy az asztalterítőre csorgott a salátalé. Végül leült mellém, és együtt összeadtuk a számlát.

- Na, ugye, finom volt, megmondtam?
 - Jó lehet itt maguknál élni – csúszott ki a számon.
- Erre megállt a kezében a golyóstoll.
- Látszik, nem itt él. Könnyen mond ilyeneket.
 - Akkor, fizetek – nyögtem.
 - Még szép. Egyszer mindenért meg kell fizetni – és halványan elmosolyodott.

Eszembe jutott még egy mondat, de azt már nem mertem hangosan kimondani. Hogy bizonyos pillanatokban én már örökre itt fogok ebédelni. Mert egyszer megtörtént.

És amúgy is azért jöttem. Hogy ami régen történt, tehát van, összeharácsoljam.

Az alsó terembe lakodalomra gyűltek. Csak úgy villódzott a sok mályva és türkiz öltöny. Nekem egy aranyfogú úr azt tanácsolta, a hátsó ajtón távozzak, mert nem áll jól értem, ha a násznép közé keveredek, és egyszer csak megkérdezi valaki, ez meg ki az ördög? A ruhatár mögött találtam a vécét, a kagyló közepén borsó nagyságú lyukkal. Hát ezt meg mivel csinálhatták? Álltam ott, súlyos feladatomon és kényes helyzetemen elmélázva, és próbáltam abba a pici lyukba ügyesen beletalálni.

*

A természet alapvetően nőies. Nincsenek se zöld, se mélysárga nők, mégis úgy éreztem a dombok között kanyarogva, mintha ilyen testek között vinne az út, huncutul összebújó színes kis némberek társaságában, egyik csípője átsiklik a másikba, egybefonódnak, ívelt mozdulatokkal simogatják magukat és egymást, miközben kacarásznak kicsit, nem kihívóan és buján, csupán úgy, mint akik tisztában vannak létezésük tökéletességével és megismételhetetlenségével, az irántuk való vágygal és reménytelen szerelemmel.

Ilyen volt a szülőföld, mely nem engemet szült, hanem az ősoket.

A faluba érve elsőként a fekete halottas hintóval találkoztam. Két fekete ló trappolt elöl, és egy kék munkaruhás férfi ült a bakon szomorúan. Az üvegkalicka üresen verte vissza a fényt.

A plébánián viszont hiába nyomtam a csengőt. Az ajtó zárva, amikor figyelmesebben körülnéztem, láttam, hogy a spaletták is csukva vannak.

- A plébános úr? – kérdeztem az első arra haladó nénit.
- Elhelyezték, még az ősszel!

– Csak úgy?
– Esperes lett, bizony ám!
– És most hol találom meg?
– Hát Szalacson. Nincs messze. Hetven kilométer. Egyébként – hunyorított az öregasszony a kendő alól –, lehet, hogy épp itt van. Ott, fönt a domboldalon. De ha elmegy Jucikához, ő meg tudja mondani, mikor jön-megy. Jucika mindent tud. Arra, a jobb oldalon, az a kis sárga ház.

Itt persze minden ház apró és sárga, mintha örök nyári délután lenne, tudhattam volna. A hársfák az alacsony ablakokra borultak, a járda kövei girbegurbán sorjázta, és az árkot máris sűrűn telenőtte a csalán. A kilincs vaskampóból készült, lustán, lassú nyikorgással nyílt a fakapu. A kert hatalmas dzsungelébe léptem, körben szintén sárga, pergő vakolatú falak. A fából ácsolt tornácon fonott bútorok és egy toloszék állt.

Kopogtam a barna ajtón, azon nyomban felhangzott az élénk „Tessék!”.

Mikor beléptem, nagy asztalt láttam, a viaszosvászon terítőn almapaprikák álltak üvegben. A helyiség másik felét ugyanabból a viaszosvászonból készült függöny választotta le, mögüle zörgés szűrődött ki. Hirtelen apró résnyire szétnyílt a függöny, és a lyukon egy valószínűtlenül rózsaszín, vörös hajjal keretezett arc jelent meg.

– Na, tessék!

– Balló Judithhoz van szerencsém? – kérdeztem megilletődötten, ahogy egy rég tervezett találkozáshoz illik.

– Én vagyok.

– Fábert Fábián.

– Na, megjöttél? – kérdezte a néni, olyan természetes hangon, mintha tegnap találkoztunk volna utoljára, és megígértem volna, hogy majd ma is benézek. – Jól van. Gyere, üljünk le a szobában – folytatta tovább tegezve. És a következő pillanatban rádöbentem, hogy Jucika néni nagyanyám eleven hasonmása. A puha arcbőr, a kék szemek, a túlméretezett, megereszkedett orr, mind-mind ismerős, majdnem „saját” – úgy látszik, így kell lennie, ez passzol a sárga házfalak mellé, vagyis közé.

Az utcáról kocsizörgést hallottam, és biztosra vettem, hogy a fekete halottas hintó jár erre, nincs ma munka, idegesen kódorog a házak között ló és gazdája.

Bent ültem a felpúpozott ágy tövében, egy recsegő támlájú széken. Jucika néni kint zörgött a konyhában. Aztán az ajtóban megjelent egy kéz, a széktámlába kapaszkodott, egy láb, és követte a másik kéz és a másik láb. Csak utána érkezett az egész test és a fej. Arca egyszerre vágott grimaszt az erőlködéstől és próbált mosolyogni.

– És, mi járatban? – kérdezte, mikor végre leereszkedett a velem szemben lévő székbe. Biztosra vettem, hogy legalább az egyik lába múltáb, ha ugyan nem mind a kettő, hiszen a barna harisnya, a magas szárú, szürke cipő olyan volt, mint a klasszikus rongybabákon.

Mondtam, hogy a papot keresem.

– Már egy hete nem láttam. Talán itt is van, ki tudja?

– Lehetne telefonálni?

– Telefon? Az itt nincs. A postáról meg lehet próbálni. A szalacsi plébánián van telefon, azt tudom. De hogy mi a száma, ne kérdezd.

Ültünk egy kicsit csöndesen.

– Végül is, mi dolgod néked az esperes úrral? – kérdezte, és tiszta kék szemében mintha valamelyest sötétebb, gyanakvó kíváncsiság cikázott volna át.

– Tetszik tudni, mindenki meghalt már. Edit néni néhány hónappal előbb, mint nagymama. De ezt úgyis tetszik tudni. Pont tíz éve. És úgy tudom, hogy a családi papirosok, iratok, fényképek, miegyebek mind az esperes úrhoz kerültek. Hát ezért jöttem. Másnak ezek úgyse érnek semmit. Én meg úgy vagyok vele, hogy ez lenne az örökségem. Ennyi maradt annyi sok év és emberélet után.

Jucika néni nem szólt erre semmit, csak bólogatott.

– Tetszik tudni, furcsa volt idejönnöm – folytattam kéretlenül. – Nekem ez a hely legenda, mese. Olyan, mintha az Ezeregyéjszakába kirándulnék. Semmit se tudok, de mindent sejtek. Emlékeim vannak sose látott dolgokról. Mindent elképzelttem, és valamiért ragaszkodom ezekhez a képekhez. Például – mondtam eltöprengve –, tudok egy bizonyos árvívről, ami 26-ban vagy 27-ben történt...

– Jézus Mária! – nevetett fel Jucika néni, égre fordította a szemét, és két kezét összszecsapta. – Hát az tényleg borzasztó volt! Az ablakig állt a víz! Itt, itt, az én ablakom alatt, amit látsz. Két centi hűja volt, hogy be nem folyt! A kórházat, az út másik oldalán, teljesen elöntötte. Várjál csak! Hiszen van is egy fényképem róla!

Ezzel újabb tekergőzés vette kezdetét, míg Jucika néni elvonszolta magát a kis asztal túloldalára, ahol, az oldalára fekve, kihúzott egy fiókot és hosszan kutatott benne.

– Itt kell lennie! – mondta félpercenként. De csak nem találta, ellenben egyéb megsárgult fotográfiákat dobált elem réges-régi körmenetekről és elsőáldozásokról, melyek apró, idegen, fekete-fehér arcokat mutattak még akkor is, ha a képeken a meséből ismert bácsikat és néniket, netán rokonokat láthattam – de nekem csak arról a bizonyos árvívről volt tudomásom, mikor tucatjával dőltek össze a parasztházak, és egy asszony – a neve nem jutott eszembe – a két fiával a frissen kifestett házban a szekrény tetején éjszakázott.

– Na, ez az! Tudtam, hogy megvan – Jucika néni szokatlan lendülettel lökte magát vissza ülő pózba, és máris nyújtotta a képet.

Láttam egy háromemeletes házat, egy íves kőkaput és tenger sok vizet. Akár Velencében is lehetett volna.

– Az a kórház – mondta. – Lebegtek a matracok a vizen. Egészen kislány voltam én akkor. Anyám dolgozott a belgyógyászaton nővérként. Apám pisztrángozó gumicsizmájában ment be dolgozni két hétig. Emlékszem, annyit nevettem rajta!

Letettem a fényképet az asztalra, és felnéztem a falon függő szenvedő Jézusra, aki szintén felemelte a tekintetét a hengermintázott fal magasába, ahol szürke csíkokban repedezett a plafon.

– Meg se kérdezed, mi történt velem? – kérdezte ekkor Jucika, szinte pajkos, de számonkérő hangon.

– Nem vagyok olyan kérdezősködő – feleltem zavartan.

– De azért kíváncsi vagy. No. Azt tudod, hogy mi előbb kiugrottunk a háborúból, és a hadak végül is harc nélkül átvonultak az országon. A katonák azért katonák maradtak. Amit megkívántak, azt elvették. Érted, ugyebár? – kérdezte Jucika néni, és olyan átható pillantásokat lövellt felém, hogy lesütöttem a szemem. – Én szaladtam hátra, azok meg átlőtték az egyik lábam meg a másikat is.

Úgy erőszakoltak meg ketten a trágyadombra döntve, hogy teljes legyen az idill. A sebem rögtön elfertőződött, és hol volt akkoriban szérum! Sehol. – És az ujjával kocogni kezdett az asztalon, vagyis az előbbi fotográfián. – Itt szemben, a kórházban kellett levágni először a jobb lábamat térd alatt, aztán rá tizenegy napra a balt is ugyanúgy. Hát így – fogta a fényképet és visszatette egy műbőr tokba. – Tudod, hogy akartam, legalább gyerekem legyen ezektől az állatoktól? Nem tudom, mért, de csak az éltettem, hogy biztos terhes lettem. Nem lettem az. Most aztán egyedül fogok meghalni.

Mit mondhattam volna erre?

Végül megegyeztünk, hogy elmegyek, megnézem, nincs-e itt az esperes úr. Ha nincs, megpróbálok telefonálni neki a postáról, hol és mikor tudnánk találkozni. Ha minden kötél szakad, még mindig vissza tudok ide jönni, és megbeszéljük, mi okosat lehetne kitalálni.

– Dehát mi van azokban a papirosokban? – kérdezte meg még egyszer búcsúzáskor.

– Talán minden. Sok-sok élet – adtam a legbanálisabban őszinte választ, mert ezt reméltem.

*

A kanyar után már többnyire új, vakolatlan házak álltak. Sok volt a traktor, az útestre felhordták a sarat. Gumicsizmás, szalmakalapos férfiak tették a dolgukat. Egyiküktől megkérdeztem még egyszer, merre van az esperes úr háza.

– Ott fönt, ni, a legnagyobb ház a dombtetőn!

Innentől az út már nem is volt út. Sárba dobált kövek és szekerek mélyítette kátyúk mindenütt. Mentem inkább gyalog tovább. A ház valóban hatalmas volt, középtűt egy kupolafélével, oldalt négy fiatoronnyal. Vörös rózsasor vezetett a kapuig.

Lélek sehol, az egymásra szögelt deszkákból összerótt, ideiglenes kapu mögül acsarkodó kutyaugatást hallottam. Néztem a fejem fölött magasodó palotát, és az Isten kifogyhatatlan jószágáról szóló régi prédikációkra emlékeztem kicsit.

Indultam visszafelé, óvatosan a köveken. Asszonyok bandukoltak az alsó úton, vállukon kapával, batyuval. A drótkerítés túlsó oldaláról ekkor motozás hallatszott, és amint odanéztem, kopasz, bozontos szakállú férfit láttam a dróthálóba markolni.

– Kérdem tisztelettel, őt keresi?

– Kicsodát? – tettem magam.

– A drága esperes urunkat, ki mászt?

– Igen.

– Gyónni akar?

– Miből gondolja?

– Hát... ahogy itt állt és a mennyekbe nézett.

– A házat néztem.

– Gyönyörű! Olyan, mint Isten háza!

– Majdnem olyan. De nem óhajtok gyónni.

– Értem – mondta csalódottan a férfi. – Én sajnos túl bűnös vagyok.

Erre nem szóltam semmit.

– Azért is élek itt kint, a szabad ég alatt. A legrettenetesebb cselekedetet követtem el.

Megint nem válaszoltam.

– Megöltem a kislányomat – vonta meg a vállát. – Most se kérdez semmit?

– Ezek után?

– Én sokat dolgoztam. Ő sokat sírt. Pihenni akartam. Nem tudtam. Nem hagyott. Sötét volt a szobában. Talán azért. Ha ég a villany és látom az arcát, akkor biztos nem...

– Az esperes úrtól vár bocsánatot? – kérdeztem egyszerre, kemény hangon.

– Leültem tíz évet. És gyónok, folyton vezekelek.

– Nekem mennem kell – mondtam pillanatnyi szünet után.

– Tudom. Mindenki megy. Én maradok.

– Igen – mondtam, és megint nekiindultam lefelé.

– De mért jött? – kiáltott ekkor utánam a férfi, megrázva a drótkerítést.

– Én is... a halottak miatt.

– Istenem! – üvöltött fel elnyújtottan. Térdre zuhant és buzgó imádkozásba kezdett, csak úgy hányta magára a keresztet. A dombtetői ház vadonatúj bádogtetején vakítóan csillogott a fény.

*

A posta előtt por kavargott. Az utca végén akkor kanyarodott balra a halottas hintó. Messzire zörögtek üvegablakai.

A pucér betonfalakból álló kis épületben egyetlen repedt lapú furnérasztal állott. A kulcsra zárt, üveges faliújság szekrényében kizárólag gyászjelentés-minták szomorkodtak, napszítan, sárgán. A kis ablak mögött, az évtizedes balkonkapcsolótáblánál gyönyörű, mézszínű hajú kisasszony ült. Nem is kocogtatam a homályosra zsírosodott üvegen, csak néztem, amint ül a fejhallgatóval a fején, és füрге kézzel húzogatja ki-be a dugókat.

Aztán rám mosolygott. Az arca, a mosolya is tökéletesnek tűnt abban a pillanatban, és amikor kinyitotta a kis ablakfület, zavartan dadogtam.

– Lehetne... Szalacsra telefonálni?

– Mindenhová lehet! – mondta kedvesen. – Csak várni kell.

– Várok – leheltem, mint egy örökre reménytelen szerelmes. És egyszerre arra gondoltam, szerelmes leszek ebbe a kisasszonyba. Legalábbis addig, míg itt vagyok. Mert megéreztem, hogy bármennyit is jelentsen a múlt, bármennyire is higgyek régi életek sorsom feletti mindenhatóságában, csakis akkor ér az egész valamit, ha tovább tudom fűzni a láncot magam is, nem tagadva meg saját életemet – az utánam következőktől.

– Egyes fülkébe lehet menni! – hallottam ekkor a kisasszonyom hangját. Játéktelefonra emlékeztető műanyagdarabot fogtam a kezembe, amelyből Szalacs világvégi recsegése érkezett hozzám.

– Nincs itt az esperes úr! – közölte egy női hang.

– Mikor lehet elérni?

– Nem tudom. Temetni ment.

– Akkor holnap hívnám...

– Nem lehet. Hét végén nem dolgozunk. Honnan keresi?

Megmondtam.

– Akkor mit akar? Úgyis átmegy szombaton vagy legkésőbb vasárnap, a mise után.

– Szóval, jön?

– Egészen biztos. Tud addig várni?

– Tudok. Igen, várok – mondtam immár másodszor rövid időn belül, és visszaakasztottam a kagylót a fémkampóra.

– Sikerült? – kérdezte a kisasszony, mikor visszamentem az ablakhoz. Ahogy felállt, hogy megírja a számlát, azonnal a lábára esett a tekintetem, és teljes megelégedéssel láttam, hogy a lábfeje kicsi és a hibátlan körmök úgy sorakoznak rajta, mint sorba rakott, picinyke kagylók.

– Bárcsak minden így sikerülne – nyögtem, és a fejemet szinte bepréseltem az apró nyíláson. Valami furcsa, sosem érzett erő szállt meg, ami hihetetlen dolgokat mondatott velem. – Kedves kisasszony...!

– Mit beszél? – nézett rám. – Kisasszony? Ezt nekem mondta? – és kacagott.

– Igen. Ne haragudjon. Nem tudom a nevét.

– Hát persze. Nem mutatkoztunk be egymásnak, maga szalacsi telefonálgtató!

– Még egyszer kérem, ne haragudjon. Fábián a nevem.

– Szép név – nézett rám a nyugta kitöltése közben. – Tényleg érdekli, hogy hívnak?

– Megkövetem, igen! – motyogtam, és éreztem, már tudtam, hogy ez most nem én vagyok, mert miközben épp saját életemet óhajtottam élni, ebből a helységből, ezekből a falakból teljesen belém szivárgott a múlt, nagyapámmá váltam vagy dédapámmá, ős-ősömmé, aki így beszélt, így kezdett udvarolni, udvarlós szívvel és udvarlós szavakkal, mert ez igenis így volt rendjén.

– Gizella a nevem. De mindenki csak Gizusnak hív.

– Igenis. Gizella – mondtam.

– És most már nem mondja, hogy „kisasszony”? – kérdezte riadtan. Rám emelte nagy kék szemét, mely a pupilla körül sárgászöldbe játszott. Szikrázott ennek a nyugodt tónak az alja, mielőtt elérte volna a fekete mélységet.

– Igenis, kisasszony.

– Kilencvenhat negyvenet kérek – mondta aztán.

Tudtam, most azt kellene majd kérdezniem, meddig dolgozik és hogy mit csinál az este. Bizonyára ő is ezekre a kérdésekre készült, és már tudta is rájuk a választ, mint ahogy majdnem én is. De egyszerre nem találtam az ősi szavakat. Neki kellett kérdeznie.

– Parancsol még valamit? – és csak mosolygott, de már komolyabb, bizony, várakozó tekintettel.

A lábát néztem a barna pántos papucsban.

– Itt maradok egy ideig, tudja.

– Ideköltözik?

– Nem, ahhoz nem lenne bátorságom – mondtam. Láttam, elcsodálkozik.

– Mondja csak, maga Fábián – meredt rám egyfolytában. – Nem találkoztunk mi már mégis valahol az életben?

– De, azt hiszem, igen. Csak...

– Csak mi?

– Csak nem az életben – nyögtem. – Engedelmet – mondtam és kisettem a posta kopott, szürke épületéből.

*

A református templom melletti kis utcában kaptam végül szállást. A jóságos ismeretlen ismerősöknek megtömött szatyrot adtam át. Részben feleslegessé vált, levett ruhák voltak benne és némi piperecikk. Én az orrom alatt dűnnyögtem, ők meg szabadkoztak. Az asszony nagy befőzésben volt, ecetes lével töltött üvegek garmadája sorakozott a nappaliként is szolgáló hatalmas, boltíves konyhában, ahol mégis fülledt, nyomott levegő uralkodott. A ház ura, egy busa szemöldökű, fehér hajú férfi egész este a forgalmi engedélyt kereste egyre dűltabban.

– Itt kell lennie, nem igaz, hogy mindent eltüntettek! – dühöngött, és újra kihúzogatta ugyanazokat a fiókokat, amiket az előbb, sőt megemelte a celofánlepleket, az üvegeket, épp csak a nagy kék zománcozókba nem nézett be, hogy nem rotyog-e ott a forgalmi engedélye.

Közben azon töprengtem, ami nekem hiányzott, és amit sehol sem lehet keresni. Mért nem tudok én kedvesen és természetesen odaadni egy ajándékot? Miféle mélységekből kell arcomra mosolyt varázsolnom? És mért vagyok még nagyobb kínban, ha magam kapok ajándékot és szeretetet és figyelmet, amire akár oly hön áhítoztam? Mért esik nehezemre újfent mosolyogni, hálát mutatni, és úgymond, természetesen viselkedni? E fogyatékoságok fényében mért álattom magam azzal, hogy különös ember vagyok, és világom menete dehogyis egyeztethető össze a világ menetével?

Idegen helyen első éjszaka mindig úgy alszom, mint egy újszülött: a megérkezés örömeivel, öntudatlanul. A nyikorgó kanapén, a nehéz dunyha alatt, mielőtt még a teljes megsemmisülésbe süllyedtem volna, egy pillanatra sajnáltam is, hogy ma biztos nem álmodom majd az „én postás kisasszonyommal”, ahogy máris birtokolni véltem Gizellát. És, jaj, vajon gyönyörű lábait maga alá húzva egy hasonlóan súlyos gondolatokat ébresztő dunyha alatt, ő gondol-e rám?!

*

– Gyere velem Marci bácsihoz, nem jössz? – tette a vállamra a kezét busa szemöldökű házigazdám, mikor hosszas unszólásra bedobtam a teásbögrébe töltött szilvapálinkát, és többször összerázkódtam, mintha fáznék, pedig erről egyáltalán nem volt szó.

– Ki az? – leheltem.

– Bivalyos ember. Ha mindenből elegendem van, el szoktam menni hozzá beszélgetni kicsit.

– Menjünk – feleltem megadóan. Aztán eszembe jutott két fontos dolog.

– A posta még nyitva van?

– Minek az neked?

– Telefonálni.

– Hiszen van itt telefon, ha nem is interurbán. Meg kell hívatni a központot. Különben délig nyitva.

– És Szalacs?

– Miféle Szalacs?

– Nem esik útba, a bivalyos emberhez menet?

– Nem. Épp a másik irányban van.

Bekászálódttunk egy huszonkilenc éves Ford Escortba, amely már a roncsstelepen sem állta volna meg a helyét. Házigazdám, miután ötödszöri próbálkozásra észveszejtő zúgással beindította a motort, büszkén mesélte, most sikerült hozzá újdonsat alkatrészeket hozatni külföldről. „Kék Hímvessző”, így nevezte a járgányát.

– Meglátod, repülünk!

A posta utcájába érve kértem, álljunk meg egy pillanatra. Beszaladtam a szürke épületbe. A kis ablakhoz érve vissza kellett hőkölnöm. Bár majdnem a fejemet vertem az üvegbe, egy hajhálós, vastag szemüveges nőt találtam a kapcsolótábla előtt, aki a lencse mögött megnőtt, gonosz szemmel nézett rám – ahogyan én rá.

– A kisasszony? – nyögtem ki végül.

– Mit akar?

– A Gizellát keresem.

– Szép kis kisasszony! – nevetett erre gúnyosan. – A kisasszony nem dolgozik a hétvégén. – Ezzel az orromra csapta az ablakot.

Szomorúan ültem vissza a szétesés határán álló szerkezetbe, és megfogadtam magamban, bármi legyen is hivatalos és szent küldetésem, bárhová is cipeljen magával vendéglátóm, ennek a napnak nem szabad Gizella látása nélkül eltelnie. Keresni fogom és kutatni, mint ahogy hősszerelmes őseim tennék!

– Hány az óra? – kérdezte sofőröm.

– Még csak kilenc.

– Még hogy csak? Tudod, Marci bácsi hánykor kel, hogy továbbhajtsa a bivalyokat? Négykor, öregem! Keltél te már életedben négykor?

– Keltem. Mikor a nagyanyám meghalt.

– Az más – felelte erre. – Az a halál. De neki ez az élete. Mindig négykor kel. Bezony ám!

Kissé bosszúsan néztem ki az ablakon, miközben minden döccenőnél úgy éreztem, most szakad ki alólunk az alvász, és pusztá lábunkkal szaladunk tovább, mint a kőkorszaki szakik. Mire való az ébrenléttel kérkedni? Szilárd meggyőződéseim szerint az alvás, főképp az álom legalább olyannyira hozzátartozik a teljes és tartalmas élethez, mint bármiféle tudatos tevékenység. Sőt, azt hiszem sokszor, hogy csak azért kell ébren töltenem azt a néhány kényszerű órát, hogy legyen miről álmodnom és saját magam isteneként elrendezhessem végre az életemet.

– Hány az óra? – kérdezte megint sofőröm.

– Tíz perccel múlt.

– Nehogy azt hidd ám, hogy nincsen órám! Te, tudod, mi történt? Na, elmondom. Van egy szép Longines-om, egy kanadás ürgétől kaptam, mert végigfényképeztem az anyja utolsó heteit, volt is elég bajom a vámosokkal, de mindegy. Tavasszal rászántuk magunkat a festésre, jött néhány srác segíteni, mind a legjobb haverok. Együtt gyerekeskedtünk, együtt voltunk börtönben, minden, amit akarsz. Emlékeztem, hogy letettem az órát a hűtőszekrényre. Közben meg nyomtuk a melót álló nap. Este keresem, nézem: sehol, érted?! Most mit mondjak? Kit gyanúsítsak meg? Szétnéztünk kicsit együtt, szőrén-szálán eltűnt. Jól van, mondom, kész. Nekem többé nem lesz órám. Nem érdekel úgyse ez a kurva idő. Nem hiszed el, mégis mindig pontosan odaértem, másodpercre, akkor kapcsoltam be a tévét is, mikor

kezdődött a híradó. Ez így ment két hónapig. És Pünkösöd előtt, bár ennek valószínű, semmi jelentősége, éjjel kettőkor, mint akit megcsípnek, fölébredtem, ki pattantam az ágyból, és indultam a konyhába. Nem voltam szomjas, egy fenét. Sziklakeményen tudtam, hogy hol van az óra. És ott, mezítláb, még lámpát se kapcsoltam, mert teljes fényvel bevilágított a hold, elrándítottam a helyéről a hűtőszekrényt, letérdeltem, és a hátsó rács meg mindenféle drótok között egyetlen mozdulattal, két ujjal előszedtem az órát. Nyolc órát mutatott. Megállt.

– Biztos megfagyott – próbáltam viccelni.

– De komoly! Úgyhogy beraktam a bárszekrénybe, érted, nekem senki és semmi ne mutassa többé az időt. Tudom, mikor minek van itt az ideje. Az, hogy néha kérdezzem, csak ellenőrzés. Amolyan visszaszámlálásféle.

– Tehát ismeri a halál idejét is?

– Jajajajaj, de nagy szavak, apukám! Ami végtelen, annak nincs ideje, nem mérhető semmihez.

Hegymenetbe kettesbe kellett váltani, és a sebességváltó gombja egyszerűen levált. Ekkor nagy pöfögéssel, szintén kíméletlen erőlködések közepette egy fehér kombi kezdett előzni, és míg jószerevel egymás mellett kínlódtunk felfelé, a vezetője félreérthetetlen mozdulatokat tett a halántékát ütögetve, és a hüvelykujját lefelé fordította. Majd vadul bevágott elénk, hogy a lökhárítók összekoccantak, mivel a domb tetején egy pótkocsis teherautó jelent meg, félelmetes fekete füstfelhőbe burkolózva.

– Hogy azt a telepes, jégen kopogó, félszemű édesanyukádat! – öntötte el sofőröm agyát a vér, és a csonka sebváltót a népmesei Fanyűvő mozdulatával hármasba vágta. Előredőlt, a háború előtti autóversenyzők jellegzetes kormányharpapó pózába merevedve. A motor felvisított, és mintha kicsit megemelkedett volna a motorháztető. Hátról eddig nem észlelt surrogó kattogás hallatszott, közvetlenül a derekam mögül. Közben átértünk a hágón, és lefelé kacskaringóztunk a szerpentinre. A kombis továbbra is integetett előttünk, bekapcsolta a vészvillogóját is. A kanyarokban csikorogtak a gumik (nem is mertem gondolni rá, milyen lehet a bordázatuk!), egyre-másra áttértünk a baloldali sávba, a másik oldalon a murvát vagdalta a kocsi aljára a kerék. Próbáltam kapaszkodni az ajtókarfába, de az első szorításnál a száz éves, száraz szivaccsal tömött, repedezett fekete műanyag szétmállott az ujjaim között.

– Ennyire sietünk? – kockáztattam meg egy óvatos kérdést.

– Még csak két perccel múlt háromnegyed. Tíz perc alatt ott vagyunk. De ennek a mocsoknak addig kitaposom a belit, értve?

Az órákra néztem, az idő stimmel. A mocsok pedig mentette előlünk a belit, mert már két kanyarral előttünk járt, és hogy változatosabb legyen a program, egyet-egyed dudált is.

A jobbra vezető hatalmas fasor már messziről látszott. Igyekeztem az ülés mélyére húzódni. Mikor az első fát elértük, iszonyú csattanás hallatszott. Sofőröm lassított, de még szaladt az autó, mikor már nyitotta az ajtót, és öklét rázva üvöltött a fehér kombi után.

Én is kikászálódtam, és miközben a káromkodások és átkok messze szálltak, szemrevételeztem áldozatunkat. Egy kis fekete, rövid szőrű kutya feküdt a padkán, vértócsában. A belei kiömlöttek. Pár pillanat múlva ott állt mellettem vendéglátóm is.

– Tízre üzentem, hogy jövünk. – Ennyit mondott.

Az út másik oldaláról, a hatalmas nyárfák tövéből akkor ért ki az útra a bivalyos ember. Göcsörtös botot tartott a kezében. Rövideket füttyült a kutyájának. Aztán meglátott bennünket.

– És halálpontosak voltunk – egészítettem ki előbbi megjegyzését.

*

„Édes Istenkém, Te, aki az idők során annyi bajtól és nyavalyától megmenekítettél valamennyiünket, kérlek add, hogy most se legyen másképp. Itt van ez a kicsi gyermek, ártatlan csöppség, épp hogy élt valamennyit. Miért kell hát szenvednie? Kinek a bűneiért kell vezekelnie? Jézus Krisztus, Te tudod, mi a fájdalom, a megaláztatás, a kiszolgáltatottság. Magamra veszek mindent, amit ember elviselni képes, csak a kis Fábián gyógyuljon fel rettenetes betegségéből, és élhessen szegény jó szülei örömére. Tégy velem bármit, hűségem és szeretetem Irántad nem ismer semmilyen határt. Látod, egyszerűen szólok Hozzád könyörögve, az igazság szavaival. Ne haljon meg a Fábián...”

Az égből arany trombitaszó csorog alá, és sárgával mosdatja a szűk utcácska házait. A hortenziák fehér és rózsaszín gömbfejüket alig észrevehetően rezgettik a boldogság ütemére.

Kicsit rekedt, mégis végtelenül puha és jóságos hang mondja:

– Amennyit én imádkoztam érted, azt el nem lehet mondani! És a Jóisten meghallgatott engem, mindig meghallgatott... Csak te, te mért vagy ilyen komisz, Fábián? Hogy nem teszed szépen össze a kis kezedet... Meglátod, nagyon megbánod ezt egyszer te még. Akkor már nem lesz nagyanya! Mihez kezdesz majd?

Hirtelen huzat vágja be a teraszra nyíló konyhaablakot. Kutyafáját, nem is az üveg a legnagyobb baj, hanem az a zsvány üveges, képes két üveg bort is meginni, míg újat csinál bele. És hogy mennyit beszél! Az szörnyűség!

*

Hirtelen úgy érzem, semmilyen társaságot nem állhatok. Ezek az emberek itt még mind élnek, gondjuk-bajuk van, szólnom illenék hozzájuk és ez nagyon nehéz. E messzsi, álombéli helyet a jelenben élni nem pusztán kiábrándító, hanem már-már megalázó. Részvételem az itteni történetekben úgyis csak kontárkodás. Mint akinek megtetszik valami ruha, és belebújik, lefényképeztetni magát – és azzal nincs tovább.

Nyakamba vettem az utcákat. Hiába marasztaltak szinte erővel vacsorára, kínáltak tüzes teával, azt mondtam mély meggyőződéssel, halkan:

– Dolgom van.

Ugyan éreztem, egyre furcsábban néznek rám, valami lógós alakot gyanítanak bennem, aki jó dolgában nem tudja, mit csináljon, és csak kitalál mindenféle halandzsa meséket.

De kinek is magyarázkodom, míg a repedezett, lejtős járdákat járom?

Úgy vágytam rá, hogy meglássam a halottas hintót megint, vagy halljam a patkók csattogását, hogy tudjam: itt van a közelemben. Kóvályog céltalanul, keres, egyre csak keres.

Átmentem a hídon, melyről annyit tudtam, apám kisfiúként itt vesztett el

húsz fillért, ami akkoriban nagy pénz volt egy gyereknek: a zsebkendőjével együtt kirántotta a zsebéből, és belepottyant a vízbe. A veszteség akkori érzése, bár ma már mosolyog rajta, ha meséli, ott van mélyen a lelkében.

Lassan leértem az utolsó házakhoz, a valahai malom mellé, amely szintén már csak a sötétben létezik. Vajon gondol-e az ember a dédunokájára, akit szinte biztos, hogy nem ismer majd? Itt éltek ők, ezen a remegő, zizegő, bozótos síkon, honnan a patak is kiszáradt már. Kinek szólhatnék mégis, hogy itt vagyok?

A jegenyesor végén fényeket láttam, lámpát a nagy kapu fölött. Eszembe jutott, hogy ez csakis a kastély lehet, ahol gróf Dánossy él, akit errefelé mindenki egész Európa borszakértőjének tart. „Találkoznod kell vele”, intettek, akik az érdeklődő turistát látták bennem. Megörültem. Mintha gróf Dánossy nem lenne más, mint valami régi rokon, ősapó, aki itt, mindentől messze, a kúria múltjába temetkezve másra sem várna, mint megváltó látogatásomra. Megszaporáztam lépteimet, és azon kezdtem töprengeni, milyen illő szóval köszöntsem őt.

A kék óra utolsó percei voltak ezek.

A timpanon alatti oszlopsor árnyékában bűvő főbejáraton keresztléc éktelenkedett. Hátra kerültem. Néhány fok csorba lépcsőn kellett lekecmeregni. Erős kelkáposztaszag vett körül hirtelen, edénycsörömpölés hallatszott. Nyitott, tágas konyha elé értem. Ujjatlan nájlruhában, fején kendővel dolgozott itt egy asszony, arcáról csorgott a verejték. Közvetlen mellettem, a lábam tövében egy apró dakszli kezdett acsarkodva ugatni. Önkéntelenül is beléptem a konyhába, a fénybe, a furcsa szagok közé.

– A gróf úr? – kérdeztem, mint egy Jávor Pál-filmben, és kicsit meghajtottam magam.

– Itthon van – felelte az asszony megszeppenten, amiért egy ilyen furcsa idegen csak úgy megszólítja, és megtörölte az arcát egy kétes tisztaságú konyharuhával. – Szóljak neki? – kérdezte, és már indult is.

Egészen sötét folyosóra fordult be, majd eltűnt egy nyikorgó ajtó mögött. Könyökömmel megloktam egy biciklit. Megigazítottam és vártam. Az asszony viszsztatért, csak a szeme villanását láttam.

– Rögtön jön – mondta, és miközben ellépett mellettem, izzadt, forró teste a nejlonruhában hozzám ért. A következő pillanatban már el is tűnt.

Rövid idő után nyílt az ajtó, és a sötétben is tisztán lehetett látni, hogy egy magas, hófehér hajú férfi lép ki rajta.

– Tessék – szólalt meg bizonytalan hangon.

– Gróf úr – köszörültem egyet a torkomon, mert még nem szólítottam így élő embert –, annyian beszéltek már önről... Azért jöttem, hogy találkozzam önnel.

– De engedelmet, csak így? Az utcáról? – kérdezte megrökönyödve.

– Percig sem szeretném zavarni. Erre jártam és...

– A feleségem súlyos beteg – mondta tovább, inkább zavartan, mint mérgesen.

– Elnézését kérem.

– És... vendégeim is vannak – tette hozzá bizonytalanul.

– Értem. Talán akkor máskor – mondtam.

– Kérem, kérem.

– Számomra igen fontos lenne. Szeretném kérni, hogy meséljen... A régi

időkről, tetszik tudni – mondtam, teljesen megfeledkezve arról, hogy a grófbán voltaképp Európa legjobb borszakértőjét kellene tisztelnem.

– Régi idők? – kérdezte, s mintha egy csipetnyi érdeklődés vegyült volna a hangjába. – Lehetséges, azt lehet. Voltak olyanok, hogy régi idők. De tudnia kell, hogy mára mindenből mese lett. A gyerekek és az öregek csak a meséket szeretik. Az egyiknek azt mesélik, milyen lesz, a másik azt mesélgeti, milyen volt. – Itt ismét zavart szünetet tartott. – Én elég öreg vagyok már.

– Én meg gyerek. Akkor hát megyek – búcsúztam felettébb sután.

– Isten áldja.

– Jó éjszakát – köszöntem el minden további ceremónia nélkül. Amint a folyosó végéig elbotorkáltam, és hallottam a hátam mögött az ajtó csukódását, biztosan tudtam, soha többé nem fogok ide visszajönni.

Féltem, hogy kilóg ez az itt feledett gróf a családi múltból, a sötét, romokban heverő kúriájával, láthatatlan feleségével és vendégeivel. Nem volt szükségem dublőrre, pótnagyapára. Abban nem kételkedtem, hogy szenvedett-e ő is eleget, és mi mindennek kellett benne és körülötte megtörnie, míg ideállt elém melegítőben, papucsban. Lehet, hogy tényleg mindent tud. Tán túl sokat is, amit már nem bírnék el. Valami súlyos titkot. Párbajt vagy románcot. Vagy ahogy valakinek a szeme közé köpött egy összerágott szalmaszálat.

Nem akartam hallani szegény, szegény gróf bácsit innen, a világ legvégéről!

*

Hírt kaptam az esperessé avanzsált plébánosomról. Tudniillik, hogy hivatalos küldöttséggel Rómába utazik majd, és emiatt az ország fővárosába rendelték néhány napos fejtágításra, miként és hogyan illő viselkedni egy ilyen, egy szent élet áldozatait elismerő úton, mely majd a pápai audienciában csúcsonylik ki. Szalacs és Vatikán eszerint előbb találkozik ezúttal, mint én és az atya.

Egy napon át esett az eső, és nekem eszembe jutott az antifóna, „...és felhők essék az igazat!” Eszembe jutott, mennyire nem tudhatom, mi az igazság, és mikor esik ez az igazság.

A háziak nem voltak otthon. Kételkedős mérgemben a vitrinben megkerestem busa szemöldökű házigazdám Longines karóráját, és mint aki merényletet követ el, felhúztam, hadd járjon. Aztán a függönyt fellibbentve az ablak mögé álltam, és titokban abban reménykedtem, régi kedves ismerősöm, a halottas hintó erre robot majd, üvegablakai mögött frissen festett feliratú koporsóval. És akkor foghatom a sarokba állított bambusznyelű fekete ernyőt, és a dúsan öntöző esőben kibandukolhatok a temetőbe, nem törődve sárral, semmivel – mert a legjobban most ez esett volna.

De egy szomorú nyári nap még nem ok a halálra.

*

– Ráérek, most aztán igazán ráérek, Gizella. – Sőhajtottam egyet.

– Tehát marad? Rászánta magát?

– Nem ezen múlik. Különben is, azon túl, amit keresek, nekem nincs itt semmi keresnivalóm. Ha érti.

– Naná. Filozófiaprofesszornak készülök magam is.

– Tudja...

– Tudom.

– Akkor is elmondom. Van egy öreg barátom. Ő azt mondja: az élete véget ért akkor és ott, mikor eljött arról a helyről, ahol született és minden megtörtént vele. A többi, ami utána jött, csupán ráadás, mese, tűnékeny, semmiféle fontossággal nem bíró álom. Álom a múltból, egy kis plusz idő az alaposabb emlékezésre.

– Az jó lehet, ha van mire emlékezni.

– Én irigylem ezt az öreg barátomat. Amiért vannak bizonyos helyek és periódusok az életében. „Itt” meg „ott”, „ekkor” meg „akkor”. Olyan egyszerűen hangzik, közben meg kibaszott nehéz... szóval cefetül, ha érti.

– Naná.

Idétlen mosolyra fakadtam és zsebre dugtam a kezem.

– Kérdeznék magától kettőt – mondta ekkor Gizella, és a hangjából kihallottam, hogy ezt már nem könnyű szívvel teszi. – Maga most „itt” van, vagy „ott”?

– Nem fogja elhinni: ez az, amit nem tudok. Nem tudom, hogy már véget ért-e az élet, vagy csak most kezdődik? Elég hülyén hangzik?

De Gizella nem reagált, hanem szinte szigorúan tette fel a második kérdését:

– Azonnal feleljen: mire gondol most?

– Takaró alatti kamillás inhalálásra – vallottam be.

– Nem igazán szerethette.

– Utáltam a szagát.

Gizella sokáig, szemrebbenés nélkül nézett a kis ablakon át. Megcsörrent a telefon. De mintha nem is hallotta volna, azt mondta:

– Látja, tudom én, mi a maga baja. Hogy egyfolytában, mindenre emlékezik, mint aki büntetésben áll. És még ez sem elég.

Bólintottam.

– Nem. Többet akarok. Mások életét – ismertem el végtelen fogyatékoságomat.

Gizella hirtelen felém nyújtotta a kezét, de elhibázta a mozdulatot, és ahe-lyett, hogy a kis ablakon kinyúlt volna, ujjai beleakadtak az ablakfüll kallantyú-
jába. A szerkezet éles csapódással becsukódott. Gizella a fájdalomtól és a rémü-
lettől a szája elé kapta a kezét. Én pedig egy hosszú szemhunyással jeleztem,
hogy jól van ez így, első érintkezésünk nem is történhetett volna másképp.

*

Aztán megint nagyon meleg lett. Már nem is azt mondtuk, hogy ez nyár, hanem úgy éreztük, a rothadás, a bomlás napjait éljük.

Leveleket kezdtem írni haza azoknak, akiről azt reméltem, feltűnik nekik távollétem, és este, a vacsoraasztalnál egyszer csak megkérdik, mi lehet velem, olyan rég nem láttak. Magyarázni próbáltam elhúzódó küldetésem értelmét, de meggyűlt a bajom saját gondolataimmal és érzéseimmel. Végül egy sablonszö-
veget találtam ki, és másolgattam végtelen türelemmel.

Naponta ugyanolyan, ugráló betűkkel megcímezett borítékkal állítottam be a postára Gizellához.

– Mennyi mondanivalója van! – jegyezte meg.

– Szégyelleném megmutatni, amit írtam. Hogy csak ennyire futja tőlem.

– Vajon mit szólnak, akik elolvassák majd a leveleket?

– Semmit se értenek belőle. Vagy azt mondják, de jól megy egyeseknek, vagy felsóhajtanak, hogy szegény szerencsétlen. Mármint én.

– De maga egyik se, ugye Fábián?

– Hanem mi? – kérdeztem hirtelen mohósággal.

– Szerencsés! – kiáltotta szinte Gizella.

– Szerencsés? – Nem akartam hinni a fülemnek, hogy élő ember engem minden köntörfalazás nélkül szerencsésnek titulál.

– Hát persze. Odaért, ahová vágyott. Vissza. És ez igenis irigylésre méltó.

– Ne mondja!

– De mondom. Mert nekem még vissza sincs. Ugyan hová is? – és szomorúan feltette a fülére a fejhallgatót. A kapcsolótábla felé fordult.

Megpróbáltam az ablakfülön át benyúlva megsimogatni, de nem értem el odáig, a hónaljamba kegyetlenül belevágott az éles vaskeret.

A körmömmel kocogtattam az üveget. Nem valószínű, hogy hallotta a zajt, mégis, egy kis idő múlva felém nézett. A fejhallgatót nem vette le. Úgy mondta:

– Azért van hová. Tudja, hová? El, el innen. Majd maga elvisz, Fábián – mondta. Visszafordult a kapcsolótábla felé, és remegő ujjakkal dugdosni kezdte a bakelit banándugókat.

*

Gzellát harmadik napja nem lelem a postán. Megtudakoltam, merre laknak. A külváros egyik betonozatlan, múlt századi utcájában egy biciklis, gumicsizmás férfi süppedt tetejű, kopott, lila falú házra mutatott. Nem mertem közelebb menni.

Úgy számoltam, aznap tért vissza az én drága esperesem az Örök Városból. Szalacs! – lelkendeztem lélekben máris, és fülemben hallottam nagyanyám ájtatos, remegő hangját, amit akkor használt, ha papokról beszélt, „Áldott jó ember, mennyit kell neki is szenvednie a hitéért...”

Egy valahai üzenetből tudtam, hogy egyik réges-régi oklevelünk alján Ferenc József cirkalmas kézjegye díszelg! Mi és a császár és király!

Megint nem volt maradásom a kedves háziaknál. Mintha holnap kora reggel egyenesen a Burgban kellene audienciáznom. Mintha most már valami más jönne, mint a saját életem. Sokkal csodálatosabb!

Mentem a sötét és forró utcákon. Csönd volt és remegő levegő mindenütt. Mintha a nyitott ablakok mögött sem lett volna semmi élet. A főtéren csak a Centrál Étterem hatalmas, utcára néző üvegfalai világítottak. Odabent egy lélek sem volt a két unatkozó pincéren és a békésen konyakozó cigányprímáson kívül. Nagyapám itt vészelt át valaha a vasárnapi szentmise súlyosabbik felét. Akkor szeretett odaérni, mikor a pap az utolsó könyörgésbe kezdett, majd egy pillanat múlva így szólt tárt karokkal, „A szentmise véget ért, menjetek békével”. És nagyapám békével ment, puha kalapját kezében forgatva, nagyanyámat már cigarettázva várta a téren, és sajnálkozva mondta, hogy a nagy tömeg miatt nem tudott előre menni, de a pap nagyon szépen és okosan beszélt.

Dehát én ezt honnan tudom? Ültem az asztalnál, és bámultam ki a sötét térre a hatalmas ablakon keresztül. A pincér két tenyerén egyensúlyozva úgy csúsztatta elém az étlapot, mint valami szent könyvet. A másik kis fehér abroszos kocsin gurította mellém az italkészletet. Rendelkeztem, hogy a prímásnak vigye-

nek ki egy konyakot. Tizenöt éves vörösborot kértem. Továbbá tojásba forgatott libamájdarabokat előételnek, majd Rossini-féle bifszteket. Fülemben hallottam a *Tell Vilmos* nyitányát, ezer vonós húzta és pergett a dob, a dobhártyám, és ahogy végignéztem az egykor valaha pompázatos, mára kongó termen, nem láttam más fényt csillanni, mint a primás magasra emelt konyakospoharát, mellyel kisé meghajolva felém köszönt. Nem telt belé öt perc, és már ott ült mellettem.

– Gyszi. A Gyszi bácsi – mutatkozott be, és az asztalra fektette a hegedűt és a vonót. Vastag, műanyagkeretes szemüvege lecsúszott az orra hegyére, izzadt arcát a mandzsettájával törölte végig. – Hiszen már találkoztunk – mondta aztán, és csipentett a szemével.

– Emlékszik rám? – kérdeztem kicsit élesebb hangon, mint szerettem volna.

– Mi az hogy! – kontrázott erre. – Én mindenkire emlékszem!

– Akkor jó!

Gyszi bácsi sört kért, majd cigarettát. Végül megkockáztatott még egy konyakot, csak hogy a kör körbeérjen.

– Látod, ez van – bökött előre az állával. – A nagy lófasz semmi.

– De mért?

– Mért! Mért! Jöttek a fővárosi fiúk. Náluk van a lóvé meg a pisztoly. A többi meg kussolás.

– De maga azért csak játszik?

– Neked fogok játszani. Te megérdemled.

Felballagott a dobogóra, kendőt terített a bal vállára és belefogott. Sírt, jajveszékelt Gyszi bácsi hegedűje, alig ismertem fel bármiféle dallamot. Lehunyta a szemét, és hátranyalt, olajos haja szerteugrált a fején. Mikor befejezte, kettőt tapsoltam. Aztán inkább felálltam, és meghajolva, kézfogással fogadtam a visszatérő öreget.

– Szép volt? Elég volt? – kérdezte és a kezét a vállamra tette. – Tudod, ki tudta ezt még így, mint én?

– Nem tudom.

– Nem tudhatod. Én megmondom neked. Az egyetlen fiam, a Pisti.

Közben a pincér kérés nélkül hozott még egy konyakot.

– Nem fogom neked elmesélni az életemet – nyugtatta továbbra is a karját Gyszi bácsi a vállamon, miközben az üres konyakospoharat forgatta. – Tudod, mi történt vele? Nem tudod. Megmondom. Megölték, mert a Pisti volt a legjobb. Zokogott, amikor játszott. De nem csak ő, mindenki sírt. A zsernyákok azt mondják, valutázott. Mért valutázott volna? Mindene megvolt. Tudod, mit kapott a húsz éves születésnapjára? Ezt is megmondom. Aranyórát. Tőlem. El is vitte, aki megölte.

Gyszi bácsi megrázta a fejét, és az üres pohárból az utolsó csöpp konyakot kinyalta a nyelvével.

– De az ő idejük is lejár egyszer – nézett rám –, ezt én mondom. Megyek, játszok neked.

A dobogón halkán, szinte nem is hangszer-hangon szólt egy sirató. Én is becsuktam a szemem egy pillanatra. Furcsa volt. Mit tudtam? Jöttek a fiúk és megölték egy fiút. Az apja itt húzza a fülembé. Mégis csak a legdöbbenetesebb ez a végtelen mennyiségű és teljességgel követhetetlen élet és halál. Egytől egyig mind vezet előre és fóképp hátra, és az ember hajlik rá, hogy egy idő után azt mondja az egészsre: értelmetlenül.

De nem szabad, hogy bármi is eltántorítson saját magamtól (és ez rengeteg embert jelent!), hiába, hogy önző, érzéketlen és nagyképű fráternek tartanak.

A vacsora végén Gyszi bácsi megkérdezte:

– Nem akarsz menni a lányokhoz?

Gondolkodás nélkül rávágtam:

– De akarok.

*

– Azt hittem, nincs itt semmi élet éjszaka – mondtam a földstét, kertvárosi utcán baktatva Gyszi bácsi mellett. Kétszer léptem kátyúba, éreztem, hogy a repedezett aszfalt széle felsértette a bokámat. Gyszi bácsi egykedvűen lóbálta a hegedűtokot.

– Remélem, nem tévedtünk el – szólt darab idő múltán, és a stétben megfordult. – Egyszer voltam csak errefelé, a Nándinál. Vész Nándor, jó neve van, mi?

– Ha neki jó.

– Cimbalmozott a Nándi, aztán átállt a vendéglátásra. Ilyen haver! – mondta Gyszi bácsi, és láttam, ahogy cuppant egyet a levegőbe.

Hűvös légáramlatok érkeztek egyszerre, és máris körülöttem éreztem a nyári vihar szagát. Szeretem a nyári hideget. Tudom, hogy két napig tart mindössze, aztán jön vissza a jó idő. Szeptemberben egy ilyen eső a hónapokig tartó, örökösnek tetsző halál kezdete.

A kereszteződésben már sárgán villogtak a rendőrlámpák. Gyszi bácsi tancstalanul toporgott a sarkon.

– A fenyők mögött látok valami fényeket – kockáztattam meg.

– Látod, öcsém – indult meg azonnal kísérőm –, mondtam, hogy itt van! Fog örülni a Nándi!

De a Nándi nem örült, mert nem volt otthon. Gyszi bácsi hangos szóval kezdte mesélni az ajtót nyitó kötényes asszonyságnak, hogy ő együtt muzsikált Nándival, de az emlékek nem nagyon akartak felidéződni. A nő minden mondat után megismételte:

– A Nándi nincs itthon.

Sebaj, jelentette ki Gyszi bácsi, bár fájó a régi cimbora távolléte, voltaképpen azért jöttünk, hogy megnézzük a lányokat.

– Vannak lányok? – kérdezte.

– Még nincs itt egyik se – felelte a nő. – A műsor csak éjfélkor kezdődik.

– Mért olyan későn? – rökönyödött meg Gyszi bácsi. – Azokra nem gondolnak, akik holnap dolgozni akarnak? Nézzél már oda! – bökött oldalba.

– Akkor menjünk el inkább? – kérdeztem ártatlanul.

– Micsoda, hogy menjünk? – kiáltott rám Gyszi bácsi. – Hát ezért hoztalak ide, mi? Majd iszogatunk és diskurálunk egy kicsit!

Beültünk a homályos pinchehelyiség műanyag székeire. Gyszi bácsi sört rendelt és kávé. A hegedűt rábízta az asszonyra.

– Hiszen mi már találkoztunk – mondta neki közben. – Én mindenkre emlékszem! – és mandzsettájával végigtörölte izzadt homlokát, ha már ezt ilyen jól elvégezte.

Kintről egyre erősebben süvítő szél hallatszott be, lassan, de bizonyosan érkezett a vihar, a felüdítő zápor, amit oly régóta vár mindenki.

Gyuszi bácsi rágyújtott, és fáradt pamacsokban fújta a füstöt. Én se a sört, se a kávé nem kívántam. Most nem akartam arra gondolni, hogy mit keresek itt, mi köze mindennek a múlthoz azon az evidencián túl, hogy holnap reggelre ebből a kiruccanásból is múlt lesz. Gyuszi bácsi sötét arcát néztem és csillogó szemüvegét. És kiderült hamarosan, hogy az ő fejében is súlyos gondolatok rajzoltak, ebben a mindentől távoli, nem a mi számunkra kitalált lokálban.

– Hallod, nagy szemét vagyok ám én – mondta halkán, de nem nézett felém. – A feleségem két hete a kórházban van, és ma sem látogattam meg. – Rövid szünetet tartott. – Nem szeretem szegényt. Neked elmondom, nem szégyellem, azt kívánom, hogy haljon meg. Na, ne bámulj, inkább igyál! Amióta a fiamat eltemettem, én senkit se szeretek. Még téged se! – mondta agyarára akasztva a cigarettavéget, és mint az este a Centrálban, átkarolta a vállam. – De nem az a legfőbb baj – folytatta aztán. – Hanem hogy tovább kell élni. Te érted ezt, hogy mi a francos Úrjézust keresek én még itt? Akkor mondd el nekem, mert én nem értem, úgy éljek.

– És a hegedű? – kérdeztem, mert semmi más nem jutott az eszembe.

– A hegedű – bólogatott rövideket, míg elnyomta nagy akkurátusan a csikket. – Azt mondod, a hegedű. A hegedű az apámé volt. De nekem a hegedűről nincsenek gondolataim, érzéseim. A részem, mint a kisujjam vagy a hajam. Ez nagyon sok, de nem több annál. Elhiszed, hogy én a mai napig gyakorlok, ötvenöt év után is? Csárdást, sramlit, valcert, minden franckarikát. De csak most, itt a sötétben merem tőled megkérdeni, hogy minek? He? Minek? – nézett rám végre Gyuszi bácsi és szeme kétszeres nagyításban villogott a lencse mögött.

– Nem tudok mást mondani, mint az előbb – feleltem komoly hangon. – A hegedű.

Gyuszi bácsi hosszan bámult, majd hirtelen hátrakapta fejét, a bambusz-függönnyel elválasztott szoba felé, ahová az asszony magával vitte a hegedűt. Hangok, nevetés és ajtócsapódás hallatszott. Gyuszi bácsi torkából furcsa hangok törtek elő, nem tudtam, akar-e mondani valamit, úgy csinált, mint aki csak köhög, erőltetve, harákolva. Közben a kezével egyre erősebben szorította a vállamat.

Mikor a kopott vörös bársonnyal borított kis színpadon felgyúltak a lámpáskák, tisztán hallottam, hogy a leeresztett redőny mögött a párkányon elkezdett dobolni az eső. A következő pillanatban fülsiketítő hangerővel beindult egy diszkószám. Gyuszi bácsi felkapta a fejét, sűrűn pislogott. Hirtelen mozdulattal elhúzta rólam a kezét, és a maradék sörét mohón az üvegből itta ki.

Nemsokára egy esőkabátos férfi érkezett, majd két magas és kopasz, akikről messziről lerítt, hogy külföldiek. Pezsgőt rendeltek, és nagy méltatlankodásban voltak, hogy a háziasszony nem tudott nekik jeges vödört adni.

Mozgolódás támadt a függöny mögött, majd kiszáratva előlépett az első lány. Bikiniben volt, a lábán ormótlan magas talpú szandál. A teltkarcsú kategóriába tartozott, a hátát óriás méretű anyajegyek pötyözték tele. Megkapaszkodott a rézpóznába, és a harsogó zene ritmusával mit se törődve rázta a kezét-lábát, fenekét.

Gyuszi bácsit mintha kicserélték volna. Még egy sört kért. A szemüvegét hol levette, hol felrakta, és a székén előrehajolva bámult. A mandzsettáját többször végighúzta a homlokán.

A második számnál a lány lejött a színpadról, az orrunk előtt illegette magát, Gyuszi bácsinak az ölébe ült, majd elvitte a szemüvegét.

– Te szólj már neki – lihegte az asztal túlsó feléről –, nem bírom én már ezt! Hatvankét éves vagyok. Nem nekem való!

Aztán visszakapta a szemüvegét. A lány az én csupasz térdemre ült, forró levegőt lehelt a nyakamba, kigombolta a legfelső inggombomat. Majd megfordult, és mutatta, hogy cserébe kapcsoljam ki a melltartóját. A szemem sarkából láttam, Gyuszi bácsi most hajt fel egy újabb konyakot. A lány tovább táncolt az esőkabátoshoz, aki kötött pulóverben ücsörgött a szomszéd asztalnál.

– Menjünk? – hajoltam át Gyuszi bácsihoz. – Mert felőlem mehetünk!

– Micsoda? Most? Nem kell úgy sietni. Inkább adjál szegény lánynak egy kis pénzt, ebből él! – biztatott vad szemöldökemelgetéssel.

Kezemet a zsebembe süllyesztettem, de nem vettem elő pénzt. A lány újra a színpadon volt már, de elnézett a közönség feje fölött, akikhez az előbb még odabújt. Arcán üveges csillogású végtelen unalom és ostobaság ült sárgás-rózsaszínben.

Rövid surrogó csend után lágy, lassú zene hangzott fel. Lebbent a függöny és előlépett a következő lány. Abban a pillanatban jeges hullám öntött el, és a szívem akkorát vert, hogy ha üvegből lennék, biztos rípiyára tört volna a testem. A dobogón az én kisasszonyom, Gizella állt fekete, túsarkú cipellőben és fekete csipkés, átlátszó dresszben. Arca és szája kifestve, és tekintetét ő is, akárcsak kolléganője, a fejünk fölé, a semmibe vetette. Gizella arányos testét lassan ringatta, de nem is tudom, miképp jegyezhettem meg ezt a képet, mert akkor én már lesunyt fejjel álltam fel, és igyekeztem kifelé.

– Hát most meg hová húzol ilyen hirtelenséggel? – méltatlankodott Gyuszi bácsi.

– Rosszul vagyok – nyögtem feléje a teljes igazságot. Számolatlanul nyomtam az asszonyság markába a pénzt.

– Esik odakint – közölte fahangon.

– Nem számít, friss levegő kell – hadartam. Még egyszer a fényes színpad felé pillantottam. Gizella arca semmilyen érzelmet nem tükrözött. Az a lény, akit a postahivatal kis kalitkájából ismertem, valószínűleg nem tartózkodott ebben a teremben. A testét valamiért elküldte ma és ki tudja, még hány este. Néhány perc múlva lejön a lépcsőkön és sose látott férfiak ölébe veti magát.

Gyuszi bácsi ott állt mögöttem az eresz alatt. A melléhez ölelve szorongatta a hegedűjét.

– És most? – kérdezte inkább gyámoltalan, mint mérges hangon. – Most mi lesz, drága fiatalúr?

*

Nem kellett volna.

Talán semmit sem kellett volna, szentimentálisan emlékezni öreg nagyanyám végakaratra tűnő, küldő szavaira. Nem kellett volna egy régi, fegyelmetlen történetbe keveredni, mások életét használni pajzsként az enyém támadásai ellen.

Egy biztos: nem kellett volna gyalog hazamennem esőben és szélben.

Gyuszi bácsi egy ideig kódorogt utánam, kiabált, zihált, kérlelt, hogy álljak meg, franckarikákat emlegetett, utóbb hangos szóval szidott, majd gyalázott, nagypofájúnak és szarházinak titulált, majd végső elbocsátásképp azt hörögte, az ilyen szemétládák ölték meg az ő Pisti fiát, akiknek semmi sem szent, gyilkos vagyok én is, egy rohadék gyilkos. De ekkorra már megállt az üres úttest közepén, és ahogy szedtem a lábam a fényes aszfalton, csak egyre távolodó hangjával kapkodott utánam. Egy ablakban fény gyulladt.

És közben folyton Gizellát láttam magam előtt, amint kilép az éjszaka sötét függönye mögül, de hogy is csipkedresszben, hanem a postán viselt egyszerű, almazöld garbóban és a barna papucsban. Szelíden, mézszínű haját hátravetve állt meg előttem, míg én konokul, merev nyakkal csörtettem feléje, előre, ennek a voltaképp idegen városnak a halott házai között. Aztán eltűnt, hogy a látomás újra és újra megismétlődhessen.

Jobbra fordultam, balra kanyarodtam. Járda-szigeten vágtam át, árokba léptem. Különös, zöldes-kékes fények villantak fel néha, azok után eredtem, miközben Gizella megint elém lépett. De arra, hogy ott messze, abban a másik világban, ahol a lokál volt, mi történhet az igazival, egy pillanatig sem gondoltam. Se Gyuszi bácsira, se a többiekre, akikkel az elmúlt napokban találkoztam, és mind olyan jószágosak voltak velem, pedig nem adtam nekik cserébe semmit. Inkább könyörtelenül fosztogattam őket, az életüket.

Valahonnan a közelből meghallottam, amit az ideérkezésem napja óta egyszer sem, a halottas hintó kerekeinek döcögő zörgését és a lópatkók kopogását. Futva lestem be a szomszédos sikátorokba, át, a párhuzamos utcákba, de sehol se láttam a sötét kocsit, csak a se nem közeledő, se nem távolodó hang kísért borzongató hűséggel, akár egy végzetes úton.

Esett csak egyre. Szép lassan minden megesett.

A szívem úgy fájt, és a tüdőm betegedett bele.

*

Ültünk a mamával a templomban. Jeges csönd vett körül. A mérgem, amiért már megint misére kellett menni egy oly sok mindenre használható vasárnap délelőtt, lassan elszállt, és átadtam magam az imádságnak is beillő álmodozásnak. Sok mindent szerettem volna tenni, sok minden szerettem volna lenni. Hogy a Szakács Péternek mint adnám vissza a tőle kapott pofont, amitől felrepedt a fülcimpám (itt Jézus szenvedéseit elhomályosító kínzások is bejöttek a képbe). És hogy az ikerlányok közül melyiknek valljak szerelmet hétfőn a nagyszünetben, ami csak látszólag nem mindegy. És hogy majd délután miképp... Temérdek életbe vágóan fontos kérdés!

Néztem a mamát, amint az első padban ülve máris elaludt, és karikára görbülve bukott előre nagy prémkucsmájában, csak az imakönyvet szorította vasmarokkal. Tudtam, hazafelé azzal traktál majd, hogy az ő apja (dédnagyapó!) azért lett olyan szép szál ember, mert csakis kinyújtózkodva, hanyatt aludt mindég. És az apukám meg végig szüntiszta kitűnőre tanult az iskolában, sőt volt képe kisiú létére azt nyilatkozni, hogy neki az a legnagyobb boldogság, ha jó szüleinek örömet szerezhet!

Ennyi sületlen, régi marhaságot hogyan lehet összehordani a templomtól ha-

záig, sosem értettem. És főleg: minek? Ezredszer! Mintha vasárnap dél-előttönként megállt volna az élet.

Akkor felbúgott az orgona, és a velőkig hatoló, sipító hangokból álló dalárda a karzaton rákezdte az egyik leggyűlöltebb nótát: „Harmatozzatok egék felülről, és felhők essék az igazat”.

*

És felhők esték az igazat.

*

Lázálmomban gróf Dánossy hajolt az arcomba. Szeméből a végtelen jóság szinte csorgott.

– Fiam, látja, hazudtam magának. Tudniillik, hogy beteg a feleségem. Haha, nincs is feleségem! – mondta, és metszett pohárból pezsgőt ivott.

– De a Gyuszi bácsinak van – nyöszörögtem.

– Persze, neki van. Mindenkinek van – felelte a gróf. – Csak nekem nincs. De ez legyen az én bajom. Hanem majd felviszem magát a hegyre. Úgy ám! Ott van a griffmadár fészke. Ha sikerül megkaparintani egy grifftojást, és azt ott helyben, nyersen kihörpinti...

Gügye nevetésbe kezdtem.

– Azt hiszi, viccelek. Hogy ez is csak mese. No jó. Hadd mondjak még valamit. Én nem voltam rest, és annak idején igenis felmásztam a hegyre. Megleltem a grifftojást. És ki is ittam. Akkor éreztem magam életemben először és utoljára bátornak. Olyan legénynek, aki mindenre képes. Az idők, mint tudjuk, más-képp alakultak. Hogy előkelő ember voltam, hogy Európa legjobb borszakértő-jének kiáltottak ki? Istenem. Azt, hogy valaha grifftojást ittam, édes fiam, csak maga tudja!

Gróf Dánossy arcán szelíd mosoly terült el, és megpaskolgatta a kezemet.

A következő pillanatban elkezdett úszni, vészesen kicsinyedett, mint a félig felfújtt, aztán eleresztett léggömbök, amik ide-oda ugrálnak, míg nem távozik belőlük az összes levegő.

Ám megjelent helyette a függöny, ahogy akkor éjszaka láttam. De nem mozdult. Lestem a súlyos veres kárpit buggyos ráncait, mikor lép ki mögülük valaki, de nem lépett ki senki.

– Gizella – suttogtam nem is evilági hangomon. – Hol van?

– Itt vagyok – hallottam közvetlenül a fülem mellett. De a függöny nem mozdult. – Hát már sose mondja nekem, hogy kisasszony? Beszéljen bárki bármit rólam, megszolgáltam, hogy a maga kisasszonya legyek, Fábián!

A függöny mögött támadt némi mozgolódás, mintha dulakodtak volna ott bent, ám végül most sem lépett elő senki.

– Igen, igen – mondtam. – De hiszen én súlyos betegségben szenvedek és félrebeszélék!

– Ó, jaj! Talán túl fogja élni.

– Nem vagyok benne biztos... hogy túlélem a szégyent...

– Miről beszél?

– Nem haragszik, hogy meglestem magát? – Éreztem, könnyek folynak végig

az arcomon, le, a nyakamba. – Mert... azt hittem, mindenhová büntetlenül betehetem a lábam, idegen életek után, féltett titkok után leskelhetek. Nem tagadom, gyűjtögetni, lopkodni jöttem, tetszik tudni – és itt Jucika néni arca villant fel hirtelen, záporozóan kék szemével –, de rá kellett jönnöm, hogy nem jó mindent tudni. Hatalmas mélységek nyílnak meg minden szó és minden kép mögött. Tetszik tudni...

– Tudom! – mondta több hang is kórusban körülöttem. Melegség és aggódó szeretet csengett mindegyikből.

Hagytam, hogy belezuhanjak ennek a sok kimondott „tudom”-nak a mélységes-mély kútjába.

Csobogást hallottam és halk fémkoccanást. Aztán valaki igyekezett nagyon halkan lapozni, de én mégis hallottam a kis lapocskák surrogását.

Kopasz, csálé szemüveges férfit láttam ágyam mellett ülni, a nyakában zöld stóla lógott. Ő nem mosolygott, inkább nagyon is komoly képpel nézett rám, és rögtön összecuska a kezében tartott fekete könyvecskét.

– Mondtam, hogy nincs itt semmi baj – szólalt meg. – Nyugodt, tiszta a tekintete. – Aztán még hozzáfűzte, mint aki majd' elfelejtette: – Hála az Úrjézusnak!

– Fábián, maga az esperes úr jött el, hogy imádkozzon érted! – hallottam megint a sok-sok ismerős hangot.

Felültem a forró párnák fészkeből, és egy bizonytalan mozdulatot tettem a támla nélküli széken ülő, inkább bőszyűlt, mint ájtatos képet vágó férfi felé.

– Az esperes úr egyenesen a pápa Őszentségétől érkezett! – lelkendeztek. – És a régi papirosokat is elhozta neked, úgy ám!

– Minden aszerint történik, ahogy annak lennie kell – mondta ábrázatához nem illő vékony, zavart hangon az esperes. Levette a nyakából a stólát, sebtében megcsókolta. Majd egy szatyorból előhúzott egy kopott, fakó rózsaszín dossziét, és felém nyújtotta.

– Itt van minden – mondta, erősen megnyomva a „minden”-t. És egy pillanattig még várt, míg elengedte a csomagot.

– Köszönöm Őszentségének! – rebegtem halkán.

– Ugyan, miket nem beszél! – horkant fel. – Én csak a szalacsi esperes vagyok. Semmi több. De hiszen tudja. Már nem lázas! Maga mindent tud. Mondták nekem!

– Bocsanat. Ezentúl igyekszem szerényebb lenni.

Avval kinyitottam az ölemben fektetett fakó dossziét. Az első sárgult irat, ami elém tűnt, dédapám száztizenöt éve keltezett, dicséretes erkölcsi magaviseletről tanúskodó érettségi bizonyítványa volt. És bizony, az aljában ott díszelgett a kacsaringós, sokat emlegetett császári és királyi aláírás:

„Ferencz József, unitárius püspök, a vallásközösség iskoláinak főfelügyelője”.

A kis szobában úgy süttött a nap, mintha nem is lett volna mennyezete.

Árnyéka sincs

*Nézel utána. – Árnyéka sincsen.
Ahogy a köd s a pára szétrezeg
a fák fölött, és fölisszák a rétek,
de konokan még keres a szemed.
S hullócsillagok villanása
augusztus bársony éjjelében,
örökre elmerült hajók
a mérhetetlen tengerében,
a szó sírdermedt némaságba:
Villant el léte, vele a tiéd.
Összecsap fölötte, fölötted
Atlantisz tengerhallgatása.*

Tükrök

*Te laktál mindenik tükörben:
Delelő Nap, éjféle Hold.
Ismerték arcod a vizek.
Most nincs tükör, és nincs lakója.
Hol a tükrözött, s ezer tükre?
Ki szőtt a vizekre homályt?
Ki az, ki minden tükrödet
bezúzta, csillámporrá törte?!*

Akárha korbács

*Esőben ázó betonudvar.
A csöppek kínzó koppanása.
Suhogás. Akárhu korbács.
Befalazottak jajgatása.*

*A rothadt nyár az ősz alatt.
Elhulló szirmok megadása.
Az égre meredt tűzfalak.*

Törvénytelen nyár

*Sötét nyár ez. Törvénytelen.
Elborult ege Naptalan.
A Styx fekete-ezüst tükre.
Sötét nyár. Kihűlt, lángtalan.
Kihunyt parazsa a csóknak.
Sötét nyár. Amnéziás.
Feledte arcod. Nem tud rólad.*

Mintha sohasem

*Lombkoronákon átszűrt fényben,
nyáreg alatt, sugárzó kékben,
míg pilleszárnyú szél emel.
Verset, zsolozsmát zsong a tenger.
Mintha most, itt kezdődne minden.
Mintha semmi nem múlna el.*

Hullámokban tör fel

*Emléked hullámokban tör fel,
tengerdagály a partra,
átcsap rajtam. Már elborít.
Arcom, mint a fuldoklók arca.
És fogy, csak fogy az oxigén.
Betölt mindent: vízár a parton.
Vergődöm a mélységbe veszve.
Csapkod hullám. Halálíg hallom.*

A VESZENDŐ SZEMÉLYISÉG NYOMÁBAN*

Proust és a huszadik század végi regény

Nincsenek elméleti becsvágyaim. Amikor a regény jelenéről és múltjáról gondolkozom, a mesterséggel kapcsolatos töprengéseimről írok. A regény évszázados, Cervantestól Proustig terjedő útjával is azért foglalkoztam a *Regényregény* című esszében, hogy válassz keressek egy éppen készülő regényem írása közben feljegyzett kérdéseimre. Most ott folytatom, ahol három esztendeje abbahagytam.

Kundera egy elég különös és mások által nem emlegetett vonásában emeli ki Flaubert teljesítményének nagyságát: „Egy kor szellemét nem ítélni meg egyedül eszméi, elméletei alapján, anélkül, hogy figyelembe vennénk művészetét és kiváltképp regényművészetét. A XIX. század feltalálta a gőzmozdonyt, Hegel pedig bizonyos volt benne, hogy magát az egyetemes történelem szellemét ragadta meg. Flaubert a butaságot fedezte fel. Ki merem mondani, hogy ez a legnagyobb felfedezése annak a századnak, mely oly büszke volt tudományos szellemére. ... regényeiben a butaság az emberi léttől elválaszthatatlan dimenzió ... a butaságról való látomásában az a legmeghökkenőbb, a legbotrányosabb, hogy az ostobaság sohasem enyészik el a tudomány, a technika, a haladás, a modernség hatására, épp ellenkezőleg, maga is együtt halad a haladással!”

A huszadik század felfedezéseit nem sorolom. Azt emelem ki, hogy Proust már a század elején az Én veszendőségét fedezte fel. Ezzel az egész század egyik legsúlyosabb, a „léttől elválaszthatatlan dimenzióját” ismerte fel, aminek ábrázolásához radikálisan át kellett formálnia a regényírás eszköztárát. Ez olyan regénypoétikai következményekkel járt, amelyek meghatározták a regény huszadik századát. Ebben az esszében arról írok, hogy miért egy hosszú – Cervantesszel kezdődő – regényszakasz lezárása, és *együttal* mennyiben egy új, máig tartó regényszakasz elindítója a *Recherche*, továbbá hogy az, amit az Én fenyegettségéről, veszendőségéről hírül ad, azok a poétikai eszközök, amelyekkel ezt a hírt adja, mennyiben hatnak a mai regényre.

Egy regény: *önmaga*. De az, hogy miképpen befolyásolja a korszellemet, az irodalmi tudatot, attól is függ, hogy mit vesz észre belőle a saját kora, illetve a követő korok recepciója. Mindig foglalkoztatott az, hogy amiként a regény otthagya nyomát a korán és a kor a regényen, ott van a korszellem a regényről való beszéd változatai és változásai „mögött”. Ez ma forró probléma. Arra gondoltam, hogy Mű – Befogadás – Világ mai kapcsolatáról is el tudok valamit mondani, ha nemcsak a *Recherche*-ről írok, hanem a recepciójáról is mint gondolkodástörténeti folyamatról. Együtt foglalkoztat a mű századvégi olvasata és a róla kialakult irodalomelméleti megközelítések változása. Végig gondolásukkal szeretném ébren tartani a regényről való beszélgetés szellemét.

* Sándor Iván a *Rocinante nyomában* című, a Kijárat Kiadónál megjelenő könyve záróesszéjének első része.

A regényhős még egyszer, utoljára elindul önmaga megkeresésére

1. Az új regényanyanyelv születése

Arról, ami az ember saját kora, benne élve a korszak káoszában, hiábavaló végleges értelmezéseket keresni. Vannak mégis a történelemnek és az irodalomnak, a regénynek is olyan szakaszai, amikor a szélrohamok mintha szétsodornák a gomolygást, és a jelene-tek, a művek áttekinthetőek.

Jó azonban, ha ilyenkor is kételkedünk: vajon új esszencialitások mutatják-e meg magukat, vagy csak azt latolgathatjuk, hogy az, ami megpillantható, miben különbözik „első látásra” az előző korszaktól.

Száz éve, még ötven éve is, volt ideje a regény változó anyanyelvének arra, hogy ki-forrja magát, hogy „megtanítsa önmagára” az olvasóit. Volt két-három nemzedéknyi idő egy-egy regénykorszak karakterének meghatározásához. „A századvég írói, a dekadensek úgy érezték, hanyatlóban van a világ, egy nagy korszak végére értek, ők az utolsó nemzedék. A mai író ezzel szemben úgy érzi, hogy már vége is van egy korszaknak...”

Akkor, amikor a harmincas években Szerb Antal ezt leírta, négy évtized telt el az elmúlt századvég korszakérezése és a huszadik század első harmadának korszaklezáró érzése között. Századunk utolsó harmadában fél évtizedenként véget ért valami a regényből. A kilencvenes évek végén egymáson áthullámzó, már lezártnak hitt, s még önmagukat kereső regényvilágok „érnek össze”. Az azonban felsejlik a gomolygásban, hogy miközben az évtized lezárul, a hetvenes-nyolcvanas évekkel kezdődő regénykorszaknak is a végére érünk, egyúttal a század elején induló, több „részkorszakot” magába olvasztó regényutazás is fordulódőbe lép.

Nemcsak azért idézek Proust művének *Guermantes-ék* kötetéből, mert a művekből való kiindulást tekintem a regényről való gondolkodás kiindulásának. Azért is, mert szeretném megjelölni, hogy felfogásom szerint hol kezdődik az a „nagy ív”, amely a kilencvenes évekkel a végéhez érkezik, megelölegezve, hogy – amint azt a Proust-recepció már régen megvilágította – a *Recherche*-ben előforduló, a művészetről szóló elgondolások sem Proust felfogásával, sem magának a *Recherche*-nek a regényművészettel kapcsolatos töprengéseivel *nem azonosíthatók közvetlenül*.

„Bergotte egyes könyveiben, melyeket gyakran újraolvastam, a mondatok olyan tisztán álltak előttem, mint saját gondolataim, mint bútoraink a szobában, mint a kocsik az utcán. Minden látható volt bennük, ha nem is úgy, ahogy mindig látták őket, de legalább úgy, ahogy mostanában megszokták, hogy lássák őket. Mármostan egy új író kezdett oly műveket közreadni, amelyekben a dolgok kapcsolatai annyira különböztek azoktól, amelyekkel én kötöttem őket össze, hogy szinte semmit sem értettem abból, amit ez az író írt... Mindamellet éreztem, hogy nem a mondat hibás, hanem én nem vagyok elég erős és fürge ahhoz, hogy végigmenjek az egész mondaton. Újabb lendületet vettem, kézzel-lábbal iparkodtam arra a helyre érkezni, ahol majd a dolgoknak új kapcsolatait láthatom...”

Aki nekem Bergotte-ot helyettesítette, fárasztott, de *nem annyira a kapcsolatok össze nem függése, hanem azoknak teljes újszerű társítása miatt*, amelyet még nem tudtam követni... s ki mondja, hogy húsz év múlva, mikor majd fáradtság nélkül követhetem a ma még újat, *nem jön-e majd egy még újabb*, aki elől a mostani egyenesen Bergotte-hoz csatlakozik?*

Mi áll az új kapcsolatok „össze nem függése”, illetőleg azok „teljesen újszerű társítása”, a regény új anyanyelve mögött? „Az új világerzés mindenestre arra kényszeríti az

* A szövegben előforduló idézetekben szereplő kurzív kiemelések mindenütt tőlem származnak. – S. I.

írót, hogy olyan regényt írjon, amelyik nem regény...” (Szerb Antal) Legalábbis a megszokott évszázados kánon szerint „nem az”.

Az Élet, a Történelem, az Ember és a Föld viszonyának tektonikus megrázkódtatásairól írta az első világháború után már 1921-ben Guglielmo Ferrero azt, hogy a Római Birodalom omlására emlékeztetnek, illetőleg hogy gyökerében fenyegeti veszély a nyugati civilizációt, tartós fejtelenség előtt áll a kontinens, s „a zűrzavarba és káoszba süllyedt Európáról pedig fogalmat nyerhetünk a harmadik és negyedik század történelmének alapján.”

Tudjuk, hogy a változások betetőzték az individuumnak a tizenkilencedik század végétől kiteljesedő válságát. Abból indulok ki, hogy Proust regényének centrumában is az Én megingása, osztódása, veszendősége áll. A *Recherche* az Eltűnt Személyiség nyomába indult el. Ezért lett egy regénykorszak betetőzése, egy új regénykorszak elindítója. Ezért tudta megteremteni a regény új epikai koordinátáit és anyanyelvét, amely áthatotta századunkat. Proust megérezte, hogy az Ént már nem lehet megtalálni, elevenné tenni a regény korábbi nyelvével. Megérezte: az, hogy az Én a felvilágosodástól a regény centrumában *tudott* maradni, már a múlté, veszendősége visszafordíthatatlan. Megtalálta a törés két pontján az *osztódott személyiség két formáját: a Felidéző és a Felidézett Ént*. „Egybentartásuk” kísérlete olyan radikális kihívás volt, amelyhez addig ismeretlen epikai formákat kellett alkotnia. De a Felidéző Én semmit nem tudott volna felidézni az Időben az eltűnt személyiség nyomában járva, ha a Felidézett Én és világa nem lett volna még összetartott. És az „egyben tartott” autonóm Én sem tudott volna az Időt „használni” marandó lenni, ha a Felidéző Én nem lett volna még alkalmas a Felidézett Én „üzenő jeleinek” a rekonstruálására.

Az Énnek az Időt (s benne önmaga „törését”) még egyszer áthidalni próbáló munkája mögött az a fenyegetettségérzés van, amelyről Ferrero beszél. A huszadik századi regény – a Cervantes és Proust közötti ívétől élesen megkülönböztethető – új ívében előbb a *fenyegetettség beköszöntéséről* ad hírt, utána a *fenyegetettség visszafordíthatatlanságáról*, ennek az emberi lét minden mozzanatába beszivárgó hatásáról, évtizedeinkhez közeledve pedig már a veszendőség „régiségként” való szemlélettségéről az új *fenyegetettségek* felőli nézőpontokból.

A *Recherche*-re és születéskorszakára visszapillantva ezért mondhatta Hermann Broch: az eljövendőtől való félelem nem egyszerűen a személyt vagy az osztályt átható félelem, hanem az általános dehumanizációtól való első megborzongás. Az újabb évtizedek tapasztalatai alapján látható, hogy az európai kultúrában a felvilágosodás utáni humanista konstrukciók végjátéka kezdődött (*akkor*) el.

Mit jelentett-jelent ez a regény számára? Paul Ricoeur a századvégről visszapillantva mondja: a *Recherche*-ben a regényhős még egyszer, utoljára elindul önmaga nyomába. Így olvastam újra a regényt, mint az európai személyiség egyik legnagyobb poétikai hatású utolsó hatalmas nyomozóútját: „... az éjszaka legnagyobb részét többnyire azzal töltöttem, hogy eszembe hoztam megint a mi egykori életünket Combray-ban, a nagynénémnél, Balbecban és Párizsban, Doncières-ben, Velencében és még másutt; emlékembe hoztam megint azokat a helyeket és embereket, akiket és amelyeket valaha ott megismertem, mindazt, amit láttam náluk, mindazt, amit meséltek róluk.” Proust azzal, hogy maradéktalanul önmagát kívánta adni – mondja Szerb Antal –, egyben az Én harcát adta „a múlandóság ellen, a sír ellen, amelynek széléről tekintett vissza... Ma valahogy minden író végső álma az, hogy olyan legyen, mint Proust, hogy el tudja mondani az egész gyermekkorát és általában önmagáról mindent, mielőtt őt is elnyeli az idő. Ez az írói magatartás felel meg a késői civilizáció emberének, akit nagy-nagy veszendőség-érzés fojtogat, amikor körülnéz a pusztuló Európában és belenéz önmagába, és kiéleződött tudatossággal észleli, hogyan fut el a törékeny élete. A prousti regény a modern ember harca a lélek halhatatlanságáért.”

Az, aki egy epikai teljesítményben keresi a kor filozófiáját, egy regényből próbál kö-

vetkeztetni a korszak gondolkodói teljesítményeire, jobban teszi, ha magukat a filozófusokat, a tudósokat olvassa. Az Én veszendőségének megvan a század elején a gondolkodástörténeti folytonossága, a regény azonban nem egyezik meg, még csak nem is vezethető le belőle. Bergson és Freud felismerései nem igazolhatók Prousttal, és a *Recherche* nem értelmezhető Bergsonból és Freudból. A művészet „kijelentései” és a filozófiai, a tudományos kijelentések között nincs függőségi kapcsolat. A *Recherche* Én–Idő kapcsolata, illetőleg az Én és az „ösztön-Én”, a spontán-Én értelmezésváltozatai ugyanabból a korhelyzetből és életérzésből születnek meg, mint Bergson elmélete a „tartam”-ról, az intuícióról, az „Idő elevenné tételéről” vagy Freud felfedezései az Én-integritás meg bomlásáról, a Személyiség „felborulásáról”, az osztódó-Énről. A *Recherche* azonban nem az elméletből következtet, más nyelven, más nézőpontból, hangon beszél arról (az Életről és az Emberről), ami Nietzschétől levezethetően az Én-bomlás gondolkodástörténeti útja. Tudás és regény nem oksági viszonyban vannak, hanem „egymás mellett állnak”, ennek figyelmen kívül hagyása a művészetnek „a gondolkodás szempontjából betöltött eredeti teljesítményének félreismerését jelentené” (Hans Robert Jauss). Proust számára a tét: *rá lehet-e még kérdezni az Én-nek az európai kultúra alapját jelentő „saját történetére”?*

A regényíró számára ez olyan újdonság, olyan senki elődje által hasonló intenzitással és mélységgel fel nem ismert kérdés, amelyre nem lehetett megfelelni a regény korábbi anyanyelveivel, melyet azok a regényírók használtak, akik az Én civilizációs határhelyzetével még nem találkoztak szembe. Így lett Proust epikai nyelve: *új regényanyanyelv*. Az új regényanyanyelvnek „a működésbe hozásához”, használatához volt szüksége az új időszemléletre. Ami magával hozta a regényírás korábbi poétikai elemeinek elementáris változását.

Nézzük a regényindítás alaphelyzetét, amelyben megjelenik a (majdani) regényegész: „Sokáig korán feküdtem le. Néha alig hogy elfújtam a gyertyát, oly gyorsan lecsukódott a szemem, hogy még azt se mondhattam magamban: »No, most elalszom.« De aztán egy félóra múlva felébredtet az a gondolat, hogy ideje lesz álomra térni; le akartam tenni a könyvet, mert azt hittem, még a kezemben van, s elfújni a gyertyámat; alvás közben is gondolkoztam azon, amit az ágyban olvastam, csak hogy ezek a gondolatok sajátos irányba terelődtek, úgy tetszett, *én magam vagyok az*, amiről a könyv beszélt: egy templom, egy vonósnegyes, I. Ferenc és V. Károly versengése.”

Az Én-ben összpontosuló világ. Amint fölszívódik, sűrűsödik, kirajzolja az Én határtalan dimenzióit: „...az alvó ember körben érzi maga körül *a mindenséget, az óráknak a fonálát, az esztendőket és világok rendjét*. Mikor felébred, ösztönösen seregszemlét tart felettük, s egyszerre leolvassa róluk, *mily pontot foglal el a földön... egyetlenegy pillanatban átfutottam a civilizáció sok száz évét, s a petróleumlámpák zavarosan látott képe, meg pár lehajtott nyakú ingé, lassanként újra felépítette énem eredeti vonásait.*”

„...egyetlenegy pillanatban átfutottam a civilizáció sok száz évét” – írja Proust. „Csak így lehetséges egyetlenegy pillanatba egy életet sűríteni, egy mozdulatlan pontba egy egész kor szellemi zűrzavarát vetíteni” – írta Proust újdonságairól Babits. Az „egyetlen pont” az Én helyzettelálása: „Eszembe hoztam megint a mi egykori életünket, Combray-ban, a nagynénémnél, Balbecban és Párizsban, Donciéres-ben, Velencében és másutt; emlékembe hoztam megint *azokat a helyeket és embereket, akiket és amelyeket valaha ott megismertem, mindazt, amit láttam náluk, mindazt, amit meséltek róluk.*”

Ebből bontja ki – 1931-ben – Beckett az Én felismert felismerhetetlenségének, a *belső élet* mindenkefelettségének, illetve a műalkotás ezt tapintani tudó egyediségének gondolatsorát, Proustot idézve: „Az ember olyan teremtmény, amely nem szabadulhat meg önmagától, másokat csak önmagában ismerhet meg, és ha ennek ellenkezőjét állítja, hazudik.” Hatvan évvel később arról beszélve, hogy az emberben emlékezés közben tudatosodik a saját Én-je, Victor Žmegač azt mondja: a *Recherche* lényege „a minőségileg és

mennyiségileg hatalmas igyekezet, hogy a regényt a semmivel sem korlátozott szubjektivitás terévé változtassa, *egy személy megnyilvánulási formájává...*"

2. Az Én és az Idő

A tizenkilencedik század második fele az Én átváltozásának az előjátéka. Ennek hatása van abban, hogy kialakul az irodalom, a regény „nagy emigrációs komplexusa, a menekülés a szilárd színtelenedett polgári létformából, a csonkasággal fenyegető civilizációból... Az emigráció lehetséges irányát pedig pontosan veszi észre Baudelaire-ről szólva Gautier, az utazást mint szimbólumot... Az azonos okból létre is jön három azonosan meghatározó, azonosan jelképes gesztus. Flaubert regénymagánya Croisset-ben. Baudelaire belső emigrációja Párizsban. És Gauguin szecessziója: Tahiti." (Poszler György) Tegyük hozzá Tolsztoj „futását”, Dosztojevskij alászállásait, Kipling kimenekülését: hol lehet még az Én-t az „emberi dzsungelben” megtalálni?

Proust „utazása”: az Én új helyzetének felismerése. Ez a helyzet már a törés *utáni*: az Én „osztódott”. Az igyekezet a törés áthidalására irányul. Az Én integritásának bomlását már nagy életművek értelmezik. A problémának gondolkodástörténeti folytonossága van. Nietzsche új szerkezetű lényegiséget alkot: az Én mint a test „nagyobb” entitásának része. Freud a szuverén entitásként kezelt Én mögött vizsgálja az ösztönt. Proust akár beállítható lehetne ebbe a gondolkodástörténeti folyamatba, de a regény mást, többet „mond”, mint a tudomány. A *Recherche* ugyanis az Én *folytonos* „összerakásáról” és *folytonos* „összerakhatatlanságáról” *mesél*. A folytonos felidézéstről, felidézhetetlenségről, az emlékek veszendőségéről.

Az elvesző Én-t – a felidézettet – csak emlékezéssel lehet megközelíteni. Ez készíti elő a radikális poétikai változást. Az emlékezés *nem* lineáris folyamat. A forma csak az Idő segítségével működhet. Az Idő: mint az Én regenerálása és ennek kudarca. Az Idő mint az osztódott Én „részei” közötti törés áthidalása és ennek kudarca. Az Idő mint az emlékezés formája és az emlékezés „eltörlése”. További újdonság: a nagy motívumok (alpmítoszok) láncsorának megjelenése. Rajtuk függeszkedik az epikai konstrukció. A spontán emlékezés a feltámadó pillanatok sorozatában alakítja ki az Én változatait, önmaga összerakásának-összerakhatatlanságának stációit. Közben a motívumok átváltoznak, elvesznek, felmerülnek. Kapcsolódásuk váltja fel a lineáris folyamatot, amelyek az Idő oszlopaiként sorakoznak. Az önmagát kereső Én regénytere az ebben az oszlopcsrarnokban való útonlét. A J. E. Bois-nak adott, 1913-as Proust-interjúból: „A látásmód annak az általunk látott egyedi univerzumnak a feltárulása, amit mások nem látnak.” Proust egyedi személyessége, a felidézőre és a felidézetre szétesett Én egymást közelítő, egymástól távolodó, majd a lezárásban a „megvalósulás megvalósulhatatlanságában” és (ugyanakkor) a „megvalósulhatatlanság megvalósulásában” *megtörténő* epikai dinamikája adja a prousti hangzást, azt a dallamívet, amellyel új formát teremt egy új nagytörténet.

A korábbi századok nagytörténete a regényben már kifulladásban, „leszálló ágban” van, ám mégis végbemegy „valami” történés. A kérdés az, hogy *minek a történetévé formálta magát a regény Prousttal* (Rilkével, Joyce-szal, Kafkával, Musillal, Woolffal, később Broch-hal, Beckettal, Borgesszel, Claude Simonnal)? A kifulladás, a veszendőség nyomon követése, a törés „lereagálása”, a széthullás, az újraépíthetetlenség vajon nem nagy történés-e? Az Én szétesésének, osztódásának, felszámolódásának az „eseményei” vajon nem nagy események-e? Amiként azok voltak az Én kiformalódásának, nevelődésének, önépítésének, integritása megvédésének történetei? Vajon miközben a (belső) lét regényterve – az Én-vezérsík indítékai mint viselhetetlen súlyok, amelyek alatt csak összeroppanni lehet – megformálódnak, nincs-e ott a „játékba hozó” elemek között ez a súly és

kopárság, amiként ott volt annak előtte a maga színességében-látványosságában, még a tizenkilencedik századi *grand récit*-ben is?

A *Recherche*-ben az *Én* már széttört, de még összetartható. Ennek az egyedisége nemcsak a megelőző regénykorszakhoz hasonlítva értelmezhető, de a követő regénykorszakhoz hasonlítva is, amelyik (majd) arról beszél, hogy az Idő új formaképzésével, a linearitásnak az új poétikai elemekkel való felváltásával, a nagy motívumok (alapmítoszok) új szekvenciáival sem tudja magát az *Én* megőrizni: „a hosszú idő nem egyszerűen az általam szünet nélkül megélt, általam átgondolt, általam eltöltött idő” (Proust). Hanem: „...az életem, én magam...” A schopenhaueri gondolat szerint *minden* az *Én*-en át nyeri el formáját. A *Recherche*-sel Rocinante lovast cserél. Egy „más állagú” lovas (*Én*) imbolgog tovább, s a váltás következményei lassan, fokozatosan tudatosodnak a század regény-útonlétében és az irodalmi tudatban.

Közelítsünk ehhez a kapcsolathoz olyan nézőpontból is, amelyik azt vizsgálja, hogy milyen az Idő epikai helye, szerepe, „használati értéke és módja” ott, ahol később (a korszak-, illetve a regényváltás miatt) tovább változik az *Én* és az *Én*-Idő kapcsolat. Ha Proustnál az élet-élmény-mű *együttetésében* még *telítetten teljes Időről* beszélhetünk, akkor Borgesnél, akinél az *Én* már álom-másolat fenoménként van jelen, az Időt *virtuális Időnek*, Beckett-nél pedig, ahol az *Én* már elveszett, *üres Időnek* nevezhetjük. Az epikai formaképzés folyamatában azonban minden esetben „*Én*-függő” az Idő.

Proust az *Én* szabadságát keresve új helyet, működési szerepet „varázsol” az Időnek.

Még közelebb kerülhetünk az *Én* és az Idő megváltozott poétikai kapcsolatához, ha nemcsak az *Én* helyzetét nézzük a változásokban, hanem az Időt is – mint epikai időt, mint a „láthatatlan valóság” útbejárását – abban a kultúrában, amelyben a kapcsolat átformálódik. Azon, hogy a *Recherche*-ben az Idő szerepe megegyezik a világpillanatban, illetőleg a regény történetében elfoglalt helyével, azt a „közöttiséget” értjük, amelyet az archaikus (eposzi) zárt *egyenesvonalúság* és a huszadik század végi – a következő századot megelőlegező – *felgyorsulás* között elfoglal. A mítoszok *örökérvényű* és a mítoszomlásban széttört, *követhetetlen* Ideje közötti időfelfogással és ennek a regénypoétikákban elfoglalt formaképző szerepével találkozunk.

Ha a felidézéző *Én*-t *Én*₁-nek, a felidézett *Én*-t *Én*₂-nek nevezzük, elmondhatjuk, hogy mindent az *Én*₁ mozgat, mindent az „ő” nézőpontjából látunk, az *Én*₂-t is. Az *Én* törését a felidézés kényszerűsége fejezi ki (nem tartható egyben), miközben a felidézés *is*, a felidézett múlt *is* a jelen időhöz láncolt. Olyan az *Én*₂, amilyenek az *Én*₁ felől megpillantható. (Ezért is csökkennek le a regény előrehaladtával, az *Én*₁ kifáradásával az általa felidézett *Én* „körüli” események.) Az emlékezés, az Idő munkálkodása: az *Én*₁ *élettana*. Az ő tekintete lát, ő érez, ő él (és él át újra), ő értelmez. „...a drága és törekeny csókot, amelyet anyámtól az ágyban, elalvás előtt szoktam kapni, most át kellett vinnem az ebédlőből a szobámba, megőriznem vetkőzés közben anélkül, hogy megtörjön az édessége, anélkül, hogy szétszálljon s elenyésszen illanó ereje, s épp az ilyen esteiken, amikor még óvatosabban kellett volna megkapnom, csak hirtelen nyilvánosan, mindenki előtt kaptam meg...”

Az *Én*₁ mélyen beágyazódik a felidézett *Én*₂ minden érzésébe, gondolatába. S ezzel valójában úgy használja az Időt, hogy kiiktatja a távolságot, mert a törekvése éppen az, hogy egymásra játszva a kettősséget, áthidalja önmaga törését, osztódását, gyengülését. „Minden reggel rohantam az utcai hirdetőoszlophoz, hogy lássam, milyen előadásokat hirdet. Semmi sem volt önzetlenebb és egyúttal boldogabb, mint azok az álmok, amelyeket a hirdetések nyújtottak a képzeletemnek, s amelyek egyrészt a darabok címszavai keltette képekből, másrészt az enyvától felhólyagzott s még nedves plakátok színéből születtek... Próbáltam elmélyíteni mindegyik darabnak a címét, mert hisz a címük volt az, amit ismertem belőlük, hogy mindegyikben megragadhassam azt az örömet, amit ígért,

s mindjárt összevetessem a másik darab titkával – s ily módon oly erővel sikerült elképzelnem mind a kettőt, egyrészt egy gögös és vakító, másrészt egy lágy és bársonyos darabot, hogy épp oly képtelen lettem volna választani a kettő között, minthogyha asztalnál csemegének a gyümölcsrizs és a csokoládékrém között kellett volna döntenem.”

Az *Én* elementáris vágya „működteti” az *Időt*. *Felidéz*, de már a maga tekintetével, a „maga módján” („épp oly képtelen lettem volna választani a kettő között” stb.). De fontos, hogy ez az életanyag tartalmazza azt a még „paradicsomit”, amelynek a miliójében az *Én₂* (az *Én₁* felől látva) megjelenik. „Van” még. Érezhető, megkereshető, felidézhető.

3. Amit hozzátéhetünk még a „madelaine-epizód” irodalmához

Öt tétel a „madelaine-epizódról” az *Én* és az *Idő* kapcsolatának nézőpontjából.

a) Az *Én* hiábavalóan kísérli meg a tudatos felidézést – az *Idő* „játékba hozása”/1

„Így történt, hogy sokáig, ahányszor éjszaka felébredtem és Combray-ra emlékeztem, mindig egy fényes falsíkot láttam, csupa gomolygó árnyék között... lenn a széles alapnál a kis szalon, az ebédlő, a sötét fasor kezdete, amelyen át Swann úr, az én esti szomorúságaim akaratlan szerzője érkezik, a bejáró, ahonnan az első lépcsőfok felé megyek, aztán maga ez a lépcső, amelyen oly nehéz volt felvászorognom, s amely a piramisnak keskeny törzsét alkotta, s fenn a piramis tetején a hálószobám, az üvegajtós kis folyosóval, ahová anyám fog benyitni, egyszóval mindig ugyanaz a látvány ugyanabban az órában, elszigetelve mindattól, ami körülötte lehetett...”

Az éjszakai felriadás pillanataiban megjelenő, *minden mást* homályban hagyó, a falsíkra rávetülő tér- és időperspektíva. Lehatároltságában is éles, „mint mikor a bengáli tűz vagy a villamos fényoszlop egy épületnek csak egy-egy szárnyát világítja meg”. A (felriadás után) érzékelt díszletrajz szerint „minthogyha egész Combray csak e két emeletből állt volna”.

Habár a tudat rámutat erre a korlátozottságra: „ha megkérdeznék, nyugodtan felelhettem volna, hogy más is volt Combray-ban, s hogy Combray más órákban is létezett.” De ezt a más csak más minőségben lehet megkérdező, „a szándékos emlékezet, az értelem emlékezete juttatta volna eszembe, s mivel ennek az értesülése semmit sem őriznek meg a múltból, erre a *maradék Combray-ra* nem is lett volna kedvem emlékezni”.

Kapcsoljuk ide az *Álmok, szobák, nappalok* kezdősorait: „Napról napra kevesebb értéket tulajdonítok a tudatosságnak. Napról napra tisztábban látom, hogy az író csak az értelmén túl képes bármit megragadni élményekből, vagyis megfogni valamit önmagából és a művészet egyedüli anyagából... Nemcsak a tudat képtelen végképp feltámasztani az elmúlt órákat, hanem az órák is csak olyan tárgyakban bújnak meg, ahol nem keresi őket az értelem.”

Erről mondja a fiatal Beckett: „...a *gouffre interdit à nos sondes*-ban (a szakadék, ahová mélységmérőnk nem hatolhat alá) halmozódik fel önmagunk lényege, sok énünk, s az »én«-ek képződményei közül a legjobb... ebből a mély kútból húzza fel Proust a maga világát. Alkotása nem a véletlen műve, de amit felszínre hoz, az igen... »önkéntelen emlékezésnek« nevezi ezt...”

Tekintsünk el egyelőre attól, hogy amit Proust az „értelmen túli megragadásáról” mond, ahhoz az értelmet mozgósítja (erről írja máshol, hogy az ösztön elsődleges szerepét csakis a „másodlagos” értelem nyilváníthatja ki). Elégedjünk meg most annyival, hogy a „szándékos emlékezettel” felidézett Combray-ra Marcelnek nem volt kedve emlékezni, mert a tudatos emlékmobilizálás eredményeit úgy tekintette, hogy semmit sem

őriznek meg a múltból: „hiába próbáljuk felidézni, értelmünk minden erőfeszítése hasz-
talan. Kívül esik az értelem területén és hatalmán, valami kézzelfogható tárgyba van rejt-
ve (ennek a kézzelfogható tárgynak a bennünk keltett benyomásába), amiről még csak
sejtelmünk sincs. Pusztán a véletlenül múlik, hogy halálunk előtt ezt a tárgyat megtalál-
juk-e vagy sem.”

Tekinthetjük mindezt a madelaine-epizód bevezetésének. Az önkéntelen emlékezés
tudatos összegezésének. Addig jutunk így, hogy...

b) ...a pillanatban az *Én* esszenciaként jelenik meg – az *Idő* „játékba hozása”/2

„...évek múltak már el azóta, hogy Combray-ból mindaz, ami nem volt az én esti le-
fekvésem díszlete és drámája, nem is létezett már a számomra, amikor egy téli napon,
hogy hazatértem a városból, anyám látva, hogy didergek, ajánlotta, hogy szokásom elle-
nére igyak egy kevéske teát. Először nem akartam inni, de aztán *nem tudom, hogy miért*,
mégis meggondoltam magam. A tea mellé anyám egy kis madelaine-nek nevezett süte-
ményt hozatott... fáradtan az egyhangú naptól s egy szomorú holnap távlatától, ajkam-
hoz emeltem egy kanál teát, amelybe előtte már beáztattam egy darabka süteményt. De
abban a pillanatban...”

Abban a pillanatban megszületik egy évszázados epikai hagyomány váltópontja, a
huszadik századi irodalom meghatározó ösvénye, az európai kultúra önmegismerő, *Én*-t
kereső, a belső történetet etikai kontrollal mérlegelő szemléletének alapmotívuma. Erről
mondja Erich Auerbach: „A bizalom, amit az élet folyamatainak a sors nagy pillanataiba
való átfogó ábrázolásába vetítettek, áthelyeződik a mindennapi folyamatok valóságjel-
jességének és életméltségének *tetszés szerinti* pillanatokban való megragadásába.”

Abban a pillanatban, „amikor ez a korty tea, a sütemény elázott morzsáival keverve,
odaért az ínyemhez, megremegtem, mert úgy éreztem, hogy rendkívüli dolog történik
bennem”.

Feltűnő, hogy *nem* jelenik meg az *Idő*, csakis mint *jelenbeli*, a pillanatba sűrűsödő ér-
zés. Figyelemre méltó, hogy a történés *belül* („rendkívüli dolog történik *bennem*”) megy
végbe. Minden mást kizár. Térben is, időben is. Megindul, fokozódik, rövidesen eléri te-
tőpontját az alakulás, amelyben a belső történés anyaga a megszerzett és birtokolt lényegi-
gyújtó-centrális helyét átadja az *Én* esszencialitásának. „Bűvös öröm áradt el rajtam,
elszigetelt mindentől és még csak az okát sem tudtam. Azonnal közömbössé tett az élet
minden fordulata iránt, a sorscsapásokat hatástalanná, az életnek rövidségét egyszerű
káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s minthogyha megtöltött volna valami
értékes esszenciával; *jobban mondva az esszencia nem bennem volt, én voltam az.*”

Honnan jön az öröm? Mit jelent? „Ittam a második kortyot, de abban sem találtam
többet, mint az elsőben, s a harmadik kevesebbet hozott magával, mint a második...”
Hol van annak az igazságnak az otthona, amely kibontakozóban van? Következnek a
mondatok, amelyek lezárják az epizód második részét és elindítják a harmadikat. A lezá-
ró mondat: „Világos, hogy az igazság, amelyet most keresek, nem benne (a teában vagy
a madelaine-ben), hanem *énbennem* van.” Az átvezető mondatok: „Leteszem a teáscsé-
szét, s értelmemhez fordulok. Rajta a sor, hogy megtalálja az igazságot... Olyan dologgal
van most szemközt, ami még nincs, amit csak ő tud megvalósítani, hogy aztán bevezesse
a maga világosságába.”

c) Az *Én* intenzív tevékenysége a tudaton át – az *Idő* „játékba hozása”/3

„S most újra kezdek tűnődni azon, mi az az ismeretlen állapot, amely nem hozott ma-
gával semmi *logikai bizonyítékot*...” Amit hozott, az kizárólag az öröm érzésének minden

más valóságon túlemelkedő bizonyossága. A logikai bizonyíték megkereséséhez először is újra kell játszani azt, ami történt. Másfél regényoldalnyi türelmes, tudatos flashback. Gondolatban mindeneke előtt vissza kell térni ahhoz a pillanathoz, „mikor az első kanál teát emeltem az ajkamhoz”. Ez az út nem visz messzire: „Megint az előbbi állapot, de minden világosság nélkül”. Az értelem hosszú, eredménytelen kísérletei következnek, aztán a pillanathoz való második visszatérés: „...valami megremeg, megmozdul bennem és szeretne felemelkedni valami, aminek nagyon mélyen felszedték a horgonyát; nem tudom, mi az, csak azt tudom, hogy száll lassan felfelé...”

Az értelem az érzést mobilizálja és metamorfizálja, ugyanis az, „ami ilyen mélyen reszket bennem, a kép lesz, a látásbeli emlék, amely ehhez az ízhez van kötve (a madelaine ízéhez), s ezt próbálja követni a tudatomig”. A tudat mozgósításával képpé váló érzés „vissza” indul a tudatig, további értelmi munkát követelve, mert „még nagyon is messze, nagyon zavarosan vergődik”.

Elér-e a tudat felszínéig az emlék? „Nem tudom. Megint nem érzek semmit. Megállt, talán újra leszállt a mélybe...” Marcel tízszer próbálkozik. Az értelem újra és újra a nem távoli pillanat fölé hajol, hogy felhozza az Én mélyéről az emléket.

d) *Az önmagára találó Én formát nyer – az Idő „játékba hozása”/4*

„S hirtelen megjelent az emlék.” Ugyanolyan váratlanul, ahogy „megremegtem, mert úgy éreztem, hogy (amiként a tea, a süteménymorzsákkal az ínyéhez ért) rendkívüli dolog történik bennem”.

Az íz annak a darabka madelaine-nek az íze, amit Combray-ban kapott vasárnaponként. A sütemény látványa semmire sem emlékeztetett. Miért? „...talán mert az emlékekből, amelyek oly régóta kívül esnek az emlékezetemen, semmi sem maradt életben, mindannyi százfelé hullott”, formáik vagy megszűntek, vagy elszunnyadtak, elvesztették terjeszkedő erejüket, s így nem voltak képesek feljutni az öntudathoz.

Mikor a régműltből már semmi sem marad az élőlények halála, a tárgyak pusztulása után, mi maradhat meg? Az anyagtalanságukban szívósabban, hívebben szunnyadó ... mik? Például az íz, például az illat „mintha csak lelkek volnának, amelyek idézik, várják, remélik minden egyébként a romjai felett” azt, ami már nincs, s elevenen, „moccanás nélkül tartják majdnem megfoghatatlan harmatjukon az emlék óriás épületét”.

Megtörténik az íz felismerése és azonosítása. Az Én magába szívja az emléket, az időt. Megindul a kiteljesedés, a sűrűsödés. Az első fokozat: kitágul az emlékkép. Az álomból való felriadások alkalmával látható fényes falsíkhöz, a gomolygó árnyékalakokhoz, a belső lakástér homályos részleteihez társul a nagynéni (akitől a madelaine-darabkát kapta) ódon szürke házának utcai része; újabb fokozatként „azonnal odailleszkedett, mint egy díszlet, ahhoz a kis kerti pavilonhoz, amelyet a ház mögött szüleim számára építettek”; megjelenik „maga a város, a Főtér, ahová elküldtek ebéd előtt, az utcák, ahol reggeltől estig, s minden időben a házbeliek megbízásait végeztem, az utak, amerre szép időben sétálgattunk”.

Nem az Idő győzött; az Idő győzetett le. Nem az Idő nyer alakot; az Én nyeri el a formáját. Az íz megtalálása: az Én „horgonyfelszedése” a spontán emlékezés, az Én-ből induló tudatos munka eredményeként. Miközben a teáscsésze páráiból az ízlelés pillanatában felszáll a múlt és hozzácsatolódik az Emlékezőhöz, az Én formát nyer. „S mint abban a japánoktól annyira kedvelt játékban, ahol egy vízzel telt porcelán edénybe egyforma apró papírdarabkákat vetnek, s amelyek a nedvességben kinyújtózkodnak, összecsavarnak, megszíneződnek, szétosztódnak, virágok lesznek vagy házak, megfogható és felismerhető alakok – ugyanígy kertünk minden virága éppúgy, mint Swannék parkjáé és a Vivonna vízirózsái és a falu lakói és aprócska házaik és a templom és egész Combray és

a város környéke, mindaz, ami formát nyer, mindaz, ami szilárdá válik, város és kertek így szálltak fel az én csésze teámból.”

e) „Utójáték” – a törés áthidalhatatlansága – az Idő „játékba hozásának” kudarca

Van a madelaine-epizódnak egy szövegen túli ötödik szakasza, utójátéka: az epizód történése.

Láttuk, hogy azok az évtizedek, amelyek Flaubert-t és Proustot elválasztják, az Én menekülésének, önmegőrzésének a kísérletei a tizenkilencedik század végi regényben. „Flaubert és Proust, Dickens és Joyce, Keller és Thomas Mann között félévszázados vákuum van. Lassú átmenet. Régi elvek fokozatosan eltűnnek, újak töredékesen, csíra-formában megszületnek.” (Poszler György) A madelaine-epizód (szövegen túli) utójátéka felől visszapergetve az öt és fél szövegoldal, látható, hogy az az Én, aki szinte gépiesen, fáradtan az egyhangú naptól, s egy szomorú holnap távlatától ajkához emeli a kanál teát, s abban a pillanatban, amikor a tea a sütemény elázott morzsáival keverve az ínyéhez ér és megremeg, mert úgy érzi, hogy rendkívüli dolog történik *benne*, nos, ez az Én már az osztódott Én. A „belül” áthidalhatatlan távolságok, szétválasztottságok az Én *korszakos törését* mintázzák. Az Idő még semmit sem árul el a nagy törésből. „Világos, hogy az igazság, amelyet most keresek, nem benne (vagyis, láttuk, nem a teában), hanem énbennem van.” Az Én kezdte el a „horgonyfelszabadító” küzdelmet az önmagá részrei közötti törés áthidalásáért: „tízszor is újra kell kezdenem”. S mikor „a gyávaság, mely eltérít bennünket minden nehéz feladattól, minden még oly fontos műtől, mindannyiszor azt súgta, hagyjam abba, igyam ki a teám és ne gondoljak semmi másra, mint a napi gondjaimra, mint holnapi vágyaimra...”, nos ekkor: „hirtelen megjelent az emlék”. Ez a pillanat megegyezik az Én törésének áthidalásával és megegyezik az Idő szétszóródottságának leküzdésével, illetőleg az Idő „játékba hozásával”. Itt is egymásba vegyül a spontán és a tudatos elem. Az Idő törésének a megszüntetése a spontán észlelésnek-emlékezésnek, illetőleg az ismétlődő tudatos „horgonybontásnak” az eredménye az első szakaszban. A második szakaszban, a spontán összekapcsolódásban az emlékező Én rátalál a felidézett Én-re, a törés áthidalása a narráció tudatos folyamatában összegződik. Az Én ezzel *kettős helyzetbe kerül. Élővé lesz az emlékező Én és a felidézett Én közötti távolság. A kérdés az, hogyan kerülhet, kerülhet-e az Én e fölé a törés fölé.* Segíthet-e az Idő? Ebben a kérdésben az európai kultúrának a huszadik század fordulóján beköszöntő nagy kérdése jelenik meg. A válaszról, a kudarcról századunk regénye azóta elmondta már, amit el tudott mondani.

4. Én-megőrzés, Én-visszaállíthatatlanság

A filozófia a nagy szellemi felismeréseket hozza, az életet értelmezve keresi a gondolkodás történetének új irányait; a regény magának az életnek egy változatát teremti meg. A *Recherche* nem az Én veszendőségéről beszél, nem az én őrzéséről, hanem arról, hogy a veszendőség és a megtartás, az összerakás és a szétszedés, a törés és annak áthidalási próbálkozásai együtt adják ki azt a „valamit”, amiről „szó van”.

Láttuk, hogy az Én számára az álom, a fantasztikum, a szigetvilág mint *kivonuláshelyszínek* olyan korszakostrom alá kerülnek, hogy új „emigrációs útvonalat” kell találni. Proust anyaga azért volt alkalmas a belső téridőben való új útonlétre, mert még benne volt a felidézhető teljesség, még része volt a gyermekkor paradicsoma, az ifjúkor színes világa, még nem vészett el az esély arra, hogy – rajta át – eljuthat a szépség forrásához, de *ugyanakkor* magába sűrítette az Én egybentartásának megvalósíthatatlanságát, a hozzá vezető híd összeroppanását is.

A madelaine-epizódot az egész regényen végighangzó alapdallamként olvastuk. Lát-

hattuk, hogy a még („összerakás”) és a már („összerakhatatlanság”) együtt jelenik meg benne, nemcsak az epizód, de egyben az egész regény formalényegeként.

Nézzük: melyek az Én „összerakásának” eszközei, szinterei, prózaformái?

Mindenekelőtt a *test*, „mivel egy eleven emberi testben az illető életének minden lehetőségét felhalmozzuk, azoknak az emlékéit is, akiket ismer, vagy éppen otthagyt, vagy épp most fog meglátogatni... ugyanis a test léte teszi, hogy feltételezéseink szerint minden belső javunk, elmúlt örömünk, minden fájdalmunk állandóan a birtokunkban van...”, még egy *testszínű* selyemruhában is az élet minden gyönyörúsége benne lehet „ebben a kis térfogatban, akárcsak egy kagylóban, a rózsaszín gyöngyházfényű és jégkevény kagylóhéjak között”.

Az eleven test, az Én születés- és léthelyszíne a *kapcsolatokban* ébred önmagára, formálja ki *létezése egységét*. („Azok közül az életek közül, amelyeket párhuzamosan élünk, a fordulókban leggazdagabb, az eseményekben legváltozatosabb, vagyis a szellemi élet nem egy apró eseménnyel fűződik nálam Guermantes-hez és Méséglise-hez. Ez az élet bizonyára észrevétlenül fejlődik bennünk, s mindazoknak az igazságoknak, amelyek a mi számunkra új irányt és új arcot adtak néki, amelyek új utakat nyitottak meg előttünk, már régóta előre készítgettük a felfedezését.”)

A kapcsolatokban univerzális tér alakul ki az Én „összerakása” számára. Az utazások, a séták: belső útvonalak. A *nevek*: gyűjtőhelyek, sugarakat, illatokat, színeket idézve magukkal hozzák „a hirtelen változást az én érzékenységem hangszínében. Ezt a *belső* áthangolódást később még egy egyszerű légköri változás is előidézhette nálam, nem is kellett megvárnom az évszakok fordulását.” Az Én odaláncolja magát a (neveken át is) az élményekhez, jelenségekhez, a „megfoghatatlan”, a „csak” észlelt segítségével is formálja magát. („...csak ki kellett ejtenem a neveket: Balbec, Velence, Firenze – mivelhogy a belsejünkben végül is összesűrűsödött az a vágy, amelyet a nevek által megjelölt helyek keltek bennem. ... de ha a nevek mindörökké magukba szívták azt a képet, melyet e városokról alkottam, viszont magát ezt a képet oly módon alakították át, hogy bennem való felmerülését e nevek törvényeitől tették függővé”, más lesz tehát az Én viszonya – a neveken át – a valóságos világhoz, „mint aminő egy igazi normand vagy toscanai város lehetett...”) Az „Én-összerakás” szorgos munkálkodásának részei továbbá a különböző *szellemi tájak* („egy erős eszme annak is kölcsönöz az erejéből, aki cáfolja. Mivel az is részét teszi az emberelmék egyetemes értékének...”)

Az egybentartás–egybentarthatatlanság kifejezője, egyben az egész regényen végigvonuló másik alapszólam a Vinteuil-szonáta motívuma. Nézzük meg mintaként a *Swann szerelme* koncertjelenetében. A muzikusok „mintha csak a szükséges varázslatokat hajtánák végre, hogy *elérjék, s itt tarthassák* pár pillanatra” a *felidézés* csodáját. A dallam, „mivel csak hozzá szólt... most már nem érezte magát egyedül és számkivetve”: Swann, aki a dallamban enyhületet talál, bennük az érzéseit próbálja *újraalkotni*, így önmagát, miközben felismeri „*azt a formát*, amelyben a varázst a kis dallam kifejezte”; s bár a dallam „az énnel csak homályos felületet nyújthatott, oly szilárd, oly határozott tartalmat lehetett érezni... hogy azok, akik hallották, az értelem eszméivel egy síkon őrizték meg bensejünkben”.

Amit az Én felidéz, amiben próbálja megtalálni mindazt, ami magából már reménytelenül töredékeire hullva távol került tőle, az „a kis dallam rejtett állapotban éppúgy ott élt elméjében, mint bizonyos más fogalmak, amelyeknek szintén nincs egyenértéke, mint a fénynek, a hangnak, a testi gyönyörnek a fogalmai, amelyek a mi belső birodalmunk díszes és változatos gazdagságai”. Követhető az észlelő-érző „összerakó” Én (tudatos) teljesítménye: „Lehet, hogy elveszítjük őket, lehet, hogy maguktól elmosódnak, ha egyszer visszatérünk a semmibe. De amíg élünk, éppúgy nem tagadhatjuk, hogy valóban ismertük őket, mint ahogy a valóságos tárgyak létét sem tagadhatjuk... Lehet, hogy csak a

semmisség igaz, s hogy földi álmunkban nem is létezik”, de nem kételkedhetünk például „annak a lámpának a fényében, amelyet szobánk átváltozott tárgyai előtt gyújtunk meg, s amely onnan a sötétségnek még az emlékét is kiúzi”. Ezért hát joggal hihető, „hogy a szonáta dallama *valóságosan* létezik”.

Az „összerakás” e mintájával, a töréssel és következményeivel való szembeszegülés (mint tradíció) megegyezik azzal, amit Ottlik Géza Kosztolányi *Boldogság* című novellájáról beszélve az élet *tárgyalási alapjának* nevez. A Vinteuil-dallam e bűvőpatak szakaszának mondataihoz hasonlóan szinte szó szerint megformálódik benne ez a tradíció. A *Recherche*-ben azonban erejét, romolhatatlanságát nem kizárólag az emlékező Én-nek a felidézett Én-re való rátalálása, vagyis az „Én-összerakás” eredményezi, hanem az, hogy közben minden „magától el is mosódik”. „A dallam eltűnt... tudta, hogy majd megint előkerül... soha még beszélt nyelv nem volt ily hajthatatlanul szükségszerű, nem ismerte ennyire a kérdések helytállóságát, a feleletek nyilvánvalóságát.” Többször leíródik: „...tudta, hogy a kis dallam még egyszer meg fog szólalni”. A madelaine-epizód újra és újra mélybe merülését, ama horgony felszakításáért újra és újra elszálló küzdelmét idézi ez az ismétlődés mint *szembeszegülés a töréssel, az osztódással, a veszendőséggel*.

Ha a madelaine-epizódot az Én „összerakása”, a Vinteuil-motívumot az *egybetartási igyekezet-szételés* folyamatosan hangzó dallamaként értelmeztük, akkor a „*viszaillesztatlanság*” mintájaként a balbeci első nyaralást vehetjük szemügyre.

Az *első mozzanat* az érzékeket kifárasztó, védekezésre ösztönző, a tárgyak idegenség-érzetében az elveszettségére ismerő „Én-helyzet”: „Összetört a fáradtság... egy percre az ágyra akartam heveredni, de mi haszna, ott se lelek nyugtot annak az élményhalmaznak, amit tudattal bíró testünk, ha ugyan nem pusztá testünk jelent mindegyikünknek, mivel azok az ismeretlen tárgyak, amelyek most is körbefogták, s amelyek arra kényszerítették, hogy *egész felfogó képességét állandó s éber védekezésre szorítsa*, hallásomat, tekintetemet, minden egyes érzékemet éppen olyan kényelmetlen és korlátozott helyzetbe tornék... mint La Balue bíborosé abban a rabkalitkában... balbeci szobámban nem volt helye a számomra”; olyan tárgyak vannak ugyanis a szobában, amelyek „*nem törődve az én léteimmel*, csak azt éreztették velem, hogy bizony zavarom az övéket... *énem legbensőjében éreztem* (az idegenséget), amely *végző védősáncaim ellen intézett most támadást*.”

Ebben a szétszakítottságban-védtelességben „lépett be nagyanyám, s szorult szívem kitarulkozásának egyszerre végtelen terek nyíltak”.

Az utolsó menedék: „s mint az, aki tükör előtt próbálja megkötni a nyakkendőjét, s nem érti, hogy a nyakkendőnek a tükörben látott vége őhöz képest nem arra van, amerre a kezét irányítja, vagy mint a kutya, amely a földön egy bogár táncoló árnyékát lesi, én is a *testi látszattól mintegy tévedésbe ejtve, ahogy már a földön szoktunk járni*, ahol nem tudjuk közvetlenül észlelni a lelkeket, nagyanyám karjába vettem magam...”

A *második mozzanat*: a Nagyanyával való meghitt párbeszéd. Biztosítják egymást arról, hogy számukra a legnagyobb öröm, az esti levetkőzéshez és ágybatéréshez nyújtott segítségen túl is megmaradó kapcsolatuk: „És aztán kopogtass ám a falon, ha éjjel szükséged van valamire, az ágyam a te faladnál van, és a fal egészen vékony. Most, mindjárt, ha már lefeküdtél, próbáld meg, lássuk, *megértjük-e egymást*.”

„S csakugyan ezen az estén háromszor kopogtam egymás után”; megismétlődik: „s alig kopogtattam hármát, máris hallottam az övét... ez volt a mi jelentéktelen előjátékunk a naphoz... introitus... az élet apró darabja... de a legelső éjszakán, mikor nagyanyám magára hagyott, újra kezdődött a szenvedésem...” A rémület „homályos, szervi, s majdnem öntudatlan formája egy nagy tiltakozásnak” az ellen, hogy az, ami hozzánk tartozik, ami az Énünk része, nem „fér be” a mindennapokba.

A *harmadik mozzanat*: ennek a kudarcnak a mindent átható élménye, „amikor arra gondolunk, hogy a hiány fájdalmához oly valami is hozzájárul, amit most még kegyetlenebbül ér-

zünk: az, hogy ezt a fájdalmat nem érezzük majd fájdalomnak, s közömbösek leszünk iránta; mert akkor énünk is megváltozna... ez valóságos halál, önmagunk halála lenne, amelyet igaz, követ a feltámadás, csak hogy egy különböző énből, márpedig a régi én halálra ítélt részei nem képesek odáig, az új én szeretetéig emelkedni... ebben a halál elleni harc egyik kézzelfogható, részleges, igaz és titkos formáját kell látnunk, egy hosszú-hosszú, reménytelen és minden nap újrakezdődő harcát a folytonos és töredékes halál ellen, úgy, ahogy ez beékelődik a mi életfolyamatunkba, s ahogy minden pillanatban más-más foszlányt old le rólunk, amelyeknek üszkösödéseink újabb sejtek szaporodnak."

Így, az Én „összerakhatatlanságával” való „hosszú-hosszú, reménytelen és mindennap újrakezdődő” szembenézés „beékelődik az életfolyamatunkba”; az idegenségérzés, a felidéző és a felidézett, a törésen inneni és túli Én életfoszlányainak „üszkösödéseiben” a szétszakitottság „újabb sejtjei szaporodnak”. És ez együtt jár azzal, amit hiábavaló felidézésnek nevezhetünk. Két kötettel „később”, a *Szodoma és Gomorra*ban hosszú évek múltán fejeződik be ez a mozzanatsorozat: már „képtelen voltam elviselni a tenger hullámainak látványát, amit nagyanyám hajdan órákig elnézegetett”. Veszteségérzés, közöny, üresség: „Hogy semmit se lássak, a falnak fordultam, de jaj, így éppen az a válaszfal került elé, amely hajdan reggeli üzeneteink közvetítője volt... Nem mertem közelíteni ehhez a válaszfalhoz... *semmilyen válaszra nem számíthatok...*”

A *Szodoma és Gomorra* maga az Én-be beépülő rohamos osztódás, a törésekkel való „folyamatos együttélés” könyve. Uralkodnak benne az érzéki megközelítésekkel szemben az értelmi megközelítések. Gyengül a felidéző intuíció. Proust mondja (Balzaca hivatkozva): „Az írók, akiknek mélyén nem jelentkeznek többé ezek a titokzatos igazságok, bizonyos életkor után gyakran már csak az értelmükkel írnak.” Ugyanerről mondja Maurois a *Recherche* munkatechnikáját elemezve: „Az ifjúkor tudatvilágának regényét az egyre erősödő embergyűlölet regénye követi.” Megfigyelhető az epikai formaelemek változásaiban is az „illesztések” át nem hidalhatóságának kudarcosorozata.

A *Guermantes-ék* kötettől változik a milió élessége, a figurarajz mélysége. A mindent átható osztódás, a törések egyre mélyülő-szélesedő szakadékai nem „bírnak el” az „összerakó mondatok” telítettségét. Az Én tompulásával együtt jár az üres órák, tárgyak, találkozások dominanciája. Az alakok mintha *másolatvilágban* járnának – *önmaguk másolataiként* –, egyre kevésbé kívánják Én-jük egymástól távolodó töredékeit összekapcsolni. Erről mondja Beckett, hogy az élet átlátható hazugságai Proustnál megegyeznek az Énnek az önmaga törés nélküli létét hirdető hazugságával, továbbá hogy Albertine-nek a regény egyik középpontját jelentő halála már a „másolatember” halála, és mivel Albertine-ben minden, ami *emberi*, megtestesül, így az ő halála egyben „minden emberi teljességnek” a halála.

A helyek is elveszítik varázsukat. Balbec már csak egy „ismert vidék”. A nevek is a lepusztuló Én, a kiüresedett táj jelentéshordozóivá csupaszodnak. Rilke már leírta: „Elborít minket. Rendszerbe foglaljuk. / Darabokra török. Újra rendszerbe foglaljuk és ezúttal / mi magunk törünk darabokra.” Musil már „megragadja” az emberi „tulajdonságnélküliséget”, Kafka a történelem súlya alatti szétporladást, a fiatal Beckett a *Recherche*-t elemezve az Én állapotáról beszélve leírja: „a semmi az semmi”; Kosztolányi novellahőseit egy északi város, talán a halál felé haladva még boldogság tölti el, mert visszaidézheti a szeretet egykori érzésében eltűnő Én-jét, s ezt nevezi majd fél évszázaddal később Ottlik az „egyetlen tárgyalási alapnak”.

Erről hirdette meg Proust, hogy könyve olvasói már „nem az én olvasóim lesznek, hanem a saját maguké”?

5. Az egyetlen lehetőség: a Mű – pillantás a huszadik századi regényre

Hová érkezhetsz ez a regényutas? Mi a távja a *Recherche* regényútjának?

A végső szembesülés az „összerakhatatlan” *En*-nel: Guermantes-ék zárómatinéja. Új táj. Új értelem. Nem természeti persze – emberi. De az emberi lepusztultság tája. Ámbár a matinéra való meghívattatás még egyszer reményt kelt: „Közelebb vihet a gyermekkoromhoz és emlékezetem mélyéhez, ahol gyermekkoromat őriztem...” Még remélhető (utoljára), hogy „fásult életem most nyíló új szakaszában az emberek fogják sugallni azt, amit a természet már nem árul el nekem. De azok az idők már sohasem térnek vissza, amikor képesnek éreztem magam arra, hogy ezt kikényszerítsem...” És az eltűnt *En* nyomába szegődés kódaja: „Súlyos fáradtság ült rám, mert megéreztem, hogy ez a hosszú idő nem egyszerűen az általam szünet nélkül megélt, általam átgondolt, általam eltöltött idő, az életem, én magam...”

Ez már hátrálás. Az egyetlen lehetőségbe. A *Recherche* a regény történetében az első igazán jelentős munka, amely önmaga regényének írását mint kulturális tettet az *En* megőrzésének egyetlen lehetőségeként mondja el. Egyedül a Mű (a kultúra) képes az emberi útonlét, az *En* valóságának megragadására. Ehhez kell próbát tenni: a már visszavonhatatlan széttörtség „elejére” kell kerülni. Kiemelendő az, hogy próbát kell tenni. A *Recherche* befejezését ugyanis nem követheti egy „másik regény” – újra elkezdhető leírása. Habár az *En* csak így találhatna „eredeti” törés nélküli önmagára. De a befejezésben csak a szándékról, a vágyról, a terről értesülünk. Az *En* helyreállíthatóságának egyetlen reményéről: „...csak egyetlen módot találtam, s ez nem volt más, mint egy műalkotás megteremtése. Az igazi élet az irodalom; a láthatatlan valóság.” A *Recherche*-ben az utolsó matiné „haláltáncának”, illetve a Mű-be való visszavonulás elhatározásának a körülményei „fogják – mint Proust írja – meghatározni a mű formáját”; „az én könyvem csak valamilyen nagyítóüveg lesz, olyan, mint amilyent a combray-i optikus tartott vásárlója elé; könyvemmel eszközt adnék a kezükbe ahhoz, hogy önmagukban olvassanak.” Az *En* már csak a Mű-ben (a kultúrában) találhatja meg önmagát. „...ráadásul még minden percben igyekezni kell, hogy el ne váljon tőlem, hogy fenntartsom, mert szédítő magasságba kapaszkodom, és csak vele együtt vagyok képes mozdulni.”

Ez a mozdulat a regény – a huszadik század regényíróira oly elementáris hatást gyakorló – új formája. Erről a hatásról nem beszélek, az egy másik esszé tárgya lehetne. Proust műve és a század regényutazása kapcsolatának három poétikai jellegzetesség nézőpontjából adom meg a vázlatát: 1) az *En* megőrzési vállalkozásának a szűzsében, a regénypoétikai centrumban, az epikai elemek arzenáljában egyaránt középponti helye; 2) a mű megalkotásába – mint az *En*-őrzés „egyetlen mód”-jába – való visszavonulás felismerésének elbeszélése; 3) az *En* „egybertartását” megkísérlő – az európai kultúra alapműszoit sűrítő – *motívumok* és a közöttük lévő *kapcsolatok* megformálása.

Pillantsunk végig ezen a három vonalon a század regényváltozásain (s mögöttük az Élet és a Világ kapcsolatainak változásain).

1. Az *En* megőrzésének regénytörténései. A három „pillér”: Proust, Borges, Beckett.

A prousti teljesítmény az *En* felidézése, összerakása, szembenezés a szétesésnek való kitettségével, emlékműállítás az Időnek mint új módon használt epikapoétikai elemnek a megalkotásával.

Borges az *En*-t már olyan kondícióban ábrázolja, amikor minden poétikai elem, teremítő génusz valami eltűntnek, szétporladtnak az utolsó alkalom „utáni” felidézésére irányul. A képzelet, a remények csodás szövevényei; a megálmódott *En* önmagát is álmódó *En*-ként való centrumba helyezése ama körkörös pályán, amelynek nincs kezdő- és vég-

pontja. Nem az Én indul el és érkezik meg valahová, hanem egy fenomén, aki – az álmon át – virtuális térben-időben keresi önmagát.

Beckettnél az Én „*a teljes elveszése utáni állapotban marad állva*”. A Beckett-prózában ez az „állva maradás” a „poszt Godot-várakozás” helyzete. A hajdani Én-t felidéző erőfeszítés a végérvényesen „összerakhatatlanra” irányul. Az Idő a személyiségét veszített fenomén létvilágának terévé transzformálódik. Ez már nem „recherche-nélküliség” és nem „recherche-álomlét”. Az Én születése–porladása–feltámadás-lehetetlensége utáni időszámítás.

2. A Műbe való visszavonulás „egyedüli útja” és kifejelete. A három pillér: Proust, Broch, Ransmayr.

Proust a felidéző és a felidézett Én közötti távolságot a felidézés intenzitásával és szakadatlanásával csökkentve, a „kettőt” egymáshoz közelítve olyan epikai energiákat szabadít fel, amelyek az eltűnt Időt megtalált Idővé transzformálva a Mű megírásának elbeszélhetőségig vezetik el. Az, hogy Proust a rátalálásról szóló befejező részt jóval korábban megírta (tudjuk, csak betegségének elhatalmasodásakor, a *Recherche fizikai* továbbírhatatlansága miatt helyezte el ott, ahol elhelyezte) azt igazolja, hogy a Műbe való visszavonulásban – mint egyedüli mentőövben – mindvégig bizonyos volt, és nem egy „másik befejezés” lehetetlensége miatt „improvizálta” ezt a végső üzenetet.

Broch *Vergilius*ának nézőpontja, nyelve, epikai szerkezete együtt „adják ki” azt, hogy a poétikai centrumban – amiként a brochi életművön a korszakának totális értékvesztésével való szembenézés vonul végig – a Mű feleslegessé válása, a visszavonás radikalitása, a végső megsemmisítés áll. A Mű „eltüntetése” *együtt jár* az Én végső búcsújával, a vergiliusi személyiségbárkának az Idő-hullámmásban való elsüllyedésével.

Ransmayr „utolsó világában” csak emléke maradt az (ovidiusi) műnek. Már csak hívó szó, mint *egykor volt* alkotás. Nem meneküléshely, nem is visszavonás-megsemmisítés; nyelve kibetűzhetetlen, töredékei összerakhatatlanok, eltüntette a rábujjázó Idő, mintha soha nem is lett volna. Az, aki még kutat utána, egyetlen hívó szóig jut el, amely a Mű, az Én és a kapcsolatok elmúláshelyszínét megnevezi: jelen.

3. A motívumok mint a metamorfikus téridőszínhelyek poétikai alakváltozásai. A három pillér: Proust, Kafka, Handke.

A prousti motívumok a változó jelen nézőpontjaiból felidézett érzés-eseményhelyszínek. Vannak közöttük olyanok, amelyek az egész regényfolyamon átívelnek – mint a Vinteuil-dallam –, vannak olyanok, amelyek búvópatakszerűen futnak a mélyben, s bukannak a felszínre. A motívumok az Én önrételmezésének, elveszésének, visszaküzdési szándékának a terei. A közöttük lévő kapcsolat „életmegtartó biztonsági háló”, amely az Én útjának szakadékaik felett feszül: megőrzött életdallamok, alkotói készenlét, vágyakozás, álom, szépség, öntudat. A személyiség „összerakásának” jeleneiként a motívumok alkalmasak arra, hogy otthont adjanak az európai kultúra alapmítoszainak, és azokat az „utolsó csúcson”, az elsötétülés világpillanatában szervezzék poétikai formákká.

Kafkánál a motívumokban a törés *utáni* állapot sűrűsödik. Az európai kultúra alapmítoszainak sötét színei dominálnak. Bogárrá válás, átláthatatlan (kastély) helyszínnek mint létterek, meggátolhatatlan, a személyiség szétporladásához vezető (per)-folyamatok; a megsemmisítésre való tehetetlen várakozás, a történelem erői könyörtelen-kikerülhetetlen kelepccének összecsapódása; az Én felörlődésének, semmivé válásának halmozott motívumsorozatai mint a poétikai elemek szervezői.

Handkénél mintha a motívumok „kitanultak” és hétköznapiak volnának: a keresé-

sek-lehetőségek szokásos, lefokozott, „mindennapi” helyzetei. Ám a közöttük kialakult kapcsolatok olyannyira elszegényítettek, hogy már nem is utalnak az európai mítoszokra. Azt fejezik ki, hogy a mítoszok hiányában is *van* történelem, sors, mindennapiság. Az érdektelenségnek, a keresgéléseknek és nemtalálásoknak, az ürességnek az élet, a történelem „érzelem- és lelkivilágát” kitöltő monotonái. Uralkodnak a *fáradtság*nak az örömmön és félelmen túli, a *tétovaság*nak mindent átható motívumai.

*

Ma már közmegegyezés van abban, hogy a posztmodern váltás nem zárta le a modernitás nézőpontjait, megközelítéseit, regénypoétikai teljesítményeit. A posztmodern „mögötti” értéklások, ürességek, „semmik” mára élethelyzetekké álltak össze, belőlük szerveződnek a mindennapok. Átformálódott a „minden ember valami *más*” szemlélete, előtérbe kerül a „minden ember valami *másolat*” valósága. A regény a modernitás és a posztmodernitás megközelítéseiből és formai arzenáljaiból *egyaránt* merít. Az Ember és a Föld kapcsolatainak „újraírása” ugyanolyan elementáris, mint egy évszázada volt. A regény ugyanolyan radikálisan keresi új anyanyelvét, új formai koordinátáit, amiként Proust kereste, és az új poétikai formák megalkotásához a regényírók ugyanúgy visszanyúlnak a nyolcvan év előtti újhoz *is*, amiként a Flaubert-t meghaladó Proustot is foglalkoztatták Flaubert újdonságai.

Romlás

*Az éjjeliszekrényen orrcsepp,
C-vitamin és szemüveg.
Polcaimon hiányzó könyvek,
beszédemben mind több szünet.*

*Ha ennyi csak, hát ennyi. Jól van.
Másképp nem történt velem se.
Amire mindig gyanakodtam;
káoszom visszahull a rendbe,*

*és végül semmi nem marad más,
egyetlen rend a romlás.
Hajnali fényben figyelem:
kukacok úsznak szememen.*

Dickinsonból

*Mikor este hazaérve
mint hajó a dokkban, nem lelem helyem,
hogy teát főzök vagy kávét,
úgy tűnik, nem döntöm el már sosem,*

*ha bekapcsolom a tévét,
csatornákat váltogatok félhülyén,
farmerom kecsőppel öntöm
le, és a tojás is csak félkemény,*

*mint lövedék a csőben,
fekszem éjjel pokrócba csavarva:
„Életem – töltött fegyver”
– úgy gondolok rád, akár a ravaszra.*

fél korsó híján

*bár néhány év meglazult
fél korsó híján teljes a múlt
s történik mindez a nyárban
amint térképet rajzolva
roskad a hab unalmában
hogyan lehessen asszociálni*

*a zamat határozottan nem a régi
csak a vécésnéni az ajtó előtt igaz vállalkozásban
viszont általános az öröm
hogyan folytonosan javul a minőség
s amiről álmodni se mertél
mától a bőség kosarából egyre több jut
legalább sörileg
mert vége nincs többé hiány
úgy be van indítva a termelés*

*most már a mindenséget mérd magad
de lottózhatsz is
csak hülyeség állandó számokkal játszani*

csak az olvassa

*csak az olvassa versemet
ki nem ismer s még nem szeret
mivel nem vérbeli kalóz
ki nem kockáztat mint a jós*

*mert bolond az ki nem felejt
álma még sosem volt selejt
komor szívében szép dizőz
vetkőzik töpreng néha főz*

mese

*egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy, aztán
elhatározta, és ment, mendegélt, mígnem találkozott
hét vénségesen vén öregasszonnyal, hetvenhét még
vénségesebben vénebb varangyosbékával, megcsókolta
mindőjüket, ahogy a szenvedélyes szex című kézi-
könyvecskéből tanulta s lássatok csodát, egyikük sem
változott ében hajú királylánnyá, de még két mű-
szakban dolgozó postáskisasszonnyá sem, bánatában
már csak a varázsvesszejében reménykedett, de hiába,
mert nem ő volt a legkisebb fiú*

*miután az ajtók záródtak
a ferenc körút s a kálvin tér között váratlanul,
de diszkrétén csak ennyit suttogott: nem szexelsz?,
két rugó (s máris éreztem combomon siklani vékony
ujjait), vagy boltba küldtek, kisleány?, az más,
akkor bocs*

KERÉNYI KÁROLY ÉS A PLATONIZMUS

Előadásomban¹ két kérdésre szeretnék választ találni. Elsőként arra, milyen filozófiai álláspont állt közel Kerényi Károlyhoz, és milyen belső okai lehettek ennek. Másodszor azt vizsgálom, milyen volt Kerényi Platón-képe, illetve platonizmus-felfogása.

Az újkori filozófia története a filozófiai problematikák sosem látott atomizálódásához vezetett századunkban. Ha megpróbáljuk föllelni a fontosabb irányokat oly módon, hogy tekintettel vagyunk az antik filozófiai tradíció kérdésfeltevéseire, akkor a filozófiai kultúra szélső eseteit a következőképp is ábrázolhatjuk: a platonisztikus és sztoikus filozófia közös felfogását jelentette az a tétel, miszerint a filozófia az isteni és az emberi dolgok tudománya, illetve az ezekkel összefüggő kérdések kutatása egy egész életen át. E problematika századunkban egy olyan oppozícióban is felbukkan, miszerint egyfelől a filozófia terrénuma kizárólag a szigorú tudományos módszerekkel megközelíthető absztrakt világ, s az objektivitás biztosítása érdekében minden szubjektív, személyes kiiktatandó a bölcseletről, lévén az ilyesmi gondolköltészet, másfelől az ellentétes felfogás a szubjektum életproblémáit hiposztazálja „emberi dologgá”, elvetvén az elfogulatlan érvelésbe vetett bizalom alapjait. Eszerint az „isteni dolgok” már nem a tiszta teoretikus tevékenység tárgyai, hanem az egyén problémái, melyet egy dimenziók nélküli praxis kezelhet csak. Az akadémiai berkekben az előbbi irányultság a meghatározó, a nagyközönség számára azonban az utóbbi a befogadhatóbb.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, vajon Kerényi Károly a két szélső esettel jelzett irány melyikéhez kapcsolódik erősebben, akkor meglehetősen egyértelmű, hogy az utóbbi volt számára elfogadhatóbb. Humanisztikus célkitűzései, a korlátozott racionalitást tudományos abszolútumként kezelő pozitivisztikus-történeti klasszika-filológia egyoldalúságával szemben történő fellépése, vonzódása az életfilozófia Nietzsche-féle vonalvezetéséhez vagy Heidegger filozófiájához, a dinamikus struktúrák keresése a mitológia és a vallástudomány terén, gondolkodásának erőteljessége a szintézis terén mind ezt mutatják. Szaktudós lévén, Kerényi természetesen soha nem válik valamiféle szélsőséges irracionalisztikus szubjektivizmus áldozatává. A források, illetve a források egésze birtoklásának követelménye, a módszertani tudatosság iránti igény természetes kiindulópontja munkásságának. E keretek között azonban a konkrét, az ember szemleli életében pszichikai realitásként is megjelenő világ felé fordul, a vallás és a mitológia diszciplínáira. E konkrét, megformált istenalakok benépesítette világ azonban a mai ember számára kevésbé létező, holott eredetileg ezek az istenalakok nem pusztán individuális lelki valóságként léteztek, hanem egy közösség és kultúra összetartó erejének forrását is képezték. Az elveszett közösségi lelki realitás újraalkotása nem nélkülözheti az intuíció képességét, sőt, Kerényi megfogalmazásában, a művészi teremtőképességet. A leghatározottabb megfogalmazásban a *Tudósoknak való* című írásában beszél erről: A művészet „...nemcsak az egyik lehetséges vagy esetleges értelme az életnek! Hanem éppen az az értelme, amely az életteljesség függvénye... És ha találunk teljes életet egy tudós munká-

¹ Elhangzott 1997. november 13-án a „Kerényi Károly emlékezete” című emlékülésen Pécsen a JPTE BTK Klasszika-filológiai Szeminárium, egyéb ókortudományokkal foglalkozó tanszékei és a Kerényi Károly Szakkollégium szervezésében.

jában? Ha ma mind több olyan tudós akad, aki tudományosságát a legszorosabb kapcsolatban állónak érzi saját egyéni életével; tudománya és annak igazságai életfilozófiájának magvát alkotják? Kárára van ez a tudománynak? Nem lehet a valóság az, hogy éppen az ilyen felfokozott »szubjektivitás«, ez a megragadottság a tudomány tárgyától, ez vezet a lényeg megismeréséhez?”² Az életfilozófiai attitűd eszerint szoros kapcsolatban áll a tudomány tárgyától való megragadottsággal. Milyen tárgy lehet mármost kiindulópontja e megragadottságnak? Kerényi szerint igazi forrást a humanisztikus tárgyak jelenthetnek, mert ezek – a szellemtudományok – lelki realitásokkal foglalkoznak, szemben a reáliákkal. „A »lelki valóság« ismertetőjele éppen az, hogy nem »hagy hidegen« bennünket. Matematikai igazságokról vagy égitestek távolságairól való ismereteink egész pontosak lehetnek, s mégis hidegen hagyhatnak, egészen »lelki valóság« nélkül valók lehetnek számunkra” – írja a *Valláslélektan és antik vallás* című munkájában.³ Vajon képes-e a botanikus tárgya, egy moszat, vagy a matematikus tárgya, a számok, előidézni a tudós megragadottságát? Kerényi ingadozik a választ illetően. Egyrészt el tudja képzelni, hogy speciális esetben igen – ilyen lehet a püthagoreus számelmélet –, másrészt többször hangoztatja kétségeit.⁴ Számára a „lelki realitáson” belül van még egy specifikus vonás is, ami saját tudományos és életfilozófiai motivációiban gyökerezik: amennyiben a lélek valóságainak megfelel valami a világban. Ez az eset áll fenn a görög vallásosság esetében; az istenek részei a kozmosznak, saját alakjaik vannak, nem transzcendens létezők, csak abban az értelemben, hogy az őket megjelenítő lelki jelenségeken túl objektív realitásuk van. Ez a realitás antropológiai. Kerényi ugyanis a teológia kulcsát az antropológiában látta. Ezzel szemben a zsidó és keresztény vallás istene a világhoz képest transzcendens, megközelítése pedig a hit révén történik. E hit az irrealitás kifejeződése. Kerényi panteisztikus felfogásának része tehát az istenek plaszticitásának, érzéki formákban való jelenlétének, individualitásának és eseményszerű történéseinek gondolata, mely szoros összefüggésben áll egyrészt azzal a természetességgel, otthonossággal, amely egyik pólusa a görög ember istenekhez való viszonyának, másrészt pedig azzal a ténnyel, hogy az istenekről szóló beszéd nem spekulatív, racionalisztikus teológia, nem is kanonizált szent könyvek értelmezése formájában bontakozik ki, hanem a költészet nyelvén. A költészetben élő és azt éltető mitológia mint folyton újraformálható anyag tehát az életnek értelmet adó művészetben otthonos.

Nem véletlen, hogy Kerényinél ebben a perspektívában jelenik meg a filozófia is. A Thomas Mann-nal folytatott levelezés bevezető elmélkedéseiben arról az entelekheiről ír, melyet Goethe 1830-ban a következőképp fejezett ki Eckermann-nal folytatott beszélgetéseiben: „Az egyén makacssága, s hogy az ember lerázza magáról, ami neki nem megfelelő, számomra annak a bizonyítéka, hogy létezik ilyesmi.” És 1828. március 11-én: „Ha az entelecheia erős jellegű, mint minden zseniális alkat esetében, akkor a testet éltetően áthatva nemcsak annak szervezetét erősíti és nemesíti, de szellemi fensőbbiségével folyton azon van, hogy az örök ifjúság kiváltságát érvényesítse.”⁵

Kerényi zsenialitása az ókortudomány, a vallástörténet és a mitológia területén nyilvánult meg. Ami ehhez az entelekheihöz nem volt kapcsolható, azt ő is mintegy „lerázta magáról”. Ha most azt kérdezzük, a filozófiának milyen felfogása volt az, ami hidegen hagyta, akkor válaszunk az lehet, hogy a természettudományi vagy matematikai jellegű absztrakt filozófia, az elvont ismeretelméleti, logikai problematika, minden apriori konstrukció – egyáltalán a filozófiának mindazon oldala, ami a konkrét ember konkrét

² In: Kerényi K.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943.* Szerk.: Komoróczy Géza–Szilágyi János György. Bp., 1984. 241. o., vö. 160. o.

³ In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás.* 269. o.

⁴ Uo.

⁵ Kerényi Károly–Thomas Mann: *Beszélgetések levélben.* Bp. 1989. 33. o., ford. Szondi Béla.

szemléletiségét, egzisztenciális személyességét nem tekintette külön tematizált vizsgálata területnek.⁶ Mivel a filozófiai problematikák sokasága ide tartozik, Kerényi néha mintegy pejoratív értelemben használja a „filozófia” szót. A *római Porto Maggiore mellett fölfedezett antik bazilika jelentőségéhez* című dolgozatában például ezt írja: „Hogy pedig itt nem pusztán filozofikus, hanem komoly vallásos értelemben veendő mennybe ragadtatásról... van szó, azt az épületben talált, véres áldozatokra valló nyomok bizonyítják.”⁷ Parmenidész és Platón kapcsán azt emeli ki, hogy „világ-kettéosztásuk – a »létezés« birodalma egyfelől, a »nem-létezésé«, másfelől – nem pusztán okoskodás eredménye, hanem a görög vallásos világ-látásé.”⁸ Ugyanitt, az *Örök Antigone* lapjain arról beszél, hogy a hegeli vallásfilozófia Antigone-képe absztrakt, míg az *Esztétikai előadásoké* konkrét, s természetesen az utóbbi ábrázolást fogadja el. Theophrasztosz *Karakterrajzait* a botanikus hideg és tudományos embertudományaként, „embertelen egzaktuságként” aposztrofálja.¹⁰

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Kerényi maga elzárkózna absztraktabb megfogalmazásoktól. *Regények papiruszon* című tanulmányában történetfilozófiai értékelést nyújt: a görög világ első korszaka a hőrikus kor, második a politikus, a harmadik pedig az erotikus.¹¹ Kerényi 1930-tól, tehát a hazai klasszika-filológiai közéletből való kiszorulása folyamatának kezdetétől, a *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* című tanulmányának megjelenésétől kezdve szorosabb kapcsolatba lép a korabeli filozófusokkal. Az *Athenaeum* filozófiai folyóiratban jelentet meg dolgozatokat és részt vesz a Filozófiai Társaság összejövetelein. A kor meghatározó filozófus egyénisége, Pauler Ákos bizonyos értelemben rokon lélek. Saját filozófiájában platonisztikus törekvések dominálnak. Mind teoretikus filozófiájában, mind világnézeti megnyilatkozásaiban hangsúlyozza a görög filozófiai hagyománnyal való folyamatos számvetés szükségességét.¹² Internacionális tudományszervezői koncepciója miatt ő is szembekerült a Klebelsberg-féle irányvonallal. Az egészben látás igénye, a filozófiai tevékenység egzisztenciális értelemben vett komolysága olyan vonásai voltak munkásságának, melyek tanítványi körére is kisugároztak. E környezet az egyik – jöllehet nem meghatározó – terepét jelentette Kerényi megnyilatkozásainak.¹³ Ő természetesen mindig tudatában volt annak, hogy maga

⁶ Ebben az értelemben a husserli fenomenológia is idegen maradt Kerényitől – s ezen a ponton Hanák Tibor megállapításai (*Kerényi és a filozófia*, In: *Kerényi Károly és a humanizmus*. Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre. Zürich. é. n. 88. o.) vitathatók. Jöllehet Kerényi tényleg használja Platón-tanulmányának német változatában alcímként a „fenomenológiai kísérlet” kifejezést (*Platonismus, ein phänomenologischer Versuch*. Liber Amicorum, Bruges, 1966), ez nem a logikai problémákra összpontosító husserli fenomenológia módszere, hanem egyrészt heideggeri, másrészt a valláspszichológiában, vallásfenomenológiában egészen tág értelemben vett deskripció.

⁷ In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. 17. o.

⁸ Az *Örök Antigone*. In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. 165. o.

⁹ Id. mű 164. o.

¹⁰ *Humanizmus és hellénizmus*. In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. 255–256. o.

¹¹ In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. 408. o.

¹² Egy 1926. április 14-én kelt naplóbejegyzésében Pauler nem minden büszkeség nélkül idézi Hans von Arnim, a kiváló ókortudós és filozófiatörténész mondását, miszerint „az én könyvemből tanulta meg, hogy a görög gondolatok ma is mennyire élnek, s hogy az a szellem, melynek tanulmányozásával tölti életét – nem túlhaladott.” Napló. OSZK. Kézirattár. Quart. Hung. 2612. IV. 77.

¹³ Ezek közül a legjelentősebb az 1941-es társasági ülésen elhangzott *Platonizmus* című nagy előadása volt. A további előadók, illetve hozzászólók közül megemlítendő Pauler tanítványa, Techert Margit, akinek Plótinosz-fordítását Kerényi védte meg a túlzó kritikától, azután barátja és tanítványa, Kövendi Dénes, aki Platón-fordításairól ismert, de egyéb tanulmányai Platónról – melyek főleg matematikai és természetfilozófiai kérdéseket vizsgáltak – a magyar Platón-szakirodalom legszínvonalasabb darabjai. Az eredetileg Arnim-tanítvány Ivánka Endre, akit még Pauler segített egyetemi álláshoz, a patrisztika világhírű tudósává vált.

nem szakfilozófus. Filozófiatörténeti szempontból a főtebb vázolt valláselméleti, mitológiai entelekheijája a filozófiából azt emeli ki fontosként, amely lelki realitásként elég konkrét, szemléletes, egzisztenciális súllyal bíró s nem áll éles ellentétben a mitológiai vallásossággal.

Az antik filozófián belül a lélekfilozófia az, ami ezen követelményeknek megfelel. Emellett a természetfilozófia bizonyos típusa tarthatott Kerényi érdeklődésére számot. Ha a kronológiai határokat tartjuk szem előtt, akkor azt mondhatjuk, hogy a preszókratika, Szókratész és Platón idősza, tehát az a korszak, amikor a görög mitológiai vallásosság még mondott valamit a hellén embereknek – nem véletlen, hogy Kerényi számára azok a filozófusok voltak érdekesek, akik ezen kronológiai intervallumban működtek.

Ezzel áttérünk második kérdésünk tárgyalására: milyen volt Kerényi Platón-képe, illetve platonizmus-felfogása.

Az első lényeges momentum az, hogy szerinte nem várható egzakt eredmény a tekintetben, hogy szétválasszuk a szókratészt a platónitól. Ahogy a homéroszi eposzok kapcsán sem lelkesedik a műveket szétdaraboló megközelítések iránt, ugyanúgy egységesnek tekinti a szókratészi és platóni munkásságot. E felfogás azon alapszik, hogy a platóni dialógusok főszereplője, néhány kései darab kivételével, Szókratész. Ez a Szókratész-Platón problematika Kerényi számára olyannyira fontos volt, hogy a „nagy mitológia” mellett második számú életcélként is megfogalmazódott megírása.¹⁴ Kerényi Szókratész-értékelése meglehetősen különbözik nagy elődjétől, Nietzscheétől. A német filozófus számára Szókratészszel kezdődik a görög tragédiákban föllelhető ideális egyensúly megbillenése az apollóni és dionüszoszi komponens között. Eszerint Szókratész a lapos racionalizmus képviselője. Kerényi inkább a szofisztikához és a preszókratika erisztikus tradíciójához kapcsolja a formális, absztrakt, természetlen érvelési stratégiát. Sőt úgy látja, hogy ezt sikerült Platón-Szókratésznek meghaladnia. A Menón-paradoxon szókratészi feloldását a következőképp jellemzi: A paradoxon a következőképp hangzik: hogyan kereshetjük a számunkra ismeretlen igazságot? Ha nem ismerjük, nem tudjuk, hol keressük, s ha megtaláltuk, nem tudhatjuk, hogy ez-e az, amit kerestünk.¹⁵ Kerényi a következőképp kommentálja a vonatkozó részt: „A gondolkodásnak ama szűk horizontján, amelyen belül mozogtak egy szigorú logikai racionalizmus akkori képviselői, mindkét nehézség csak ahhoz az erisztikus tételhez vezetett, hogy az igazság keresése lehetetlenség.”¹⁶ Kerényi szerint Platón talált egy kiutat és ezt „bölcstől, férfiaktól és azoktól a költőktől tanulta el, akik az emberi lélek halhatatlanságáról, újjászületéseiről és preexistenciájáról beszéltek.”¹⁷ Kerényi szerint a Menónhoz hasonló az eset a *Symposion*-ban, amennyiben Erósz, a „vágyakozást” nem lehet szépségnek nevezni, hisz a szépség után vágyódnak szükségképpen híjával kell lennie a szépségnek: Kerényi megoldása: „Kizárólag a princípium contradictionis alapján, azaz a »tudással rendelkezni« vagy »nem rendelkezni«, a »szépségnek lenni«, vagy »rútnak lenni«, illetve az »isten« és »halandó« ellentétpárjaiban gondolkodva nem lehet kiutat találni, hacsak nem valamilyen csodálatra méltó tanítással, mint a Menónban.”¹⁸ Ez az értékelés nem minden szempontból állja meg a helyét. Szép és csúnya nem kontradiktórikus ellentétek, a „szépségnek lenni”

¹⁴ „A »nagy mitológia« még mindig élettervem, de egy »Sókratész élete« is, az egész – archaikus és klasszikus – görög művelődéstörténet összefoglalásaként” – írja Thomas Mannhoz 1945. december 19-én kelt levelében. In: Kerényi Károly–Thomas Mann: *Beszélgések levélben*. 137. o. Szondi Béla ford.

¹⁵ Menón 80 D, Kerényi Károly: *A Symposium nagy daimonionja*. Ford.: Kocziszky Éva. In: Kerényi Károly: *Az égi ünnep*. Bp. 1995. 47. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Id. mű 48. o.

¹⁸ Id. mű 54–55. o.

párja az ellentmondás elve szerint a „nem-szépnek lenni”, s ez utóbbi differenciálható egy köztes értékre szép és csúnya között, illetve a csúnyára. Hasonlóképpen a Menón-paradoxon platóni megoldását a tudáson belüli differenciálódás teszi lehetővé, s ez teljesebbé majd ki Arisztotelész megoldásában a 2. *Analitika* elején, karöltve a principium contradictionis első szabatos megfogalmazásával. Kerényi öntudatlanul is közelebb hozza Platón-t ahhoz a mitologikus, vallásos világszemlélethez, amely ellen elsőként épp a filozófusok léptek fel. Platón-értelmezéseinek persze igen értékes hozzájárulása az, hogy sikerült rámutatni arra a mitologikus, misztériumvallásokban föllelhető anyagra, amely egyik forrását képezi a platóni mítoszoknak. Így sikerül rámutatnia a *Symposion* Diótima papnője által nyújtott Erősz-kép és a szókratészi daimonion összefüggésére, Poros és Penia értelmezése, miszerint az előbbi az utakról, illetve kiutakról szóló tudás tiltottsága, azaz emlékezet, utóbbi a feledés, a daimón szókratészi felfogását élesen megvilágítja.

Hasonlóképpen a *Phaidón* mitikus hátterének mélyebb megértését segíti elő az 1933-ban publikált *Halhatatlanság és Apollón-vallás* című tanulmánya. Írása elején újra találkozunk egy olyan gondolattal, amely a platóni szigorúan formális érvelés relativizálását fejezi ki: „Platón Phaidónjának, a lélekről szóló nagy dialógusnak hatása elől éppolyan nehéz elzárkózni, mint amilyen könnyűnek látszik ugyanazt tenni érvelésével szemben.”¹⁹ Ez az értékelés helyes annyiban, amennyiben Platón érvei bizonyos értelemben hibásak, ugyanakkor némileg háttérbe szorítja azt a tényt, hogy Platón a dialógus során a bizonyítás (apodeixis) igényét többször is hangoztatja, s természetesen a filozófiai-filozófiatörténeti kutatás centrális témáját mégiscsak az érvek jelentik, amelyek a filozófiai vizsgálódások vehiculumát képezik minden korban. Kerényi megragadottságát a dialógus szituációja – Szókratész utolsó óráiról van szó a börtönben – s az a tény okozza, hogy ez egyben egy tágra értelmezett vallásosság lényegi elemeként jelenik meg. E vallásosság, halálos tisztaságvágy, melynek védnöke Apollón, aki megtestesíti azt a lehetőséget, hogy a plasztikusan érzéki istenvilág fölé emelkedve a filozófus természetfölötti filozófiai élményhez jusson el. A filozófus számára Apollón kettős aspektusából a farkasszerű halálos-sötét aspektus háttérbe szorul a hatyú-Apollón tisztasága, átlátszósága, láthatatlansága, egyszóval szellemi aspektusa mögé. Kerényi értelmezése meggyőzően magyarázza a kései legendaképződés egyértelműen Apollón felé mutató irányát, s ábrázolja azt az egzisztenciálisan határszerű szituációt, amelyben Szókratész valóban az istenek felé fordul.

Már itt megjelenik az a motívum, mely az idealméletet is bevonja Kerényi érdeklődési körébe. Persze ő elsősorban az ideák „alakosságát” hangsúlyozza, olyasmint, ami megint csak összekapcsolja egymással a mitológiai istenalakokat a filozófiai szemlélettel. Kerényi igyekszik tompítani azon Platónnál felbukkanó szembeállítást, mely szerint a „műthosz” egyszerű elbeszélés, míg a „logosz” érvelés. A platóni logosz tárgyát mindenekelőtt az ideák képezik mint változatlan létezők. Kerényi szerint „A világ idea-arculata: ez az, aminek megpillantása a platonizmus. A görögök megpillantották már Platón előtt: isteneikben. Ha onnan indulunk ki, ahonnan Platón s a tőle oly nehezen elválasztható előfutár, Sókratész természetesen és öntudatlanul kiindult: a görögségből, nem eshetünk abba a tévedésbe, hogy az »ideát« egyszerűen »fogalomnak« tartjuk. »Idea«, »eidós«, e két egygyökerű, egyjelentésű görög szó eredetileg annyi, mint »a megpillantás tárgya« ('idón': 'aki látott'). De nem pusztán testi, hanem szellemi megpillantásé, a meg tudásé is ('eidós': 'aki tud'). Nem »fogalom«, hanem tudott, a szellem szemével látott »alak« az »idea« helyes fordítása. A görög istenek »alakok«, amint a világ is – Platón szemével nézve –, amennyiben *van*, annyiban: »alak«.”²⁰ E *Platonizmus* című, 1941-ben a Filozófiai Társaság körében elhangzott előadásának imént idézett gondolatmenetét a *Die*

¹⁹ In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. 110. o.

²⁰ *Platonizmus*. In: Kerényi K.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. 472–473. o.

antike Religion című könyve tovább differenciálja. Kerényi az ideamegpillantás dinamikus aspektusát hangsúlyozza. „Az okoskodás másodrendű és utólagos. Csak az okoskodó koponyák számára van. A meggyőződés mélyebbről fakad. Az első megpillantás és ráemlékezés élményéből közvetlenül.”²¹ Az anamnézisz és Erósz benső kapcsolata ad lelket ennek a dinamikának, élményszerűségnek, amely a Jó megismeréséhez, megpillantásához vezet. Ez akadályozza meg azt, hogy a platonizmus halovány, merev világképpé, rendszerré váljon.

Az idealítás élményszerűsége, a megismerés útjának szemléletes, Erósz-inspirálta felfokozottsága sajátos platóni keretet nyújt Kerényi egyik legzseniálisabb meglátása számára. A *Mi a mitológia* című írásában Platónhoz kapcsolja a müthosz és logosz egységes, múzsai művészetként való felfogását.²² Eszerint a „müthosz” szó kevésbé helyesen jelöli meg azt a valóságot, amelyre gondolunk, mint Platón igei kifejezései: „müthous legein”, „müthologein”, aki ezt a poiészisszel kapcsolja össze. A mítoszok élete épp elmondásukban, variációikban gyökerezik. A dinamikus, élő mitológia pedig magának a kommunikációnak is alapja. Nem nehéz kapcsolatot találnunk ezen eszme és aközött, amit Kerényi a *Könyv és görögség* című tanulmányában Platónról mond; a klasszikus időkben a könyv alárendelt helyzetben áll a szellemi tettel, alkotással és kutatással. Utóbbi dinamikus karakterével szemben a könyv a statikus oldal, erre Platón *Phaidrosz*-nak zárótörténete is felhívja a figyelmet: az egyiptomi Theuth isten találmánya – az írás – értelmére van az emlékezőtehetségnek,²³ a személyes, élményszerű kommunikáció helyét foglalja el.

Kerényi Platón-interpretációja itt egy olyan távlatot nyit meg, ami csak néhány évtizede, a számítógépes kommunikáció elterjedésével tudatosult a filozófiában: a kommunikáció módja alapvető hatást gyakorol magára a filozófiai gondolkodásra, a kognitív beállítódásra. Az az eszméje, miszerint az „idea” a vizualitással való összefüggésben magyarázandó kifejezés – a későbbi – havelocki felfogást előlegzi, miszerint Platón fél lábbal az írásbeliség talaján állva mintegy alakként szemléli a szimbólumokat, azaz az írott szöveget.²⁴ Másfelől a mitológia Platón révén magyarázott fogalma elvezet ahhoz az oralitáshoz, mely az isteni történetek igazi közege volt, s amit mintegy helyreállítani igyekszik a nagy mitológiaiakönyv. Harmadszor, Kerényi számára a platóni Erósz a közvetlenség, a személyesség vehiculuma, ami lehetővé teszi egyrészt a hiteles filozófusi személyiség megragadását, másrészt megteremt egy interszubjektív keretet. A filozófia nem egy magányos elmélkedő ügye, hanem közösségi háttérrel bír, amely Kerényi interpretációjában vallási jellegű háttér.

²¹ Id. mű 474. o.

²² 354. o. Mint említettem, a *Prótagorasz* dialógus szembeállítását müthosz, mint bizonyítás nélküli beszéd és logosz, bizonyító beszéd között Kerényi Prótagorasznek tulajdonítja.

²³ 220. o.

²⁴ E. Havelock: *Preface to Plato*. Cambridge Mass. 1963. Vö.: Nyíri Kristóf: *Wittgenstein és a gépi intelligencia problémája*. In: uő.: *Keresztút*. Bp. 1989.

„S HOGY FOLYTATÓDIK, S HOGY ÍGY HATÁRTALAN”

Bertók László: *Deszkatavas*

„Ami az emberrel rendszerint megtörténik, az többször ismétlődik, mint hinnők, mert az ilyesmit leginkább természete határozza meg. A jellem, az egyéniség, a hajlam, az irány, a hely, a környezet és a szokások együttvéve egy egészet alkotnak... S így az embereket, akiknek változékonyságáról annyi panaszt hallunk, évek múltán is csodálatunkra változatlanul találjuk, végtelen sok külső és belső benyomás ellenére is változatlanul.” – A *Vonzások és választásokból* a Bertók László tizedik verseskötetéről szóló írás élére kívánczó mondatok mindenekelőtt azt az elsődleges benyomást erősítik meg a XIX. századból idecítálva, hogy az új kötet szembetűnő elmozdulásai *mellett*, a költői alkat színeváltozásának mégsem vagyunk tanúi. A negyvenéves költői pálya lassú, szövegeköziségében *spirálisan* történő építkezése a *Deszkatavas*-szal sem szakad meg, Bertók László egy kötetcímmel élve, folyamatosan növekszik az „ágakból gyökér”, és visszafelé. (A negyven év egy hosszú töréssel adódik csak össze, az első önálló kötet, a *Fák felvonulása* 1972-ben jelent meg, benne 1958 és 1971 között született versekkel. E törésnek meghatározó jelentősége van ennek a bizonyos költői alkatnak a kialakulásában és alaptulajdonosságainak megszilárdulásában.)

Az új kötetéről Lator László a *Népszabadságban* megjelent bírálatában már írása címmel leszögezi: „Más eszközökkel ugyanazt”; Nagy Imre, aki az elmúlt évtizedben a Bertók-életmű egyik legavatottabb ismerőjévé vált, aminek tanúbizonysága a költővel közös „beszélgetőkönyv”, *Elmozduló horizont* című recenziójában (*Új DN*) Lator László további elemzéséhez hasonlóan a *Deszkatavas* formai dominanciáinak áthelyeződésében a bertóki költészet kapcsolódási pontjait is felmutatja. Szilágyi Márton *ÉS*-beli kritikájában – itt is érdemes felidézni a címet: „Mintha, már, nem” – radikálisabb váltásnak értelmezi a szonettköltésztől a szabadvers irányába forduló kötet verseit: „A *Deszkatavas* egészében bizonyosan egy pályafordulat dokumentuma... Egy jelentős költő egyelőre beláthatatlan távlatú megújulása figyelhető itt meg...”

Kétségtelen tény, hogy a hetvenes évek végétől, tehát a *Tárgyak idejétől* (1981) Bertók költészete részévé vált a kortárs költészeti kánonnak, s a – korabeli, meglehetősen bizonytalan jelentésű esztétikai kategóriával élve – „népi szürrealista” indulás után képes volt megújulni, átértelmezni a nyelvhez, a lírához, az énhez való reflektív és

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998
81 oldal, 680 Ft

egyre a fogalmiság, az intellektualitás felé tartó viszonyát. Ezáltal csatlakozott ahhoz a poétikai, szemléleti, nyelvkritikai fordulathoz, amely a prózában egy évtizeddel korábban megkezdődött (amennyiben Mészöly Miklós *Filmjét* fontos határkönek tekintjük ebben az alakulástörténetben), a lírában azonban csak a hetvenes években váltak láthatóvá olyan jelentős költői pályák, amelyek a nyolcvanas, kilencvenes évek költészetének is meghatározói lettek, mint Petri György, Tandori Dezső, Tolnai Ottóé... A hosszan folytatható névsor egyik tagja Bertók László is, noha lírájának természetéből egyáltalán nem következik a látványos, hangos fordulat, sem a látványos, hangos fogadtatás. 1990-ben jelent meg *Kő a tollpíhén* címmel első kizárólag szonettekkel építkező verseskötete, majd ezt követte 1992-ben a *Ha van a világon tető*, végül a szonettgyűjtemény 243, azaz *Három az ötödiken* számú verssel 1995-ben. Ugyanebben az évben jelent meg Margócsy István „névszón ige” című tanulmánya a *Jelenkor* januári számában, „Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról” alcímmel. A szerző elemzésében az alcímbe emlegetett két tendencia, a *szópoétika*, illetve a *mondatpoétika* fogalmait takarja, egyúttal azt a paradigmaváltást analitikusan, történetileg példázva, amelyről a fentiekben is esett szó. Margócsy hipotézise szerint „a nyelvkritikus költészet... a szavak relatív érvénytelenségét látja be és fogalmazza meg, akkor, a szavak jelentésének elkopásával és elértéktelenedésével szembesülvén, a szavak önálló poétikai szerepét fogja korlátozni, s a szavak körülírására, egymás közötti összefüggéseire, azaz mondatokra fog koncentrálni. A szavak szerepét a mondatok fogják átvenni.” Bertók László szonettköltészetében Margócsy István ezen poétikai eljárást látja sajátos variánsában megvalósulni. Az elliptikus szerkesztés, a grammatikai, szemantikai, szintaktikai, néhol morfológiai hiányok verskonstruáló eszközt a szonettekben Bertók „vaskövetkezetességgel” alkalmazza (költészetének korábbi szakaszaiból sem hiányzik a kihagyásos szerkesztés, de korántsem ezzel a radikalitással). A klasszikus zárt forma „önképre szabása” a bertóki szonettben e mondatpoétikájával már felvetett olyan elmozdulásokat, elrugaszkodásokat, amelyek a *Deszkatavasz* verseiben részint végképp elszabadultak, részint alapformáiban és gyökereiben (ágaiban) fellelhetők a korábbi kötetekben. Így például a *Deszkatavaszban* gyakran művelt kétsoros rimes, nyolc-kilenc szótagos, aforisztikus versforma („Egyik rímtől a másikig” – *Hóból a lábnyom*); de hogy mi minden bújjik még vissza a kertek alól, arról majd később. Egyelőre lássuk az eltérést.

A szonettek szigorú szabályossággal megszerkesztett kötetkompozíciói helyett az új kötet ciklikus megalkotása ezúttal nem a mérték kényszere, hanem a kényszer mértéke: olyasfajta szorítás, amely magukat a versformákat is destruálta a Bertóktól *általában* megszokott tiszta-játékos, könnyű kézzel (át)alakított poétikával szemben. Így lett most négy ciklus, három vagy annak hatványai helyett. A címeik egy kivétellel – *Tárgyakká sűrűsödik* – nem kaptak hangsúlyos nyitó vagy középponti szerepet a ciklusokon belül – ez részben megengedi azt a következtetést, hogy maguk a nagyobb verstömbök sem alkotnak a kötetben dominánsan elkülönböző szólamokat. Ki-bejárnak a versek, a minimál-, a fellazított és a sziklatömbnyi formák. Az én olvasatomban a kötet építkezése a halállal, az idő kizökkenésével való szembesülés különböző szakaszainak, s az ezekből következő tudatállapotoknak a változásait követi nyomon, nem lineárisan komponálva, hanem gondolati íveket, hangsúlyokat elhelyezve a ciklusok verseiben. A világhoz, az emberhez, magához a költészethez – e kötetben gyakorta a szóhoz (értsd itt: nyelvhez) való viszony alakulásairól („Röhögések a szóközökben”) a reflektált distanciától a halál fizikai, biológiai közelségén át a rezignáltságában felszabaduló, a világ tetejéről letekintő iróniáig („Világos is volt. De mi az?”), amelynek az előző kötethez képest itt nem olyan nyers és szarkasztikusak a regiszterei.

A kötet első ciklusa a *Fémízű* címet viseli – „a másik fémízű, mint a halál” –, melyből ismerős a „kozmosz lemez” (*Jelen vagyok, hát ne keress*) a *Ha van a világon tető*ből, vagy a

„tölcsérben a golyó” gondolati motívuma, amikor az itt helyet kapott versek az ember archaikus *déja vu*-élményét, a világ működésének mitikus ciklikusságát idézik, katasztrofikus történeti tapasztalatok allúzióival:

...*mintha*
megfagyott döglött lovon
szánkóznál, mintha
belöktek volna egy
fogolytáborba
...
ugyanaz a vér szárad a kerítésen...

(Üveg nélküli)

Ezt a képet árnyalva a *Kerítés* című versben:

...*A történelem,*
mint a kötöttül. Leesik, de ott marad...
A dróthálót ugyanoda feszíted ki.
Úgy érzed, tüskés, pedig csak
be vagy kerítve.

S a legpontosabban talán a *Párhuzamosok*ban:

Visszafelé majdnem mindent tudunk.
...
...Előre csak
annyit láthatok, amennyit visszafelé is.
Nem igaz, hogy a párhuzamosok
találkoznak a végtelenben. Mit kezdhettek
velük, akik a halálom után
születnek? A föltámadáskor
ugyanazok vesznek majd körül,
akik ma.

„Hogy forgok bele egy tölcsérbe egyre gyorsabban, s egyre magányosabban” – mondja a költő egy interjúban, s írja később szonettjében. Ez a spirális forgás tesz képesé arra, hogy „visszafelé majdnem mindent tudunk” – a megértés hermeneutikus köre működik nemcsak e kötetben a halál „tölcsérében”, hanem a *Deszkatavasz* és a korábbi kötetek egymásrahatásában is.

A Bertók-poétika legjellemzőbb alakzatai ebben a gyűjteményben is felmutathatók, így az elliptikus szerkesztésmód, a szavak zeugmatikus alkalmazása, az anaforikus strófa- és sorkezdetek, a szintaktikai többértékűség, ezzel együtt az enjambement folyamatos alkalmazása a szabadversekben, az egymondatos költemények, a kérdőmondatos versépítés. A kötetben a szabadvers-forma dominanciáját észrevétlenül széthagyott rímes, jambikus, hangsúlyos sorok, néhány szonett lazítja. (A szonett műfajának végpontjaként szerepel a kötetben *Ongürü csitáti* címmel egy tökéletes szabályossággal – ritmus, szótagszám, sorok, rímek – megírt, leginkább akusztikusan kódolható mű.) Ismerős poétikai elemek is sorjáznak tehát bőséggel, s ami mégis nagyon hangsúlyos külsődleges váltás, az a képalkotás („vasat ropogtat a foga közt”, „mint a koporsószegek, sárgállnak

a narciszok”), a metaforaképzés ereje, sodrása, a halálhoz méltó hidege, brutális nyersege („a naptár lappangó üvegcsérép”, „megfagyott szó a repedésben”), másfelől a Bertók kapcsán gyakorta emlegetett rezignáció szemléleti uralma, kiteljesedése egyfajta „öregkori”^{*} költészetté.

A költői alkat mélyén folyamatosan jelenlevő s a *Három az ötödiken* című kötetben líraalkotó tényezővé vált, a személyiség és a követhetetlen változásban lévő világ közötti értelmező/megértő viszony megteremtéséért folytatott küzdelem hívja elő a klasszikus, harmonikus formát, a mérték keresését, benne a kereteit minduntalan feszegető indulatot, a lehetetlen megkísértését. A *Deszkatavaszban* az én végképp kívül helyeződik a versbeszédén, mégpedig hol a megfigyelő, hol a kinnrekedt státuszába („Magával ránt és elejt, ami fog, / volt, nincs, nehézkedem, tehát vagyok.”), akkor is, ha belső monológ, vagy az önmegszólítás pozíciójából csendül meg a vers („ráz a hideg, elfogy / belőlem a magyarázat”). A kötetben a rezignáció modalitása ugyanis nem a melankolikus, belenyugvó elfogadása, ezt segíti az aforisztikus mondatalkotásra mindig is hajló versnyelv, hanem a distanciateremtése: „Aki / több ennél, az akkor sincs jelen, ha / / jelen van.” (*Hét feje volt*)

A *Tárgyakká sűrűsödik* című ciklusban – nyilvánvaló allúzió a *Tárgyak idejére*, az objektivizálódó poétikai irányra – felerősödik az én és én, a „gyalogosok között”-i eltávolodás szólama: „ahogy a szívközel, / a messzülő dobok, / ahogy megérkezel, / s érzed, hogy nem vagy ott.” (*Ahogy áll a jövő*)

A Bertók-líra megbízható motívumtárában megjelenik egy új elem: a fal mint a határ, a bezárulás, korlátozás, szorítás metaforája, s ennek oldásaként gyakran a „rés” mint a menekvés lehetősége:

*A fal előtt, a falnál, sőt, mintha
máris belenyomódva kissé...*

(Ott marad);

*a rés az önmagától távolodó fal között,
a meztelen, ahogy anyád a világra lökött,
a bot, a csat, a fal felé...*

(A börtönben is az első)

A halál fizikai jelenvalósága a *Saját árnyékát előzi a ló* ciklusban erősödik fel (a címadó vers olvasható már a *Szép versek 1990* gyűjteményes kötetében) – a pályatársak, költőbarátok emlékére írt versek is ide gyűltek össze –, az időérzékelés teljes relativizálódásának élményével arányban. A kozmosz ciklikus mozgásának megbízhatósága, a pillanat, a részletek megragadhatóságának esélye („nevet, alakot adni a fölfoghatónak”) a szubjektum számára szétfoszlanl látszik („valaha / minden a jövőnek készült, ma a / mának, eljön az idő, amikor megint / minden a múltnak”), de a költészet a „világméretű rövidzár-lat” után is nyomot hagy: „szükség lehet az utolsó / pontosan leírt / betűkre is”.

Az 1984-es *Ágakból gyökér* kötet verseiben, amelyek mögött a konkrét halál-élmény az

* Mégpedig abban az értelemben, ahogyan Márton László vezette be a kritika nyelvébe egyik Petri Györgyről szóló tanulmányában a fogalmat, azt az egzisztenciális és nem biológiai, fizikai változást jelölve, amely a világhoz, önmagához való viszonyában megváltozott költészetet határozott kontúrokkal különbözteti meg a pálya más szakaszától. Hogy ez a váltás, ha egyáltalán, mikor következik be, milyen iramban és irányban, természetesen alkat-, személyiség- és sorsfüggő.

édesapa betegsége és halála volt, az *én* fenyegetettségben, szorongásban körvonalázódik, ezáltal van jelen, de a halál nem válik számára egzisztenciális méretű visszavonhatatlansággá, a személyesség, a fájdalom közvetlensége uralja. A *Deszkatavasz* versei, ha úgy tetszik, *post mortem* vannak. A *Mintha a függönyön aki átlát* kétsorosai ennek az *után*-gondolatnak volna pontos összefoglalása: „Csak akik azt hiszik, megmaradnak, / lesznek rabjai a pillanatnak.” S a cikluszáró *Amit, nem is tudom*-ban:

*Amit az elveszek, s az érzem, hogy örök,
az ördögi kacaj, az utánam a kód.*

*Madárszárnyon, messze, egy-egy porszem, amit,
amit a szakadék, amikor álmodik.*

A kötet utolsó ciklusa – *Idő előtti* – keretversei *Világméretű*, illetve *Világsó* címmel kozmikus távolságba, a kitérült/kinyúlt tér magasába helyezik a folyamatosan kiszorulóban lévő szubjektum nézőpontját, felidézve egyúttal a Bertók költészetében erős metaforikával bíró „tágasság”-motívumot, a mozgás hangsúlyos, vertikális irányát, a nap, a tejút gyakori motívumrendszerét („Ha fölkel és / kiülsz a járdaszegélyre, / tanúja lehetsz a világméretű / kiegyenlítődének.”) Ez a horizontemelés éppen a *post mortem* állapot poétikai következményeként teljesítheti ki e költészet mélyen reflektált, hol ironikus („A csillagászok / elszégyellik magukat, új / galaxist jelentettek, pedig csak / megállt a lélegzetem”), hol megrázóan rezignált szólamát: „magabiztosnak kellene / mutatkoznom, okosakat kellene / mondanom, gyilkolnom és menekülnöm kellene”.

Hogy a *Deszkatavasz*ban kirajzolódó út milyen irányba tart, hogy növekednek-e újabb ágak, vagy ezek a hajtások törekszenek a gyökér felé, azt legfeljebb sejteni véljük, azonban most is érvényesnek tartom Bertók László költészetére azt a megállapítást, amelyet Csűrös Miklós írt 1984-ben: „... a megtalált formai vagy műfajváltozatokat [B. L.] ... csak addig alkalmazza, amíg a hozzájuk tartozó ihletforrás el nem apad, vagy ki nem merül. Ez arra bizonyosság, hogy sok újat, meglepőt várhatunk még tőle.”

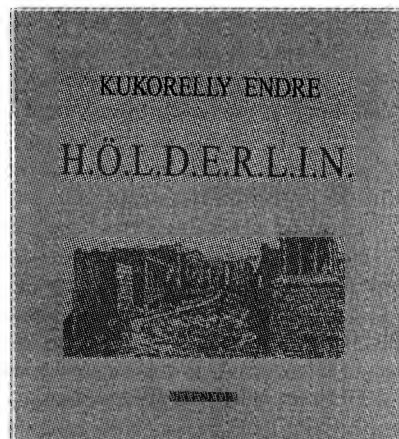
IN HÖLDERLIN

Kukorelly Endre: H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.

Az élet fele. Menon panasza Diotimáért. Hyperion sorsdala. Ennyi talán, ami Friedrich Hölderlintől és Hölderlinről középiskolás fokon még ismerős lehet. Ezen túl már germanistává, de a német nyelv legalább jeles ismerőjévé kell ahhoz lenni, hogy e rendkívül hermetikus költőről helyesebb képpel rendelkezessünk. A helyesebb kép viszont még nem feltételezi az élességet. Hölderlinnel mostanában mégis mintha szerencsésebb helyzetben lennénk. Az utóbbi években megjelent egy kötetben mindaz, ami eddig Hölderlintől magyarul létezett, hozzá Kocziszký Éva tanulmánykötete (*Hölderlin. Századvég-Osiris*, 1994) és Báthori Csaba szövegdokumentum-gyűjteménye (*Hölderlin a toronyban. Új Mandátum*, 1995). E Hölderlin-sorozat újabb aktusaként pedig, bár egyáltalán nem az örök éjszakában teremtő Hölderlin megvilágosításának igényétől vezéreltetve, Hölderlin számára látszólag mégis betűmenhíreket állítva, hosszas műhelymunka után Kukorelly Endre *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.* című kötete látott napvilágot.

Ha részletesen holderlineznék, fel kellene vetni a kérdést: mit jelent ez az újrafelfedezés, ez a sajátosságosan ismétlődő Hölderlin-vonzalom. Úgy gondolom azonban, nem jelenségről van szó, csupán véletlen kapcsolódásokról, amelyben persze fontos szerepet játszik az a hiány, amit a magyar germanisztika magyarul ezen e területen csak most tölthetett be igazán. Kocziszký Hölderlin-értelmezése alapos, filológiai kutatómunka, Báthori Csaba összeállítása és fordítása virtuálisan elevenít meg egy sosem volt létezőt. Kukorelly pedig – tiszteltetbeli germanistaként akár – játékot űz egy távoli, ódon, a kutatómunkák frissessége ellenére sem aktuális és különösen nem közismert életművel.

Hogy Kukorelly miért éppen Hölderlint (a holderlini életművet) választja újrahasználatának, alapnak, modellnek, ugyancsak lebegtetni való kérdés. Egyelőre elégedjünk meg azzal, amit a fülszöveg kínál: „így alakult”. Amit Kukorelly használ, az mindenekelőtt egy – természetesen – olyan német nyelvű Hölderlin-kötet (egy egész összes), amely magyarul nem létezik. Nem csupán fordítások hiányában (a már említett magyar Hölderlin-kötet mellett további csemegéket kínál Kocziszký és Báthori könyve is: előbbiben Szijj Ferenc, utóbbiban Báthori saját fordításai), de a kritikus Kukorelly a Hölderlin-műfordításokat illető meg- és elítélése okán saját fordítás-töredékekkel is előrukkol. Kukorelly hibajavításával és hiánypótlásával persze egyáltalán nem lesz teljesebb (és másabb) a Hölderlin-kép (milyen is

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998
111 oldal, 990 Ft

az?), sőt azt is meg kell kockáztatnunk, még ha nem is erről van szó, hogy a hiány éppen a menhirállítás következtében mélyül el még jobban. Ugyanis a Hölderlin-szövegek használata alapján nyilvánvalóan feltételezhető és elvárható egy még helyesebb Hölderlin-kép birtoklása Kukorellytól, még ha ez nem is jön át (miért jönne?) a kötetben. Kukorelly nem életmű-értelmezést közvetít, hanem életművet alkot. A sajátját. Nem Hölderlin-képet ír le, hanem Hölderlint használva a maga képét módosítja.

Hölderlin mint a német klasszika különös óriása – Kukorelly a magyar posztmodern klasszicizálódott koboldja.

De hogy rögtön oldani tudjam némileg a feszültséget: Kukorelly olvasásához, izlelgetéséhez, nem feltétlenül kell ismerni Hölderlint, nem arról az intertextuális viszonyrendszerről van szó, amelyben az egyik szöveg ismerete hiányában olvashatatlanná válik a másik, sokkal inkább a használat gesztusára kell rákérdezni, amely gesztust én a klasszicizálódási igény bejelentésének nevezném.

Miután Hölderlin így vagy úgy, komolyan vagy komolytalanul megszólítódik Kukorelly kötetében, az egyik legfontosabb és már emlegetett kérdés ez lesz: mennyiben szükséges a Hölderlin-ismeret, van-e jelentésmódosító funkciója Kukorellyt illetően. A kötet ugyanis olvasható oly módszerrel, hogy elővesszük könyvtárunkból a megfelelő Hölderlin-összest németül, és a Kukorelly-szövegeket a cím alapján egybeolvassuk a Hölderlin-szövegekkel. A probléma nyilvánvaló. Kukorelly szövegei – az ő irányultsága szerint – a Hölderlinéihez körítődnek. Ebből persze csupán annyi igaz, mert nem minden Kukorelly-szöveg tartalmaz Hölderlin-szöveget, hogy a cím (németül) és a használt szövegrész (németül) a maga elkülönülő nyelvezetében (Hölderlin nyelvhasználata még németül is megindító, mert igencsak patetikus és érzelgős, mondatkezelése pedig egyenesen agrammatikus) mintegy kijelöli Kukorelly témáját (például: *Die Liebe*, és akkor jönnek a szerelmes versek). Részben felfedhető némi tematikus szerkesztés, részben inkább nem tudni, hogyan kerülnek egymás mellé bizonyos szövegek. A Hölderlin-szövegek adta irányelv így igen bizonytalan struktúrát írna le. Nem csak azért, mert az irányadó címet ki kell szótárazni, de azért is, mert Hölderlin ismerete ebben a tekintetben maximális igényrel lép fel. Ugyanis sokszor éppen a Hölderlin által tárgyalt dolgokra reflektál a Kukorelly-szöveg. Ilyen rögtön az első, a *Mein Vorsatz*. Hölderlin versét, ha nem olvassuk rá Kukorellyére, nem fog összeállni a „felejtés”-ről szóló Hölderlin–Kukorelly dialógus.

A „Kukorelly Hölderlint olvas” című játék annyiban módosítja az előbbi, igen maximális megterheltségű közeledést, hogy másik maximumra fordulva aszerint kérdezzük, hogy a Kukorelly beszédmód alakulása hogyan kebelezi be az idegen szövegtesteket, a kétnyelvűség hogyan válik egységes kompozícióvá, Hölderlin hogyan lesz *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.* Máskepp mondva: hogyan változik Kukorelly *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*-né.

Kukorelly korábbi szövegei közül nagyon szeretem azokat (magánmítosz), amelyekben a beszélő figura, aki el-elbeszél(get) magának vagy magában, miközben állandóan kifelé bámul, vizslatja, mondjuk, a szemközti közértet, ahol éppen kólásúvegekkel rendezik be a kirakatot, és amit egyszer közelebről is meg kellene nézni. Ez a *kilátás*, a látásnak a zártságból, belülről történő irányulása kifelé és lefelé mintegy kapcsolatot teremt a csonttoronyba zárt (magába zárt) Hölderlin-féle egzisztenciával. Különösen igaz ez akkor, ha azt a nyelvet, amin Kukorelly gyakran előbukkanó (és a nyelven keresztül felszínre bukó) figurája megszólal, a kint és a bent határán (határtalanságán vagy határjárásán) jelöljük ki. Kukorelly beszéde mégsem a mindennapi agrammatika tört és darabos, helytelen poetizálásával működik. Sokkal inkább a nyelv egzisztenciájának bentről történő kizuhanását látom benne megvalósulni. (Magában beszél, ki ily szépen és törten beszél.)E figura és kontemplatív magatartása, ha nem felel is meg a magasabb esztétikának (milyen is az), mégis megfelel egyfajta egzisztenciális léthelyzetnek, az alulretorizált létmódnak. És ki tudja. Ilyen például Hölderliné fent a toronyban. Lehet, hogy a kólás ki-

rakatot bámuló figura előképe, utóképe Hölderlinnek. Kukorelly úgy ír, ahogy Hölderlin beszél magában. Ami közös ugyanis (és ide nem kell semmiféle Hölderlin-szövegismeret, kell azonban a történet, a mítosz), az a magatartás, a nézdegélés, a kontempláció. Mert Hölderlin nagyon tudta látni a világot. Jó poéta módjára, Kukorelly is olyan dolgokat vesz észre (a világ és a maga dolgaiból), amikből alapvetően ki vagyunk rekesztve. Mit látott Hölderlin a maga életének második felében. És hogyan. Megválaszolhatatlan kérdések. Válasz ezekre mégis Kukorelly kitalált, harmadik fele. Hogy tehát mennyiben én az, aki Hölderlin is.

„Hölderlinnel akkor már, állítólag csak a *kilátásról* lehetett társalogni. Milyen szép kilátások, más egyébtől dühbe gurult” – írja Kukorelly egyetlen, Hölderlint megszólító *kedvenxcében*.

Ha struktúrázunk, élvezzük a kötet megszerkesztettségét: számoljuk meg a betűket, és tényleg kilenc nagy egység, benne kilenc kisebb, és olykor még a kisebbek is leszaladnak kilencig, olykor megállnak háromnál, kettőnél. Ez lenne a forma. A Hölderlin nevét alkotó kilenc betű mint struktúra: elég átlátszó trükk, és van-e itt valami plusz, vagy pusztán destruktívól van szó, a kötet szerkesztés látszatakusáról, a formáról, ami itt és most így talált magára. A névdarabolás, a szövegtöredékek tördelése ugyanakkor metaforikus aktus is: hogyan lenne egész az, ami csak látszategész. Miért lenne Hölderlin egész, amikor az ő élete is legalább két részre szakadt: a még józanra és a már elborultra. No és a kettő között hol a határ? Vagy csak határ van, határjárás? Mi van, ha előbb volt az elborulás és csak aztán jött a kijózanodás?

Visszatérve a kilencesre mint szervező számra: eddig a százaz volt Kukorelly kedvence (még a *kedvenxcékben* is, mert hiába hogy a cé betű mellett az ikset a legkönnyebb melléütni, az iksz is a tizes számrendszer része). Százazokra épült *A Memória-part* (Magvető, 1990) és az *Egy gyógynövénykert* (Magvető, 1993), az életmű két igen fontos, részegésznyi darabja. Száz válogatott szövegek. Mindkét kötet határvidéket jelöl ki, egyik az elbeszélő szövegeket, a másik a versszövegeket. Összefoglalók, egyfajta záróaktusok, ugyanakkor nyitók is, hiszen feltételezik a következő lépések módosulásait. Például azt, hogy elbeszélő és versszöveg közt egyszer csak eltűnik a világos határ. A *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.* kötet egyértelműen erről szól. Az elbeszélői szövegek benne ugyanis elég poétaiak ahhoz, hogy a formailag (tördelt) versszövegek elég prózaiak legyenek. Hölderlin nevének kilenc betűje, a kilences isteni száma (túl tökéletes, a három is háromszor van meg benne) a szerkezet. Adott, megvan, jó és izgalmas, lehet vele játszani, eljátszani, ha akarunk, keresünk neki mélyebb értelmet. Van mimézis, de az egész csak szimuláció. Kukorelly szimulálja a költőiség szent fenségét, és bemutatja annak profán íróiságát. Így is illik egymásba versbeszéd és elbeszélés: közös történetalapon szimuláljuk szegény Hölderlint, az ő (az én) monológját. Hiszen az egész kötet ebből áll: szövegvariánsok egy hangra, ahol a hang monológ, önbeszéd, részesülni akarás a maradék egészből. Létdráma. Azáltal, hogy bekapcsolódik egy már létező áramkörbe, azáltal, hogy elmondja emlékeivel, anekdotáival, létértelmezésével a maga egzisztenciális viszonyulását. Ez volna a hölderlini maszk kilencese.

És Kukorelly legitimációs fordulata itt nem oldódik fel. Úgy csinálja, hogy fenntartja a feszültséget: igen, írok én rendeset is, meg szíves-éreményeset is, és eldönthető: ez most komoly, vagy hülyéskedés. Állandóan ott vibrál a *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.* szövegek mögött a klasszikus Hölderlin (a vágy, hogy én ma Hölderlinként ilyen legyek) és a destruktív kényszer (nem lehet, persze, hogy nem lehet). Úgy megcsinálni valamit, hogy látványos legyen, és mégse. Hogy ahol rácsodálkoznánk, aha, ez jó, az lehet, hogy éppen az ellenkező szándékot kívánja modellálni. Ami rossz, az pedig tökéletesen jó. Kukorelly *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*-szövegei ezért nem ábrándozásra, elmélázásra ingerelnek, hanem munkára. Ez egy munka-mű. Kukorelly is dolgozott rajta, igen sokáig. Figyeljük csak

meg, miért nem jó úgy a szövegek összeállítása, ahogy korábban folyóiratokban itt-ott olvasható volt. Mert a pusztá permutációs lehetőség is korlátozva van. A szabadság. A hetedik (az *L*) például a *Lányokról* szól végig, és van olyan ciklus, mondjuk a nyolcadik, amely az *Itt-lét* és az *ott-lét* egzisztenciális kérdéseit járja körül (Hölderlinnel együtt). A nyolcadik (az *l*) legyen az *Itt-létről* szóló szövegek gyűjteménye.

A kötet permutációs gazdagsága azt is megengedi, hogy a könyv olvasását a következőképp végezzük el: vegyük az I–IX. egész sorozatból a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. kilenc betűjét (és a hozzájuk tartozó szövegeket), és a kilenc ciklusnak megfelelő sorrendben olvassuk össze (tehát az I. ciklusból a H-t, a II.-ből az Ö-t). Valószínűleg itt a határ, ez már – ebben a kötetben és ilyen szabadsággal – nem működik. Ez a klasszicizálódási aktus határa. Az egyes ciklusok ugyanis, a fent említett néhány példához hasonlóan, ha nagyon akarjuk, felmutatnak bizonyos rendeződési elvet. Ehhez azonban munkát és türelmet igénylő felfedezésre van szükség, mert megszólít a kötet: hölderlinezz, kukorellyzz, olvasd egybe a kettőt, fordíts, vizsgálj az én fordításom, ellenőrizd az eddigieket, és így tovább. Rengeteg munkát ad, és mégsem biztos, hogy a kötet olvastán rá is akarunk jönni. Meg mire is. A kérdések felvetése azonban – még ilyen szinten is – elengedhetetlen.

És ezt Kukorellynél jobban ki más tudná: „[...] Egy könyv, megírva, megcsinálva (valahogy), és úgy, ahogyan. Azután pedig ki hogy fogadja. Az már az ő dolga. Tényleg az övé? Mert épp az átgondolt, koherens, de nyitott szerkezet »képes« átbillenni, olykor átzuhanni, a befogadás számára végleg elveszni így. A nyitottság követeli a legnagyobb pontosságot, a hibák tévedhetetlen pontosságú elhelyezését, hogy a vonatkozások beérjenek, és az ezáltal létrejött szövet az a kikezdehetetlen zenei-matematikai alakzat legyen. Nem lehet, ne lehessen fölcserélni, egymással helyettesíteni az elemeit. Nem javítható. Amikor az alak telt, feszes, nem lóg le semmi, ha megvalósult a forma, tehát *mű van itt*, új és idegen konstrukció, számodra idegen, *ez a világ érinti meg a bensőd [...]*” (Egy másik *kedvenxc*ből.)

Nyilvánvaló szubjektív megnyilvánulás, ha azt mondom, el kell érnie a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. hideg konstrukciójának és idegen világának, hogy mégis megérintsen egy épp oly hideg és idegen, másik világot. Ki kell nézni. A kilátás fontossága miatt. „Csakhogy nekem megfelel-e? Használni tudom-e valamire, van-e bejtásom egy önmagának hibátlan körbe? Az épületek használatosak-e? Minek nekem egy nem méretezett, nem nekem készült épület? Az viszont már az én dolgom [...]” (Mondja helyettem egy harmadik *kedvenxc* idézet.)

Lehet, hogy az egész játék az én személyes történetének a legalizációjáról szól. Hölderlin harmadik fele. Hölderlin látja, amit lát. Hölderlin a Szondy utcában. Hölderlin, aki nem elégszik meg a valósággal, aki nem bír vele, aki másik valóságot akar és irodalmat csinál. Hölderlin, akit az irodalmon kívül nem érdekel semmi. Hölderlin, aki azt hiszi, hogy mindaz, ami az irodalmon kívül van, felesleges. Hölderlin, aki irodalomná változtatja a valóságot, megelőzve ezzel Oscar Wilde művészetutánzó valóságát, és ha nem megy, Ludwig Wittgensteint is elhallgatásának poétikai következményével. És Hölderlin, akit csak Thomas Bernhard tudott megelőzi, mert olyan szépen, ahogy Hölderlin a németeket szidalmazta, azt csak Bernhard tudta osztrák gyarlóságában túlszárnyalni. (Bernhard és Kukorelly *három napja* a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-ben.)

És ha a személyes történetet kitágítjuk: Kukorelly neve is kilenc betűből áll. A H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-kötet K.U.K.O.R.E.L.L.Y. kizárólagos [én]története. A félreértések elkerülése végett (úgyis talán csak félreértések vannak), Kukorelly [én] jelölőinek gyűjtőcsatornáját a pillanat erejéig H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-nek nevezem el.

Te látod, hogy én vagyok?

De mit látok helyesen, és ki az, aki látja.

H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. gyermekkor: ahogyan lepuffan és szétfreccsen az érett sárgaba-

rack. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. vidéki házának békéjében: elsétál a határig és vissza. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. Németországban. Többször is. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. női, nőcskői. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. és hazája. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. istene, létezése és halálfélelme. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. ahogyan ír, beszél, üldögél és nézdegél, leginkább kifelé, bentről kifelé, lentről felfelé, és olykor vissza. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. poétikai világteremtése. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. szegény Hölderlinje, aki Hölderlinben él, mert az istenek hiányán alapuló költői közvetítést ismétlik mindketten, és persze mindketten a szív költői is (a nyolcas ciklus csupa szív és szívtájéék és szívgödör). „A szívnek a fény – az istenismeret – helyévé kell válnia, különben elveszíti a lényegét, megsemmisül.” (Kocziszky Éva)

A szív ürességének betöltése Hölderlin által: az istenségre és létezésre történő dacos és neveléses újr és újra rákérdezés. Mert nélküle nincs élet, és nincs fény. Nélküle nincs költészet, legyen bárki is, bármi is az az elkoptatott nevet viselő. És a félelem a felejtéstől: olvassuk egybe Kukorelyt és Hölderlint (H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-t tehát):

„[...] Van már, akinek kimentem a fejből. Hiába, de nem emlékszik rám, nagyon sajnálja. Ilyen korán kezdjük el, nekikezdeni a felejtésnek [...] És valaki számolni kezd a Mennysorszámban. Százig számol. Amikor pedig elérkezik százig, azt az illetőt elfelejtik. Minden illetőt el minden illető [...]” (Száz. Mintha már túl sokáig állna)

„Álmom merészen nyomdokaikba vet, bár majd dadognom kell a célnál – ó, ti feledjetek el, barátok!” (Az én tervem. Friedrich Hölderlin versei)

„Hogy felejtsek el, azt nem hiszem. Azt sem, hogy bárkit én felejtsek el. Pedig hát nem, mert bárkit elfelejtek. Nézem és felejték. Hülyeség. Látok, elfelejtem. Totenstille.” (H. Mein Vorsatz. H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.)

Meg vagyok győződve (meggyőződött a kötet minden felszínességével, felszíni mélyedéseivel, és mély felszínességével egyaránt), hogy egy igen jelentős kötet született Kukorely műhelyében. Ez a jelentőség legfőképp arról a gesztusról szól (vagy játékról inkább), ami a kukorely-hölderlini párbeszédéből származik: arról a legalizációról, amely az édes manírt újra visszahelyezi egykor volt helyére. (Én sosem gondoltam volna, hogy Kukorely ennyire patetikus tud lenni, ami persze önmagában is tréfa.) E legalizációs fordulat pedig újrarahangsúlyozza annak a beszédmódbeli és irodalomszemléleti paradigmaváltásnak a sikeres – és meghaladott – kanonizálását, amelyet többek közt éppen Kukorely vitt végbe a versbeszéd *nappányes* területén (ezt neked rendes rímet, metrumot meg képet, a nap a másokra éppen úgy odasüt, ha nem jobban).

Azért ez a kötet is, mire végleges formát öltött, nem lett teljesen új. Vannak itt régi szövegek is, folytatódik az állandó újraírás. Például az 1.4.-est és az 1.9.-est megdolgozva-átírva, avagy Kukorely házi szakzsargonját itt is kijátszva: használja (a maga módján) a *Mintha már túl sokáig állna* kötetből. (Fontosak még a szövegváltozatok? Hölderlinnél nagy ügyet csinálnak belőle, mert vannak változatai. Kukorely életművének alakulása pedig pillérszerűen merevíti ki az újrahazánálhatóság (recycling) alkalmait. Lapozok egy régebbi (1994-es) *Nappali házat*, amelyben Kukorely már közöl egy H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-ciklusnyi szöveget. Lehetne szépen ceruzázni, hogy mi maradt és mi nem ebből a változatból. Hogy a poétikai modifikáció milyen egység tartalmakat hordoz a szerző munkálkodásában. Hogy alakul-e, változik-e, és milyen mértékben. Mindez félreértésekre ad újabb alkalmat: az a *nappali házas H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.* már nem létezik, az a sorrend (struktúra) másképp alakult, megmagyarázhatatlanul, a filológia itt fenébe rúgattatott, mert Kukorely szövegráiratai nem tartanak rá igényt. A belső szövegmódosulások (e példa alapján) egyszerű szócserevel, mondat-másképp-szerkesztéssel, tömörítéssel (kihagyással), grammatikai lazítással élnek. Tehát lényegileg maradhatott volna így is, minden variáció és sorrend megengedhető, úgy tűnik, a raszter, az adott struktúra elsődlegessége csupán alkalom, és nem kíván mélyebb szerkesztési elvet feltételezni,

holott pontosan ennek az ellentételezésnek a fenntartása modellálódik a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N. kötet szerkezetében.

Látványos, felszíni struktúrában ellenőrizhetetlenül úsznak el a nagy halak.

Mert, hogy ismét Kukorelyt citáljam, közelebb kerülendő saját poétikájának megszelídíthetőségéhez: „[...] a talán túlzottan is *kinyílt* struktúra az értelmezést a kelleténél jobban akadályoztathatja, ha átesik az olvasóban, mindannyiunkban kialakult, és *valahogyan* alakuló mércén, vagy micsodán [...]” Mert tényleg hol az a határ, amin átkerülve az olvasó azt mondja, ez sok, nagyon sok, hagyjanak engem békén.

Van a kötet végén egy függelék. Ez tartalmazza mindazokat a magyarított Hölderlin-szövegrészeket, amelyek alappá, modellé, díszítménnyé, kulcsmondattá, motivációvá stb. lettek Kukorely Endre fordításában. Nyilvánvalóan kritikai gesztus érhető tetten az újradolgozás aktusában, hiszen Kukorely nyugodtan felhasználhatta volna nyersanyagul a már létező fordításokat. A függelék Kukorely-fordításai – amely fordítások utólagosan kerültek a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-szövegek közelébe, hiszen a folyóiratpublikációk még nem közölték Kukorely módosításait – pontosan a más életműbe történő belepiskálgatás hübriszére vetnek utólagos fényt: „Hölderlint fordították. Jóval azon túl, hogy ilyesmit nem lehet, csak kímélet nélkül, élesen lehet. Nyelvtant és szótárat fordítani, nem *verselni*. Hazai tradíció a verselés, nincs mit tenni, mi versben utánköltünk, a versforma aztán szépen szerkeztül a mondat szerkezetét, a grammatikai sajátosságokat eltünteti és nagyrészt lecseréli a költő szótárát. Éppen a formát bontja el lelkes igyekezetében.” (Utolsó *kedvenxcem*.) Világos, hogy Kukorely a függelékben kicsit, de nem nagyon, megmutatja, hogy hogyan kellene csinálni: és amit kell, újr fordít, ellenfordít. A létező Hölderlin-fordításokkal tényleg baj van, ha összevetnénk a Kukorely-törmelékdarabkákkal a „hivatalosan” olvasható megoldásokat, leginkább a pátosz visszaszorítására és a szintaxis védelmére találunk nyomokat. (Miközben Kukorely saját szövegeiben szabadon engedi patetikáját és szintaxisát.) Kérdéses persze, hogy van-e ennek a függeléknek a figyelmeztetésen, a kritikán kívüli értelme. Ha arról lenne szó, hogy Kukorely Hölderlint fordítana valóban (miért ne, Thomas Bernhard után), kapnánk egy rendkívül lecsupaszított, mítoszától, érzékenységétől megfosztott költői változatot, talán módosítva is azt kis-kis napjaink beszédmódjához, de mindenképpen újrahasznált és -értelmezett változatában. Mert Kukorely a fordítással Hölderlint átértelmezi – a hagyományos, himnikus Hölderlin-képet mindenképp.

A törmelékek magyar nyelvű mátrixa, a Kukorely-féle Hölderlin többszörösen használható. Egyszer ellenőrizheti a németül olvasó a maga fordítói gyakorlatát: rá tud-e hangolódni Kukorely Hölderlin-magyarjára. A gond itt persze a töredékességgel mint entitással van: jó-e, ha kiszakított egységeket fordítunk. Megint arról a nem közölt egésznyi tudásról van szó, amellyel Kukorely Hölderlin kapcsán nyilván rendelkezik. A harmadik ciklus nyolcadik szövege éppen a fordító módszeres morgását írja le (és itt bizony megint nem árt ismerni a Hölderlin-eredetit, mert meg kell vallanom, nekem is csak Hölderlin *Dichtermut*-jának olvasása után villant be, hogy a 3.8. annak a bizonyos szövegnek az igen *bátor*, reflexív újraolvasásáról szól).

Mert [*Az sem érthető*].

Címet viszont Kukorely nem fordít. A magyarul olvasó vagy előveszi német-magyar szótárát, és kibetűzi, hogy a *Dichtermut* a költői bátorságot írja körül, tehát felismeri, hogy az eredeti Hölderlin elpatetizálja a témát, Kukorely pedig ugyanezen az alapon magasból lerugdalja. És rögtön bele is fordít. Hölderlin fordítása mint bátor tett. Van azonban egy Kálnoky-mondat, amit Kukorely bennhagy a saját szövegében: magyarul (ez a 6.8.-as *Mnemosyne. Harmadik változat*: „Itt az a törvény, hogy minden befelé nyomuljon”). A függelékben ugyanez hölderlinül: „Ein Gesetz ist, / Daß alles hineinget.” Ha

lehet e kifejezést használni, a függelék módosítja szerepét: ellenőrzi Kálnokyt, átengedi Kálnokyt (Kukorelly használja Kálnokyt stb.).

De hogy fog kinézni ez a kötet németül? A Friedrich Hölderlin használta Kukorelly Endre magyar költő szövegei K.U.K.O.R.E.L.L.Y. cím alatt a szövegdialogus saját, irreverzibilis folyamatán módosítana. A KUKORELLY ENDRE cím foglalt, hiszen jelent már meg vele regényes mű, szerzője a Kukorelly-szimulákrum újraírója, Farkas Zsolt.

És még egy mondat a függelék szépségfoltjáról: látványosan átjön általa (minden tartalom, lényeg nélkül: puszta forma) annak a logikai struktúrája, ami az egész kötetet megfogja, becementezi (kicentizi). Futnak a számok, szép növekvő sorrendben (főszám: ciklusszám Hölderlin betűértéke szerint, mellékszám: cikluson belüli szöveg-elhelyezkedés ugyancsak Hölderlin betűértéke szerint). A H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-betűmen-hír kiolvasható kilencszer függőleges irányban, és e tökéletes, mondhatni látványos rend és rendszer egyszer csak gellert kap. A 7.6.-os R-je a 7.8.-as I-jével keveredik, vagyis a he-tes ciklus H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-je H.Ö.L.D.E.I.L.R.N.-re vált. Ha véletlen hiba, ebben a szerveződésben akkor sem vétlen. Ugyanilyen hibát követ el a 7.5.-ös függelék: a fordítá-sok nem követik a szövegbelső elhelyezkedést. Itt most *még mindig* egy fontos Kukorelly-reflexióra utalnék: „Nem lehet, ne lehessen fölcserélni, egymással helyettesíteni az ele-meit.” Már annak a bizonyos zenei-matematikai alakzatnak, amelyben Kukorelly gon-dolkodik.

És ha azt mondja Kukorelly: A könyv elolvasásához nem feltétlenül tartozik hozzá a német nyelvű szövegtöredékek megértése, kiböngészése, de kikerülni sem lehet őket, ak-kor szépen feladta vele a leckét.

Kukorelly írásművészetét lecke szintjén sem érdemes kikerülni, mert alapvetően megha-tározza és befolyásolja az irodalom mai alakulását. Nem szórakoztató, esti olvasmányt kínál az a szövegvilág, amelyet Kukorelly kialakított a maga modorában (és ezen az előző kötetek figyelembevételével sem sokat változtat, legfeljebb a legalizáció súlyosságára ügyel), az olva-sói játékot és türelmetlenséget egyaránt feltételezi. Az irodalmat nem Kukorellynél kell kez-deni, de nem árt hozzá eljutni. Megtudni azt, hogy amit még középiskolás fokon tanítanak (esetleg Hölderlinről), az szép és jó, meg hát az alapok, de azóta váltások, módosulások, mi több: átértékelések történtek. A legnagyobb módosítók és átértékelők között kell Kukorellyt is számon tartani. És itt a vélekedések tényleg legyenek gazdagok. Legalább annyira gazda-gok és végletesek, mint Kukorelly Endre életműve.

Tényleg: mindenki döntse el maga, tud-e egyáltalán ezzel a H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.-nel, no meg Kukorellyvel kezdeni valamit. Hogy tudja-e és akarja-e kezelni. Mert egy dolog biztos: Kukorellyben Hölderlin nagyon is benne van, az, hogy Hölderlin kiben és milyen mértékben van benne Kukorellyn kívül, olvasottság és kondíció kérdése. De hogy Kuko-relly benne van-e abban, aki mindezt olvassa és megdolgozza, az maradjon privát ügy. Talán tényleg csak félreértések lehetségesek, az [én] írás[om] mégiscsak ajánlat, lehető-ség annak, aki fogadja.

AZ ARC ÉS A BESZÉD

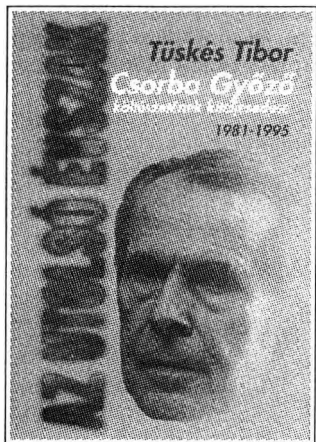
Tüskés Tibor: *Az utolsó évszak*

Tüskés Tibor bírálatunk tárgyát képező könyve, mint ahogy a mű alcíme jelzi (*Csorba Győző költészetének kiteljesedése 1981–1995*), az elemzett költői pálya kései szakaszát, utolsó másfél évtizedét vizsgálja. A második évszám az életmű lezárulásának, a költő halálának éve, míg az első dátum az elemző tevékenységével, a vizsgálat kronológiájával kapcsolatos, s nem a görcső alá vett pályakép belső logikájával függ össze. A költő időskori hangváltását ugyanis a kritika a nyolcvanas évek közepére helyezi, ellenben 1981-ben jelent meg Tüskés Tibor Csorba Győző-monográfiája az Akadémiai Kiadó „Kortársaink” című sorozatában. E mostani könyv tehát a tizenhat évvel korábban publikált munka folytatása, kiegészítése. A szerző új műve bevezetőjében hangsúlyozza is az összekapcsolás, a rokonítás szándékát: „Aki ismeri korábbi könyvemet, az itt olvasható írásokat tegye a könyv mellé (...)” – írja.

E melléhelyezést azonban, amelyet a tematikai egylényegűség és az értékrend azonossága egyaránt indokol, műfaji szempontból kissé megnehezíti az a körülmény, hogy míg az 1981-es munka szintetizáló igénnyel készült s a kritikai aspektust az irodalomtörténeti elemzés módszereivel társította, e mostani könyv kisebb terjedelmű s részben publicisztikai jellegű írások füzére, amelyek az utólagos egyberendezés aktusának eredményeként kerültek a jelen kötetbe. Ennek huszonegy írása közül (amelyek átlagos terjedelme hét oldal) tizenhárom napi- és hetilapokban jelent meg, nyolc pedig folyóiratokban látott napvilágot. Ez utóbbiak zömmel egy-egy Csorba-kötet kritikai fogadtatásához járultak hozzá fontos megállapításaikkal.

Ez a monográfusi munka átfogó igényével nem rendelkező, ám a maga nemében igen jelentős tevékenység az esszéisztikus kritika olyan értékeit hozta létre, mint, többek között, a *Befelé hull a vérem* című írás, az 1991-ben publikált verseskötet, a *Szemközt vele* recenziója, amely eredetileg a *Jelenkor* 1991/11. számában volt olvasható. E dolgozat a szerzőre jellemző

plasztikus-szemléletes felütés után előbb egy érzékletes metaforával artikulálja olvasói élményét („a hatvanegy költemény valójában egyetlen dallam variációja”), majd az összbenyomás differenciálása után (egyfelől a nyugtalanság és riadtság versbeli lélekállapotának zaklatott sugárzását észlelve, másfelől, ezzel összefüggésben, a nyelv dísztelenségét és sűrítettségét konstatálva, s ugyanakkor az olyan kulcsfogalmakat is kiemelve, mint az *értelem*, a *hit* és a *belül*) jut el a lényegre törő általánosításig: „Ez a belülről megélt öregség a kötet alapmotívuma”. Megállapítását a „kérdő, kételkedő

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 1997
147 oldal, 498 Ft

magatartás” bemutatásával s egy domináns szerepű grammatikai eszköz (a páros kötőszók) kiemelésével teszi hitelessé. A dolgozat, miként a kötet többi írása is, egyaránt tanúskodik olvasói érzékenységről és megbízható, pontos észleléseken alapuló értékelésről. Ezek *Az utolsó évszak* fő kvalitásai. A jelzett elemzői attitűdből következik, hogy a két eltérő horizontú könyv együttes-folytatólagos olvasása, a műfajváltásból fakadó nehézségek ellenére, mégiscsak lehetséges.

A korábbi és a mostani elemzés metódusbeli eltérése az adott életművel ismételten szembesülő kritikusnak azzal a feltételezésével is összefügg, hogy a költői pálya kibontakozása organikus természetű, kitapogatható változásai tehát nem a korábbiakkal való szakítás fogalmi szerint, hanem inkább a rejtettebb „elmozdulások” jegyében írhatók le, vagyis az irodalomtörténész nem kényszerült korábbi téziseinek radikális átgondolására s felülvizsgálatára, így átadhatta szerepét a megbízható tájékozási pontok szerint haladó, könnyebb vértetű recenzióknak. És valóban, a Csorba-líra változásai egy saját, eredeti, még a negyvenes évek második felében megtalált, s a hatvanas évek elején már különösen markánsan artikulált hang modulációi, ebben Tüskésnek alighanem igaza van. Így a kései versek is megőrzik a korábbi művek egzisztenciális igényét, etikus töltését, a „magányos sétáló” szituációját, a „fekete szavak szárnyán” kelő Nap dialektikus élményét. Az 1981-es monográfia tehát mindmáig érvényesen írta le a Csorba-vers jellegzetesen pátozstalan-puritán karakterét, s szerzője éles szemmel figyelt fel – s ez a kései versek interpretációja szempontjából különösen fontos – a lírai beszédmód funkcionális jellegére. Tüskés portrét rajzolt, hagyományos eszközökkel, de a poétai hang sajátos grammatikáját is észlelte. A *Cyrano érdeke* című vers szavaival szabadon élve: az *arc* karakterét kutatta, de a *beszéd* titkát is megsejtette. Ugyanezt elmondhatjuk *Az utolsó évszak*-ról is.

Lényegében a monográfiának azzal a megállapításával is egyetértünk, s ezt ismét az újabb írások felől szemlélődve mondjuk, hogy a korai versek szürrealista képvilágát az érett költészet letisztult szólama váltotta fel, jöllehet „az elvontságok szabad szárnyalása”, ahogy már Sőtér István fogalmazott, és – Weöres Sándor szavával – az „ismeretlen mélyvilág” feltárásának igénye (hogy magunk is újabb érveket fogalmazzunk meg az életmű organikus egységének tétele mellett) a későbbiekben is megmaradt. Ugyanakkor azt is jeleznünk kell, hogy az érett szólama „realista költészet”-ként való definiálásával kapcsolatosan, a fogalom tisztázatlansága következtében, fenntartásaink vannak, s inkább csak metaforaként tudjuk elfogadni. Hasonlóan problematikusnak látjuk, s *Az utolsó évszak* elemzései szempontjából határozottan korlátozó tényezőnek tekintjük, hogy Tüskés szerint a személyes én egyértelműen előtérbe kerül Csorba Győző érett költészetében, hogy „a szubjektív elem egész lírájában előnyömul”, és, mint írja, a költő „föl-nagyítja személyiségét, mindent a szubjektív »én«-re vonatkoztat”. (Tüskés Tibor, 1981. 111.) Pedig, el kell ismernünk, az elemző igen komoly érveket sorolt fel tételének igazolására, hiszen, ahogy fejtegette, Csorba Győző a költészetében mindvégig domináns szerepet betöltő halál-témát valóban a személyes elmúlás lehetőségének gondolatával kötötte össze, és csakugyan szaporodnak érett költészetében az önarcképszerű versek, a lázadó lélek különféle megnyilvánulásai és az emlékidézés ismétlődő gesztusai.

A költő, aki – különféle nyilatkozatai szerint – szigorúan ragaszkodni látszott a személyes én szövegkonstituáló jelentőségéhez, még egy kései beszélgetésében is azt hangsúlyozta: „Ami nem érint, vagy ami – akármilyen távolról – nem válik sorsommá, arról nincs mondanivalóm.” (Tüskés Tibor, 1997. 105.) Az élményvilág felől közeledve a Csorba-versekhez vitathatatlan, bőséges argumentációval alátámasztható tényként jelenik meg előttünk ez a sorsértelmű én-konstitúció. Csakhogy ebben a vonatkozásban eltér az *arc* és a *beszéd* üzenete. Mert módosul az érett s különösen a kései Csorba-líra alanyához való viszonyunk, ha – függetlenül magunkat a produkciós folyamattól – egy mai be-

fogadás dialógusviszonylatába helyezkedünk, vagy ha a szövegben létrehozott szemantikai univerzum önelvűségéből indulunk ki. Ezért, szerintünk, árnyaló kiegészítésre vár az a gondolat, amelyet *Az utolsó évszak*nak a posztumusz Csikorgóról szóló, s filológiai szempontból igen figyelemre méltó elemzésében így fogalmaz meg a kritikus: „Most látni, a pálya végén, hogy életszemlélete, világképe, líra-fölfogása, ars poeticája az idők folyamán nagyon keveset változott, legföljebb módosult: hangja letisztult, életérzése borúsabb lett. Amit 1953-as (most közölt) *Ars poeticá*-jában megfogalmazott, azt öreg korában tökéletesen megvalósította: a líra minél személyesebb, annál közérdekűbb, minél egyénibb, annál nagyobb az intenzitása, a mindenkit (az egyes embert) megszólító ereje.” (Tüskés Tibor, 1997. 57.)

A problémakör tisztázásának s a rendkívül bonyolult terepen való továbbhaladásnak az irányát a lírai szerepek – Tüskés Tibor által is észlelt – gazdagodása mentén tartjuk lehetségesnek. Csorba Győzőnél ugyanis az én központi helyzetének viszonylagosítása – kései verseinek alapmotívuma – nem a lírai alany teljes szövegbeli felszámolásával járt együtt, sőt mint láttuk, a szubjektum, s nemcsak a szerzői intenció felől nézve, ragaszkodik pozíciói egy részéhez, hanem inkább autentikus szerepek létesítését eredményezte. Vagyis a költőnél a jelentéstani-poétikai centrumként elgondolt lírai alany destabilizálódása (miként Weöres Sándornál is) az alakváltás logikája szerint ment végbe. Ebben látjuk a kései Simeon-szerep vagy a Cyrano-maszk jelentőségét.

És bár *Az utolsó évszak* végső soron adós marad a lírai szubjektum jelzett problematikájának feltárásával (mint láttuk, e téren a kritikust egyaránt korlátozta saját korábbi monográfiájának szemléletmódja és a költő önértelmezéseinek tiszteletben tartása), a kötet legfőbb értékét mégis az e gondolatkörrel érintkező megfigyelésekben látjuk. Ezek közül a legfontosabb a Csorba-líra tárgyiasságára reflektál. „Csorba Győző kezén ma a korszerű magyar vers, az érzelmi tartalmakat nem nélkülöző, de azt objektíváló líra, az úgynevezett tárgyiasság legszébb darabjai születnek meg” – írja a bíráló. (Tüskés Tibor, 1997. 22.) Hasonlóan konstruktív s az előbbivel rokon az a megállapítás, hogy a költő utolsó éveinek termésében erősödik az ironia szerepe. „Aligha járunk messze a valóságtól – írja Tüskés –, ha Csorba Győző költészetében az ironikus hang fölerősödése mögött a világ dolgaira figyelő költő választát is ott sejtjük. Ez az ironia az egyre kiismerhetlenebb, egyre pusztítóbb erőknél kitett ember védekezése.” (Tüskés Tibor, 1997. 30.) Ez a magyarázat, még akkor is, ha megmarad a mimetikus-referenciális értelmezés keretein belül, már csak azért is figyelembe veendő, mert egy lényeges dimenziójában ezúttal is találkozunk a költő öninterpretációjával, aki így vont párhuzamot a szatirikus és az ironikus magatartás között: „A szatíra indulatában még ott bujkál a reménység, hogy használ valamit a megfogalmazás, az »odamondogatás«. Az iróniában a »kézlegyintés« válik uralkodóvá. A szem látja a valóságos vagy annak vélt abszurdumokat, a nyelv meg is fogalmazza, de a szív már nem hisz, vagy enyhébben szólva: kételkedik a változás lehetőségében.” (Tüskés Tibor, 1997. 105.) Ám a beszélő által említett *abszurdumok* sorába alkalmasint a megváltozott helyzetű s szerepű lírai én is beletartozik, annál is inkább, mert a költő, éppen az idézett interjúban, igen szkeptikusan ítéli meg azt a feltételezést, miszerint a világ változásai szülték volna benne az ironizálódás folyamatát, s inkább *önironiáról* beszél, amelynek jegyében a költő „végül is saját régebbi hiszékenységén mosolyog”. S ez a hiszékenység, más összefüggésben, a beszélőnek önmagáról, önnön lehetőségéről alkotott korábbi vélekedéseivel kapcsolatos. Az abszurdumokra való rádöbbenés szorosan összefügg a simeoni tünődéssel, amely „a közelgő fal”, „a túli Nap” felé közeledő s „másik nyelv”-et tanuló ember léthelyzetéből fakad, kibontván a halál-élmény egzisztenciális végkövetkeztetéseit.

Az önmagát szerepekbe rejtő lírai szubjektum és az ironikus magatartás elválaszthatatlan attól a funkcionális versbeszéd-től, amely – a Csorba Győző-versek legfőbb forma-

képző elveként – a szemlélet és a kifejezés között a lehető legrövidebb utat keresi, s lényegre csúszítottasága következtében nem fedi el, hanem feltárja a veszteségeivel, ön-maga viszonylagos meghatározhatóságának tényével számot vető költői szubjektum lét-helyzetét. Éppen ezért e funkcionalitás lényege abban áll, hogy a vers immár nem személyes beszéd, hanem olyan poétikai realitás, amely a nyelv használati értelemben elgondolt lényegén keresztül tárul fel előttünk. „Se rím, se ritmus, se külön nyelv, / se hang, se tűz, se szárnyalás: / Csak egy-egy szó, amit különben / vagy így nem mondott még ki más” – fogalmazza meg a költő e beszédmód legdominánsabb karakterjegyét. S ezzel az arc is őrzi még megtartható kontúrjait.

Fejtegetésünkből talán kitűnik, hogy Tüskés Tibor 1981-ben megjelent monográfiája után, amely, mára vitathatónak mutatkozó elemeivel együtt, a Csorba-filológia megkerülhetetlen alapműve, újabb könyvében – ezúttal nem a monográfia, hanem a kritika keretei között – olyan problémákat vetett fel, s olyan megfigyeléseket körvonalazott, amelyeknek tisztázása, továbbgondolása s a Csorba-képbe való beillesztése az életműre irányuló kutatás mellőzhetetlen feladata. Vagyis *Az utolsó évszak* egy recepció folyamat fontos állomása.

ZEITBLOM-EFFEKTUS

T. S. Eliot: Elveszett költemények

„Egyáltalán mi ez?” (Kappanyos András)

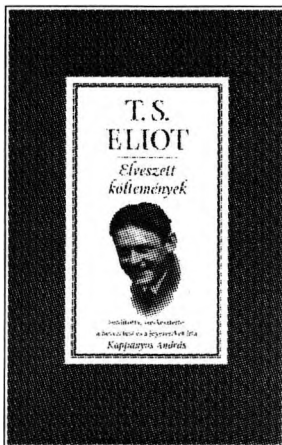
Egy „új” Eliot-kötet? Egy 1971-es (T. S. Eliot: *The Waste Land. A Facsimile and Transcript of the Original Drafts Including the Annotations of Ezra Pound*) és egy 1996-os (T. S. Eliot: *Inventions of the March Hare. Poems 1909–1917*) Londonban kiadott gyűjtemény magyar fordítása? Egy „másik”, eddig ismeretlen Eliotot bemutató könyv? A magyar nyelven eddig megjelent költemények kánonjának kiegészítése? A korai Eliot alkotói műhelyének dokumentációja? Egy Uncollected Poems-válogatás? Kappanyos András Eliot-képe, -értelmezése? Dialógus? „Közös” munka?

Ami valószínűleg nem volt kérdés Angliában még a jelen kiadásnál is bőségesebb jegyzet-anyaggal ellátott Pound-féle kiadás esetében, Magyarországon, 1998-ban már nem biztos, hogy egyértelmű. Nevezetesen: ki jegyzi a kötetet? Könyvészeti szempontból ez természetesen nem kérdés.

A kánon

A Kezdetet nem ismerjük,
csak egy rövid közép-szakaszt...

Eliotról alapvetően statikus képünk alakult ki (pontosabban: statikus képet kaptunk). Költemények, esszék, tanulmányok, drámák; avantgárd, szabadvers, új kriticismus, objektív korrelatív, imagizmus; időnként a misztika és a Kelet felé fordulás, majd a (tételes) kereszténység és hangsúlyosan a morál; irodalmi allúziók, „vendégszövegek” és zenei szerkezetek – nagyjából ezek a lebegő, néha megfoghatatlan, távoli és kissé idegenül ható fogalmak kapcsolódnak – Kappanyos kifejezésével élve – Eliot kanonikus műveihez, s ezeken keresztül személyéhez.

Rátalálunk ezekre esszéinek és tanulmányainak magyar nyelvű válogatott kiadásában, a *Káosz a rendben* című kötetben, valamint szépirodalmi munkásságának eddigi legteljesebb magyar nyelvű gyűjteményében, a *Versek–Drámák–Macskák* könyvében egyaránt. Az ez

Fordította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta
Kappanyos András
Orpheusz Kiadói Kft.
Budapest, 1997
166 oldal, 498 Ft

utóbbi kötet jegyzeteit összeállító Takács Ferenc is mintha ezt érezte volna meg, amikor filológiai magyarázataival, vers-értelmezéseivel mintegy oldani próbálta a szövegek javarészt talán túlságosan feszes, s már-már szinte minden szavában kényszerűen intellektuális vonatkozásokat kereső olvasatának idővel fárasztóvá váló voltát. Takács munkája figyelemre méltó, de az akkori helyzet miatt más jellegű. Kappanyos Eliot-kötete – természetéből adódóan – egységesebb képet mutat; Eliot egy viszonylag rövidebb és jobban behatárolható korszakát fogja át. S nem utolsósorban, aki már végigolvasta Eliot eddig megjelent műveit, azok számára az *Elveszett költemények* darabjai könnyebben megfejthetők, egyértelműbbek, kevésbé készletnek görcsös olvasói magatartásra.

„Uncollected Poems”

Mi is tehát ez az egész *Elveszett költemények*?

„A műalkotást önmagában nem lehet értelmezni (...) kritikailag szemügyre venni csupán bizonyos normák alapján tudjuk (...), és az »értelmezés« legfontosabb feladata olyan történeti tények hozzáadása, amelyeket az olvasó feltehetőleg nem ismer.” (*Hagyomány és egyéniség*)

A kötet Eliot 1909 és 1921 közt keletkezett verseit foglalja magában; nagyjából a jelentéktelennek mondható korai alkotói periódusa utáni, már karakteresnek mondható indulástól az 1922-es nagyívű *Átokföldjéig* – az életmű viszonylag teljes folyamatosságát tartja szem előtt. A két kötetben (*Elveszett költemények* és az 1917-es *Prufrock és egyéb észrevételek* című ciklussal induló *Versek–Drámák–Macskák könyve*) átfedések is találhatóak: J. Alfred Prufrock szerelmi éneke, Prufrock pervigiliuma, [*Prufrock-folytatás*], illetve a később egy cím alatt megjelent J. Alfred Prufrock szerelmes éneke, valamint az *Átokföldjéből* kihagyott részeket tartalmazó *Ős-Átokföldje*.

A „kötet egyáltalán nem kronologikus sorrendben közli a műveket, hanem az angol kiadást követve a kézirat-kötegek valós sorrendjéből indul ki, elfogadva a bibliográfusok és textológusok véleményét, mely szerint egy szilárd keletkezési kronológia felállításához kevés az információnk”. (Kappanyos, 12. o.) Így a hangsúly nem Eliot versek által tükrözött szemléletmódjának kialakulására és alakulására helyeződik, hanem egyik költői korszakának pálya-ívére. A kanonikus versek tükrében ugyanakkor, retrospektív módon, az alkotói folyamat a kihagyásokon, javítgatásokon és a fel-felbukkanó töredékeken keresztül indirekt módon a művészetéről vallott – sokszor nem mindenben és nem mindig egymást fedő – véleményeinek változása, váltakozása is nyomon követhető. Megjelennek a későbbiekben keletkezett, de az olvasó által korábban megismert versekben is erőteljes motívumok és szerkezeti sajátosságok.

Eliot alapvetően mellérendelő viszonyrendszerekkel dolgozik; számára az élet jelenségei közül szinte minden egyaránt (jelentéktelenségében) fontos, illetve (fontosságában) jelentéktelen. Már ebben a gyűjteményben központi helyet foglalnak el azok a jellegzetességek, amelyek a nagy kanonikus versek (*Átokföldje*, *Az üresek*, *Hamvazószerda*, *Ariel-versek*, *Négy kvartett*) és erősen morális telítettségű drámái (melyek közül magyarul csak a *Gyilkosság a székesegyházban* és a *Koktél hatkor* olvasható) alapján emelhetők ki.

Az Idő, a kezdet és a vég, a centrum; a zene, a tánc; a meghatározott – legtöbb esetben életrajzi vonatkozású – terek, az év- és napszakok; az ismétlődő sorok és képek, a zárójelzések (amik legtöbb esetben az alárendelőt elsősorban nem grammatikai értelemben változtatják mellérendelővé) tényei és kérdései.

A „know-how”

A műalkotásokkal foglalkozóknak nem az értelmezés a feladata, hanem a rejtett tények feltárása. Ezt vallja a kötet magyar „gazdája” is, amikor mind a bevezetésben, mind pedig a jegyzetekben a háttérben marad, s szigorúan az eddig ismeretlen vagy alig ismert tények ismertetésére szorítkozik. A bevezető írás meggyőző filológiai pontossággal tájékoztat a kötetben szereplő versek sorsáról, a válogatás és a szerkesztés elveiről. Nem kívánja befolyásolni, de talán még árnyalni sem Eliot-képünket. Ezt az olvasóra bízta, csupán arról tájékoztat, hogy véleménye szerint a kötet olvasásakor „az esetleges Eliot-novíciusnak miért kellene meglepődnie”, amiben senki, még Kappanyos sem lehet biztos. Eliotnak ezt a korszakát úgy kezeli teljes egészésként, hogy közben nem feledkezik meg a „másik” Eliotról sem, sőt – az esetlegesen egyoldalú s ezért hamis kép kialakulását, az Eliot-jelenség félreértelmezését elkerülendő – nyomatékosan fel is hívja figyelmünket ismeretének szükségességére.

Mindezt visszafogottan, ám teljes felelősséggel teszi – valóban jogosnak és nem elháríthatónak érezhető a *Bevezetést* záró mondat: „A felelősség most már az olvasót terheli”.

S mintha csak ezt a gondolatmenetet folytatná a versek közlése után a *Jegyzetekben*: „Az alábbi jegyzetek elsődleges célja, hogy segítsenek az olvasónak elhelyezni az itt közölt verseket – mind időrend, mind jelentőség tekintetében – a kanonikus életműhöz, az eddig ismert Eliot-képhez viszonyítva”. S ekkor kezdődik az átfogó *Bevezetés* és a „főszöveg” költeményeinek pontról pontra, versől versre történő lebontása. Itt kerülnek elő az apró, de meghatározó részletek: a legszükségesebb szómagyarázatok, az utalások, allúziók feloldása, s ahol a helyzet lehetővé teszi és úgy kívánja, a kanonikus versekkel való kapcsolat felmutatása, a változtatások (javítások, kihagyások) sorrendisége – mind-mind szigorú tényekre alapozva.

Kappanyos András szerzői szövegei (elsősorban jegyzetei) mintha az *Elveszett költemények* korszakának versekre lebontott életrajzát írnák meg. Minden versnek külön öntörvényű élete van, néha kapcsolódnak egymáshoz és a kanonikusnak nevezett versek világához. Naplót vezet róluk, a családfa történetével kezdve, folytatva a közelmúlttal, minden kívülről érzékelhető megjelenítésével (az egyértelműen lényegtelen – bevallva – elhagyja) és – mint a történések egyetlen túlélője s immár kívülről is látója – bizonyítható tényekkel magyarázza az eseményeket, közvetlen környezete történeteit. Felmutatja a csírákban maradottakat, a lehetségeset, de a meg nem történtet is, ám – akár egy közeli jó barát – itt megáll; az ítélkezés és a „mi lett volna, ha” nem rá tartozik. Serenus Zeitblommal gondolkodik, aki a leghatározottabban ki szeretné jelteni, hogy semmiféleképpen sem a maga személyét kívánja előtérbe helyezni.

A krónikás

Az *Elveszett versek* három fő részből álló fejezetei közül az *Átokföldje*-kéziratköteg egészéről Kappanyos a következőket írja a *Bevezetés* vége felé: „...a főszövegben – némileg önkényesen – csak az önmagukban valamiféle esztétikai egészet alkotó, azaz önálló versként is megálló darabokat közlöm. Ezek akár moduloknak is tekinthetők, amelyekből összeépíthető a vers egy-egy korábbi állapota, illetve annak magyar megfelelője – de az efféle rekonstrukció inkább csak súlytalan játék volna. A fordítás valójában konstrukció; olyan szabadsággal ruház fel, amilyenről az eredeti nyelvű olvasó nem is álmodhat.”

Kappanyos fordítása – a *Bevezetés* és a *Jegyzetek* rekonstrukciós folyamataival ellentétben, azokat kiegészítendő s ellenpontozandó – valóban a konstrukcióra épül; a nyitó és záró írások feszes, pontos keretei között egy viszonylag szabad, laza, eleven és – mond-

hatni – lágy Eliot-fordítást találunk. Ennek csak elenyészően kis részben oka az eredeti szövegek a már ismertekhez viszonyított esetlegesen „könnyedebb” volta. Az eredetiben a sok helyen különböző színű ceruzával és/vagy tollal keresztül-kasul javítgatott, esetenként törölt szövegek a fordítót szinte a huizingai „megszentelt játékosságra” csábíthatják, ugyanakkor a kánon és az utolsó „készültségi fok” szövegeinek jellemzői ezt kordában tartják. A kánon csak a legszükségesebb és legindokoltabb esetekben van hatással a versek magyarul megjelenő lexikájára és grammatikájára. A fordító munkája – akár a kötet egésze – a konstrukcióra épül; majdhogynem a szó eredeti értelmében vett *constructio lapidum, constructio hominis*.

Minden megoldás erősíti a jellegzetesen elioti ellentételezést: a mikrokozmosz–makrokozmosz, a tér és idő, a centrum és periféria, a külső és belső bizonytalanra, lezáratlanra kifuttatott analógiáit, a pillanat személyes bizonyosságát, s ezzel majdnem egyidőben a bizonyosság revideálását. „A művészi élmény – írja Eliot öt évvel halála előtt – személytelen. És a költő csak úgy érheti el ezt a személytelenséget, ha feltétel nélkül alárendeli magát annak a munkának, amelyet el kell végeznie. És nem valószínű, hogy tudná teendőjét, ha csupán abban élne, ami épp most van jelen, és nem tudná, mi az, ami a múltból is aktuális – ha nem tudná, (nem azt, ami halott), hanem ami örökké virágzik.” A sokszor asszociációra épülő lexikai egységek beszédszerűségének folyamatosságát és egységességét Kappanyos fokozottan igyekezett megőrizni; ennek érdekében természetesen néhol eltért az eredeti szöveg központozásától, legszembetűnőbben talán a különösen fontos szerepet játszó zárójelek alkalmazásakor.

Csak példaként a hangulat és nyelvi megformálás koherenciájának visszaadására:

*the girl who mounted in the omnibus
the rainy day, and payed a penny fare...*

*a lány felszállt a buszra (kint esett)
kifizette az egypennys jegyet...*

(Paysage triste)

Vagy egy másik zárójelezés, amely már a grammatikai-poétikai szintet is érinti:

*In the evening people hang upon the bridge rail
Like onions under the eaves.*

*Estéknként a magasvasúton lóg a nép
(Eresz alatt hagymák)*

(A hercegnő halála)

A „semmiről sem szólás” finom iróniát eredményező nyelvi humora kedvéért a „kedvesem” megszólítás az eredeti vers ötödik sorából a fordítás első sorába került át:

*While you were absent in the lavatory
(...)
I was restless, my dear, and a little unhappy...*

*Amíg a vécén voltál kedvesem
(...)
Nyugtalan voltam és kicsit borús...*

(Amíg a vécén voltál kedvesem)

Ez a megoldás egyúttal az eredetiben szereplő „absent” és „lavatory” fura párosát is ki-váltja a „vécén” és a „kedvesem” egymás mellé helyezésével.

„Mert ami születik, meghal;
és ami meghal, visszatér...”

Mi tehát és milyen ez a szinte a klasszikus arany metszés arányait mutató könyv? Kétharmad Eliot, egyharmad Kappanyos egyharmad kétharmad részben elosztva? Hogyan olvasandó, olvasható? A Esterházy felkínálta ide-oda lapozgatást ajánlja? Vagy ellenkezőleg: folyamatos olvasásra ösztönöz, akár egy klasszikus regény?

Utilitarista szempontból szinte mindegy. Ahogy Bergson írja a *Teremtő fejlődés* első fejezetében: magának a lélektani életnek az idő az egyik legfontosabb alapszövege. Az ezt kikristályosító alkotás esetében – s úgy tűnik, ez Eliotra és Kappanyosra fokozottan érvényes – sincs „ennél sem ellenállóbb, sem vastkosabb anyag. Mert tartamuk nem pillanatot behelyettesítő pillanat; így sohasem volna egyéb, mint jelen, s a múlt nem húzódna át a jelenvalóba... Ha a múlt szüntelenül nő, akkor határtalanul meg is marad. Az emlékezet (...) nem arra való képesség, hogy az emlékeket fiókban osztályozza, vagy listára jegyezze. Nincsen se lista, se fiók, még tulajdonképpeni képesség sincs, mert a képesség szünetekkel működik (...), a múltnak múltra halmozása ellenben szüntelenül történik. Valójában a múlt megmarad magától”.

Ezt rögzíti Eliot és Kappanyos, ennek befogadását teszi hozzáférhetővé Kappanyos András, aki a száz éve született Eliot társának tűnik. Mintegy párbeszédet folytat vele és verseivel – a jelen a jelenbe emelt múlttal. „Jelen és múlt között a különbség az, hogy a tudatos jelen oly módon és oly mértékben ismeri a múltat, amilyen módon és mértékben a múlt erre még képtelen volt” – írja Eliot a *Hagyomány és egyéniség* című esszéjében. Az eredmény ez a „négykezes”, az *Elveszett költemények*.

Szendi Zoltán:

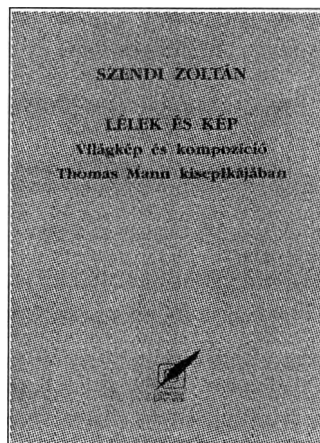
LÉLEK ÉS KÉP

VILÁGKÉP ÉS KOMPOZÍCIÓ
THOMAS MANN KISEPIKÁJÁBAN

A könyv címét (*Lélek és kép*) *Az elcsereült fejekből* vett mottó magyarázza. „[...] minden lénynek kétféle léte van: egyik a maga számára, és egyik a mások szeme számára. Az ember létezik, és egyszersmind látható is, lélek és kép egyben, és mindig bűn, ha csak a képe benyomásának engedünk, és lelkével nem törődünk [...] Mert az, ami hat, még nem a valóság, hanem úgyszólván annak mögéje kell kerülnünk, hogy részünk legyen a megismerésben, amelyet minden jelenség igényel; mert több, mint jelenség, és lény, lelke a külső kép mő-

gött található.” Thomas Mann törekvése a monográfusé is, aki a nagyepika árnyékában látott Mann-i kisprózát igyekszik a lényeg feltárásával és bemutatásával az életmű keretei között az őt megillető helyére állítani.

A német író hat évtizedet átfogó munkásságának ebbe a kevéssé figyelemre méltított rétegébe 32 mű tartozik. Pályája első húsz évé-

Pannónia Könyvek Kiadó
Pécs, 1996
197 oldal, 650 Ft

ben 25 elbeszélést ír, az 1912-től 1953-ig tartó négy évtized során pedig hetet. Ez utóbbiak azonban, mint Szendi Zoltán megállapítja, több mozzanattal is közelítenek a nagyepikához (terjedelemben, a stilizáltság mértékében és az elbeszélői nézőpont szerepmínőségében). A könyv a nagyregények előzményeként vagy mellékhatásaként keletkezett elbeszélői munkásság egészét elemzi. A műveket nem keletkezésük sorrendjében, hanem tematikus és motivikus kapcsolódásaik alapján, öt önálló fejezetben tárgyalja. A könyv bevezetőjében megfogalmazott célkitűzés szerint „bár az elemzések kizárólag a kisepika területén maradtak, a művek világgépi elemeinek motivikus összefüggéseit az életmű egészének távlatából” világítja meg a szerző.

Az elemzések sorrendjét a manni művészet középpontjában álló Élet-Szellem szembenállás tipológiája és lélektani logikája határozza meg. A könyv öt fejezete így módon az alábbi szerkezetben taglalja Thomas Mann elbeszéléseit: az első fejezet a „nárcisz boldogtalanságot”, a fiatalkori elbeszélések reprezentatív sorhelyzetét írja le *A pojáca* elemzésén keresztül. A következő rész az élet- és szerelemvágy motívumait és a „szerencsétlen tudat” kényeszerképzeteit helyezi a középpontba, a *Halál Velencében*, illetve a *Látomás* és *A ruhásszekrény* című novellák alapján. A középső fejezet az Élet és a Szerelem csapdáit, e vágyak törvényszerű kudarcát vizsgálja, többek között *Az elcserélt fejek* és *A megtévesztett* analízisével. A negyedik rész, „Az eltorzult vágy lehetőségei” címmel a tagadás és a bosszú motívumvariánsait elemzi, a *Walsung-vérrel* és a *Mario és a varázslóval* középpontban. Az utolsó fejezet a sorsalakítás távlatairól, a nárcisztikus személyiség önmegvalósító útjáról szól, elsősorban a *Trisztán*, a *Tonio Kröger*, illetve *A törvény* című novellák alapján. Szendi Zoltán a 32 Thomas Mann-elbeszélés mindegyikét elemzi, a legnagyobb terjedelemben és mélységben az előbb kiemelt írásokat.

A JPTE tanszékvezető germanistája a zürichi Thomas Mann-archívumban folytatott kutatásai során behatóan tanulmányozta az elbeszélések kéziratát, szövegvariánsait, a végső változatokból kihagyott mondatokat és passzusokat, s ezek vizsgálatát is beépíti monográfijába. E szövegvariánsok bemutatása több helyen árnyalja és mélyíti az elemzést. *Az elcserélt fejek* egyik részletének schopenhaueri „buddhizmusa” kapcsán Szendi a novella publikált változatát idézi, mely szerint az el-

különülés csodálkozást és egymás iránti csodálatot szül, „a csodálat pedig kicserélődés és egyesülés után való vágyat. És ez a *tan főleg az ifjúkorra nézve érvényes*, amikor az élet anyaga még puha, és az én- és enyém-érzések még nem merevedtek meg az egynek széthullásában.” Majd idézi a kéziratnak a kiemelt mondat helyén álló részét, mely így szól: „És nemcsak a nemek különbségére és ellentétére érvényes ez a tanulság, hanem az azonos művek esetében is igaz, különösen az ifjúkorban.” Ezt a mondatot Thomas Mann végül a kiadásra szánt változatban áthúzta.

Épp ily tanulságos *A megtévesztett* kéziratban maradt szövegváltozatainak és a publikált verzióknak az összevetése. A legfontosabb változtatás ezúttal a történet befejezését érinti, mely a rövidülés nyomán csökkenti a motívumválság súlyát, s elkerüli a váratlan fordulat anekdotikus történetzárlatát. Elemzését Szendi Zoltán a következőképpen összegzi: „A szövegvizsgálat azt bizonyítja tehát, hogy a kihagyásokkal a szerző nem csupán a cselekményt tömörítette, hanem a kompozíciós arányokat is megváltoztatta. A természet »cselét« többlépcsős előkészítés helyett egyetlen fordulatra összpontosította. [...] Mert Élet és Szellem egyenlőtlen harcában – Thomas Mann ethosza szerint – a Szellem kiváltsága a leleplezés.” Hasonlóan sokatmondó a *Tonio Kröger* szövegváltozatainak egybevetése és kihagyott részleteinek elemzése, melyek azt bizonyítják, hogy a szülőföld csak vágyként, stilizált formában, esztétikai élménnyé alakítva lehet jelen a címszereplő világában.

A filológiai vizsgálatok mellett épp a *Tonio Kröger* kapcsán mutatja be a könyv az elbeszélések motívumainak az életműbe való mély beágyazottságát, az északi táj és a szimbolikus értékű és jelentőségű tenger gyakori felbukkanását. Az életmű vizsgálatába a nagyepika mellett az esszék is beletartoznak. A *Mario és a varázsló* értelmezését Szendi összekapcsolja Thomas Mann 1938-as *Bruder Hitler* című esszéjével, melyben az író úgy festi le a Führert, ahogyan majd az elbeszélés Cipollájában a nárcisztikus művészfigura patológikus vonásait fogja előtérbe állítani. Szendi egyébként az esszé és a novella kompozíciós szerkezetében is párhuzamokat mutat be, és motivikus egyezésekre is rávilágít. Ami pedig a mű privát kontextusát, élménybeli inspirációját illeti, annak kapcsán utal Mann azon levelére, melyben az író elmeséli, hogy a valóságban a pincér a mutatóvány végén megszegeyenülten elfutott, s

másnap teljes elismeréssel nyilatkozott az illuzionistáról. A pisztolylovás ötletét az író lánya, Erika adta, aki a történet hallatán azt mondta, hogy nem csodálkozott volna, ha a pincér lelötte volna Cipollát. „Ebben a pillanatban [...] lett a történetből novella, [...] hogy Cipollát megölhessem, szükségem volt a pincérre – és a megelőző bosszúságokra.”

A gyakran elemzett és a kánonba standard értelmezésekkel belemerevedett elbeszélésekről is tud újat mondani a kötet, anélkül, hogy az elemzés az újat mondás görcsében vergődne, vagy a szakirodalom megítélésében a profizmuson kívül más szempontok vezetnék. A közismert novellákról is lucidus megállapításokat tesz, a *Halál Velencében* kapcsán például a következőt: „A novella explicit formában csak Tadzio Nárcisz-létét emeli ki, de nem titkolja, hogy Aschenbach osztozik ebben a sorsban, hogy ők ketten egymásnak *tükkörképei*.” A *Tonio Kröger* elemzése során arra a felismerésre jut, hogy „a két művész, az író és a festő, Tonio Kröger és Lizaveta Ivanovna egymással felelő szólama egyazon lélek vívódásának kivetítése”. A *törvény* esetében pedig kiemeli, hogy az elbeszélésben Mann Mózes bibliai képe „Michelangelo *művészalakját*” vetíti rá. A 32 manni kispikából pedig olyan írásokra is ráirányítja a figyelmet, amelyek az életmű eddigi elemzése során érdemtelenül kevesebb figyelmet kaptak.

Szendi Zoltán könyve nem pszichologizáló, de a lélektani összefüggések és vonatkozások iránt rendkívül érzékeny munka. A kötet nem filologizáló, de a szövegvariánsokat éles szemmel és szoros olvasással mérlegre tevő elemzés. A mű nem univerzalizáló, nem túlzón általánosító, de az egyes írásokat az életmű összefüggéseibe illesztő, megállapításait a szöveg konkrétumaihoz kötő interpretáció. A *Lélek és kép* nem aktualizáló, nem divatba jött fogalmakkal operáló, de saját nyelven és saját fogalmi készlettel megszólaló, a Thomas Mann-szakirodalom mintegy ötszáz bibliográfiai tételét mozgósító és felhasználó úttörő vállalkozás.

Ez a könyv 25 év egyéni kutatásait összegzi. A mai magyar Thomas Mann-szakirodalom legjelentősebb munkája.

P. MÜLLER PÉTER

A. E. Taylor:

PLATÓN

A. E. Taylor Platónról szóló könyvének jó hetven éve megjelent első kiadásához írt előszavában arról panaszkodik, hogy „mondanivalómat egy nem túlzottan terjedelmes kötetbe kellett összesűrítenem.” (10. o.) Mielőtt röviden bemutatnánk, hogy mire érzi kevések a – magyar fordításban – csaknem nyolcszáz oldalt, oldjuk fel a rossz (egyébként angolszász) szokás szerinti rövidítést: a szerző neve Alfred Edward Taylor; s egészítsük ki könyve címlapjának hiányosságát az elhagyott alcímmel: *Platón: Az ember és munkássága*.

A tizenkilenc fejezetből és egy függelékéből álló könyv Platón életének és életművének áttekintése után egyenként tárgyalja írásait. A mondandó mennyiségétől függően némelyik fejezet több, némelyik egyetlen dialógussal foglalkozik. Taylor egységes és arányosan végigvitt módszere a rövid filológiai és történeti adalékokkal körített, csipetnyi filozófiai értelmezéssel fűszerezett tartalmi összefoglalás, monográfiaja így elsősorban a Platón-művek első olvasását, gondolatmenetük összefogását segítő alapvető kézikönyvként értékelhető, mely valamivel kevésbé szolgál egyhuzamban való végigolvasásra, mint alkalmankénti utánanézésre. E „nominalista” felfogásban sorjázó, önmagukban megálló fejezetek hátránya lehet, hogy adott esetben akár pótolni tűnhetnek az illető Platón-szöveg elolvasását, amitől a szerző is óv: „semmit sem kívánnék kevésbé, mint hogy olvasóim az én szemüvegemen keresztül lássák Platont” (11. o.). Egyenletes elosztásuk és méretezésük viszont arra emlékeztet, hogy mennyivel több Platón, mint a nevéhez tapadt néhány híres mű és bölcséleti frázis („idea-tan”, „utópikus államelmélet” stb.).

Taylor, tisztában lévén a Platón műveinek pontos datálását illető nehézségekkel, többször figyelmeztet arra, hogy – a hátsó borító szövegével ellentétben – nem időrendi sorrendben halad (47., 164. o. 14. láb., 209., 248–249. o.). Ennek illúziója helyett három alkotói periódust feltételez, amelyek egymásutánjára az alábbi séma szerint következtek. A korai szókratikus párbeszédnek többsége rövid, és döntően pozitív gondolati eredmény nélkül zárul, míg az érettebben, minden humora mellett, Platón egyértelműen a mester szerepében

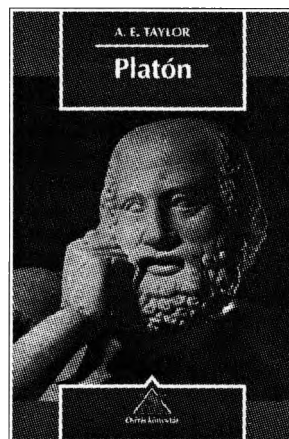
ábrázolja Szókratészt. Ez utóbbiak a filozófus irodalmi főművei: a *Phaidón*, a *Lakoma*, a *Prótagoras* és az *Állam* (248. o.), amelyek kiteljesítik a lélek ápolásának, gondozásának mindaddig készülődő központi gondolatát. Végül, miután lényegében nem dönt a *Phaidrosz* helyéről (417. o.), azokat a dialógusokat csoportosítja egy kései szakaszba, amelyekben csökken a Taylor által formáknak fordított *ideák* gondolati súlya (485. o.), Szókratész szerepe és a vita eleven drámaisága (518. o.). Az empirikus tudást egyre higgadtabbán értékelő művekre (473. o.) a *Törvények*, Platón Taylor szerint legfontosabb és mégis mellőzött műve (642. o.) teszi föl a koronát. Ebben az utópiától mentes, gyakorlatias, ám még a teológiáig is eljutó műben Platón a „görögök közül egyedül [...] sejtí meg, hogy az emberiség történetének csak a legutóbbi szakaszáról szólnak forrásaink, de azt is, hogy a történelem előtti időknek is milyen nagy fontosságot kell tulajdonítanunk. Politikaelméleti szempontból a könyv kiemelkedő jelentősége abban áll, hogy tisztán és világosan kimondja a »hatalom megosztásának« elvét.” (654–655. o.) A szerző bizonyítottan véli az életmű e hármasszakszólását, de egy-egy szakaszon belül a gondolati követhetőségre és érthető tálalásra tekintve, nem pedig egy erőltetve feltételezett időrend szerint veszi sorra az egyes darabokat.

Taylor állandóan érzékelteti, hogy Platón szövegeinek értelmezője minduntalan legalább három próbatétel előtt áll. Mindegyik – különösen a szókratikus művekben – az előtt, hogy miként és mennyire szűrhető filozófiai prózává a dialogikus forma: kijelölhető-e valamelyik beszélgetőtárs Platón szócsövének, formális végkövetkeztetés nélkül azonosítható-e egy viszonylag szilárd végeredmény. A második a humoros szépírói és a komoly filozófiai réteg elkülönítése. Szokatlan jellegzetesség, hogy Taylor mindig Platón humoráról, tréfás kedvéről beszél, a híres „szókratészi iróniáról”, a tudva nem tudás fogásáról jóformán sohasem; szerinte Szókratész ellenfelei taktikából nevezik iróniának, azaz gúnynak az ő dialektikus modorát (229. o.). Nem egy-

szerűen stilisztikai kérdésről van szó, hiszen Taylor a „drámai hatás” és a „filozófiai nézetek” közti krízisből magyarázza Platón kései alkotói korszakának beköszöntét (487.; 39–40., 447. o.). A harmadik végül a platóni írások magvát érinti és a tanítás önreflexiójára vonatkozik. Taylor ugyanis szó szerinti bizalmat szavaz a *corpus* azon kitételeinek, melyek szerint az igazi filozófiai tan, – végső soron a tudás, s ennél fogva az erény is (199. o.) – a kezünkbe vehető és elolvasható sorokon túl rejtőzik, a magányos és közvetlen misztikus tapasztalatban, mester és tanítvány személyes, eleven együttélésében és közös munkálkodásában, vagy a töprengést frusztráló fennkölt tautológiában: „az *ens realissimum* [...] a maga részéről evidens módon létezik és evidens módon az, ami – egy önrtemelmező »legfőbb létező«.” (410. o.) Hasonló meghökölésre készítet e jelzések drámai megfelelője, az a sejtelemnél erősebb mozzanat, hogy Szókratész nem feltétlenül jó nevelő (531. o. 10. láb.; 610., 733. o.).

Platón igazi tanítása tehát *per definitionem* feltevésszerű a szöveghez képest, így Taylor döntése, hogy nem dolgozza, mert nem is dolgozhatja fel témakörök, fogalmak, filozófemák rendszerében a hagyatékot, nem formai, hanem kifejezetten tartalmi súllyal bír. Az egymás után összefoglalt művek elkerülhetetlen tematikus változatossága a filozófus „szándéka szerint [...] időleges és átmeneti” jellegüket hivatott visszatükrözni (44. o.). Hiába vett búcsút Platón a keretes dialógusformától, amely kimondott irodalmisága miatt a félreértés meleggágyának bizonyult (295. o.), legkésőbbi, egyszólamúbb kicsengésű párbeszédeiben sem bírta az írásra legmélyebb gondolatait,

Osiris Könyvtár – Filozófia
Szerkesztette Steiger Kornél
Fordította Bárány István, Betegh Gábor
Osiris Kiadó
Budapest, 1997
792 oldal, 1650 Ft

melyekből néhányat az utolsó fejezetben próbál kihámozni Taylor. A platóni szövegvilágot átható feszültség vállalásából eredő szelíd, nem minden humor nélküli ezotéria határozottan barátságossá teszi ezt a terjedelmes könyvet (vö. 442–443. o.).

A fordítás, Bárány István és Betegh Gábor munkája általában szép, választékos nyelvezetet használ, jóllehet sajnálatos módon nem mentes azoktól az egyneműsítő nyelvi divaktoktól, amelyekről hemzseg a mai írott és beszélt köznyelv (az igekötő indokolatlan elválasztása; a mutató névmás fölösleges kitétele vagy személyes névmás helyetti alkalmazása; az állítmány és a tárgy szórendjének felcserélése; „mert” helyett tévesen „amiért”), és szerencsére csak mutatóba található benne olyan baki, mint a „szatírista” (351. o.). Kevésbé érthető, hogy az oldalszámjelzéseknél miért nem

magyarították a *p*-t (page) *o*-ra (oldal). Jó, hogy egy fordítói előszóban külön felhívják a figyelmet Taylor szakszókincsének arra a sajátságára, hogy *formának* fordítja az *ideát* (nálunk Kerényi Károly az *alakot* javasolta). A Taylor utáni frissebb Platón-szakirodalomról tájékoztatásul mellékelt bibliográfiájukat viszont meglehetősen céltalannak tartom; akkor már érdekesebb lett volna a hazai tanulmányok összegyűjtése. Az elvégezetlen utómunkálatokért feltehetőleg inkább már a kiadói apparátus a felelős: átlagosan négy-öt oldalanként előfordul egy-egy nyomda- vagy nyelvi hiba, ami bizony méltatlan egy ilyen, mind terjedelmileg, mind minőségileg reprezentatív Platón-szaktanmunkához.

CZIGÁNY ÁKOS

Tüskés Tibor, a *Jelenkor* első főszerkesztője 1972-ben (Varga Zoltán felvétele)

Látogatóban Martyn Ferenc műtermében, 1974. szeptember 17-én. Balról jobbra: Nemes István, Kende Sándor, Martyn Ferenc, Galambosi László, Békés Sándor, Bárdosi Németh János, Pákolitz István, Marafkó László, a kép szélén, takarásban Szederkényi Ervin

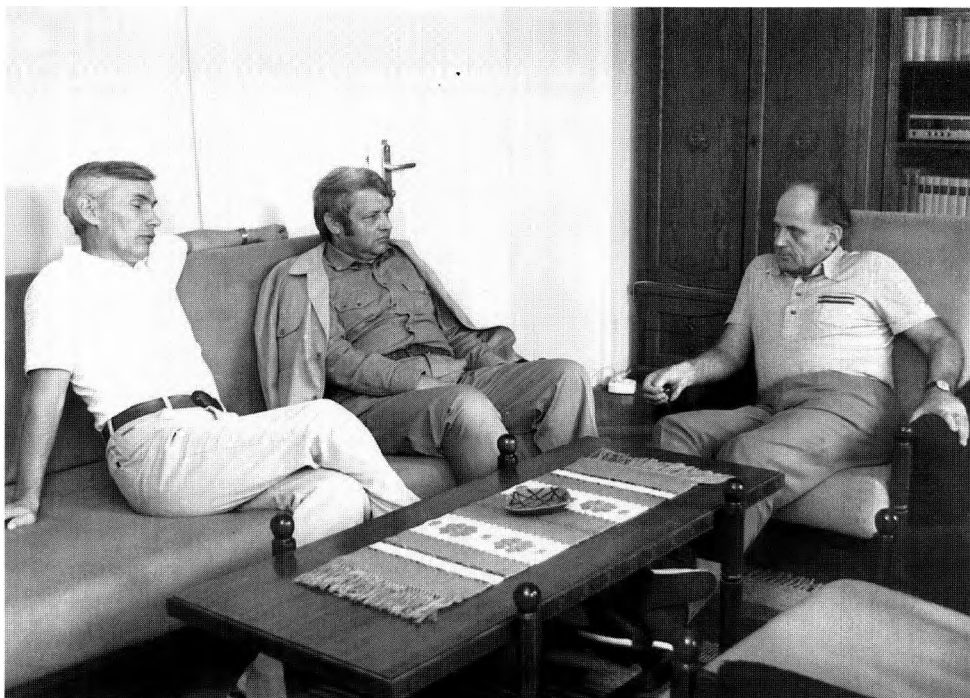

Csorba Győző hatvanadik születésnapján 1976 novembereben, a Doktor Sándor Művelődési Házban. Balról jobbra: Bertók László, Csorba Győző, (hátrébb) Bernics Ferenc, majd Fodor András, Bisztray Ádám, Kende Sándor, Arató Károly

Könyvhét Szekszárdon, 1975-ben. Pákolitz István, Arató Károly, Bertók László, Tüskés Tibor

A Jelenkor szerkesztőségében 1985-ben. Laczkó András, Bertók László, Szederkényi Ervin (Gyertyás László felvétele)

A Pécsi Egyetemi Színpadon 1986-ban. Csorba Győző és Szederkényi Ervin egyetemisták körében (Tóth László felvétele)

Fent: A Dél-dunántúli Írócsoport kirándulása 1983-ban az Ormánságban. Guggolnak: Meliorisz Béla, Parti Nagy Lajos, Leskó László. Állnak: Molnár G. Judit, Pákolitz Istvánné, Pákolitz István, Tüskés Tibor, Pál József, Csorba Győző, Makay Ida, Hallama Erzsébet, N. Horváth Béla, Gárdonyi Tamás. Leghátul Laczkó András

Lent: Az Írócsoport Bolyban 1984-ben. Arató Károly, Erős Zsuzsa, Pálinkás György, Végh Józsefné, Pákolitz Istvánné, Molnár G. Judit, Csorba Gy., Makay I., Pál J., Laczkó A., Meliorisz B., Fischer János, Hallama E., Mezei József, Parti Nagy L., Csorba Győzőné, Papp Árpád, Papp Árpádné, Tüskés T., Galambosi László, Leskó L., Pákolitz I. és hátul középen Takáts Gvula

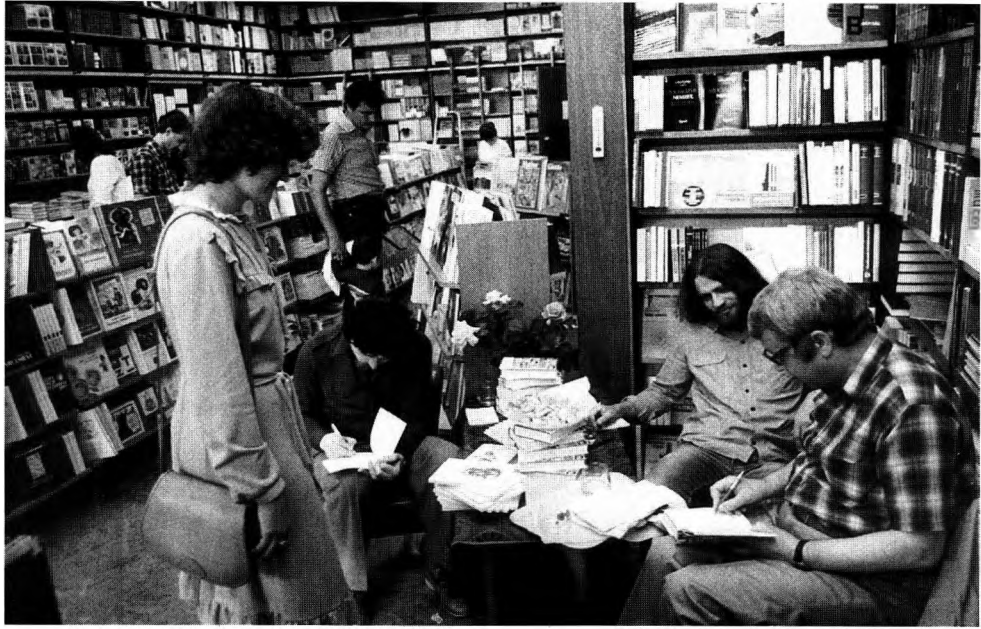

1984. június 19-én a Mohácsi Emléparkban: Hallama Erzsébet, Pákolitz István és Csorba Győző

Az Írócsoport a Sikondai Alkotóház előtt 1985-ben. Balról a második László Lajos, majd Pálinkás György, Erős Zsuzsa, Laczkó András, Molnár G. Judit, Brandstätter György, tőle kettővel jobbra Pákolitz Istvánné, Csordás Gábor, Pákolitz István, Gódor Ágnes, Parti Nagy Lajos, Csorba Győző, Makay Ida, Galambosi László, Pál József és a csoport jobb szélén Tüskés Tibor

1986, könyvhét Pécsen, dedikálás a Széchenyi téri könyvesboltban: Meliorisz Béla, Csordás Gábor, Bertók László

Magyaregregy, 1985 októbere. Csorba Győző és Csordás Gábor *(Bertók László felvétele)*

FeLugossy László, Weber Kristóf, Csordas Gábor és Koszta Gabriella a kilencvenes évek elején a Művészetek Házában (Tóth László felvétele)

Holmi-est 1990 tavaszán a Művészetek Házában. Takáts József (félíg takarva), Várady Szabolcs, Rakovszky Zsuzsa, Petri György, Domokos Mátyás, Radnóti Sándor

Az 1990-es Pécs-Baranyai Unnapi Könyvhét megnyitója. Csiki László, Göncz Árpád, Csuhai István, Bertók László, Parti Nagy Lajos

Sándor Iván, Csiki László, Göncz Árpád, Csuhai István, Bertók László, Parti Nagy Lajos *(Csonka Károly felvételei)*

Csorba Győző Hungaroton-lemezének bemutatója 1991. április 11-én a Művészetek Házában.
Fent Bertók Lászlóval, lent Csuhai Istvánnal

Csorba Győző kitüntetése 75. születésnapja alkalmából, 1991 decemberében. Balról jobbra: (takarva) Pákolitz István, Jánosi Zoltán, dr. Szűcs József, (hátrébb állnak) Ágoston Zoltán, Radics Melinda és Horváth Tamás; majd Molnár G. Judit, Csorba Győző, Csorba Győzőné, Csorba Noémi, Bertók László, Csorba Eszter, Gárdonyi Tamás, Tüskés Tibor. Lent Göncz Árpád, (takarva) dr. Szűcs József, Molnár G. Judit, Csorba Győző és felesége *(Cson:u Károly felvételei)*

A *Jelenkor* kétnyelvű antológiájának bemutatója 1994. január 25-én. Az első sorban Molnár G. Judit, majd a közreműködők: Bertók László, Kukorelly Endre, Darvasi László, Márton László, Balassa Péter, Sándor Iván, Esterházy Péter hallgatják Parti Nagy Lajost. Az alsó képen Darvasi László, Márton László, Balassa Péter, Sándor Iván, Esterházy Péter és Parti Nagy Lajos.

Sándor Iván, Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos

Az első sorban Horváth Tamás, Csuhai István, Molnár G. Judit, Bertók László, Kukorelly Endre, Darvasi László, Márton László, Balassa Péter, Sándor Iván, Esterházy Péter (*Tóthi László felvételei*)

KIADÓK ÉS SZERKESZTŐK

A Jelenkor negyven éve az impresszum változásainak tükrében

Az alábbiakban olvasható összeállítás – és a folyóiratszámokban műmellékleten látható fényképválogatás – alkalmát az adja, hogy a *Jelenkor* első száma pontosan negyven évvel ezelőtt, 1958 októberében látott napvilágot.

A *Jelenkor* fennállásának első öt évfolyamában kéthavi lapként jelent meg (februárban, áprilisban, júniusban, augusztusban, októberben és decemberben), hét, illetve nyolc ívnyi terjedelemben. 1960 decemberéig mindegyik szám oldalszámozása újrakezdődött, az 1961-es év óta az oldalszámozás az évfolyamokon belül folyamatos. 1963 januárjától a *Jelenkor* hat íves, kilencvenhat oldalas havilapként olvasható. (Egy-egy szám rendszeresen hét ívessé s alkalmanként még terjedelmesebbé a legutóbbi két évfolyamban lett.) 1963 és 1966 között a folyóiratot szerkesztői valóban havi gyakorisággal, évente tizenkét alkalommal adták közre, 1967 óta ez a szám tizenegyre csökkent, a július-augusztusi (előbb téma szerint is „balatoni”, majd a szerkesztőségi zsargonban „nyári”-nak nevezett dupla) szám ugyanis összevontan kerül az újságosokhoz. E szabály alól kivételt képez az 1975-ös, XVIII. évfolyam, amikor a „Felszabadulásunk harmincadik évfordulójára” című megemlékezés kedvéért az áprilisi és májusi számok jelentek meg összevontan – ekkor viszont a júliusi és az augusztusi megjelenések váltak szét. Mindezt összegezve e pillanatban az Olvasó a *Jelenkor* 424. önálló füzetét tartja a kezében.

A lapnak az egymást követő impresszumokból kiolvasható tulajdonosi-kiadói viszonyai formálisan meglehetősen kuszáak, noha kitetszik, hogy a *Jelenkor* valódi fenntartója (támogatója) a mindenkori Baranya megyei közigazgatási testület volt, ma is az. Az 1958. októberi szám a Baranya megyei Tanács és a Hazafias Népfront Baranya megyei Bizottságának irodalmi-művészeti folyóirataként jelent meg. A hatvanas évek elejére a Hazafias Népfront kikerült az impresszumból, és 1966 végéig a Baranya megyei Tanács lapjaként, a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat kiadásában látott napvilágot a *Jelenkor*. 1967 januárjától 1979 októberéig a *Jelenkor* impresszuma szerint a Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja volt (valójában a Baranya megyei Tanács finanszírozta és felügyelte), kiadója erre az időre változatlanul a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat maradt. 1989 februárjától 1993 novemberéig a *Jelenkort* a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó adta ki. 1992 júniusától jelent meg a „Baranya Megye Önkormányzatának lapja” felirat az impresszumban, ez 1994 márciusától „A Baranya Megyei Közgyűlés lapja”-ra változott, s így szerepelt 1996 júniusáig. 1993 decemberétől 1996 áprilisáig „a *Jelenkor* megbízásából” a lapot a Jelenkor Kiadó Kft. adta ki, az év májusában és júniusában a Művészetek Háza, 1996 júliusától pedig a Jelenkor Alapítvány a kiadó.

A következő oldalakon olvasható lista a *Jelenkor* impresszumában szereplő szerkesztők-munkatársak nevét, tevékenységük kezdő és záró időpontját, valamint jellegét mutatja be. A lista bal oldalán azokat a lapszámokat tüntettük fel, melyeknek az impresszumban az adott változás bekövetkezett; esetenként az adatokat korrigáltuk. A lista összeállítását megnehezítette, hogy 1965 áprilisa és 1982 áprilisa között az egyes számok impresszuma csak a főszerkesztő és a hierarchiában őt közvetlenül követő szerkesztő nevét tüntette fel; a szerkesztőbizottságok névsorának és a többi munkatársnak erre az időszakra vonatkozóan csak az éves tartalomjegyzékekben lehetett utánanézni. Alaposabb folyóirattörténeti áttekintést igényelne az a tény, hogy a „szerkesztőbizottságnak” (társadalmi bizottságnak, szerkesztőségnek, munkatársi gárdának) nevezett testület funkciója és tényleges működése a *Jelenkor* mögött lévő négy évtizedben időszakonként alaposan változott.

<i>A szerkesztőség vezetője</i>	<i>Szerkesztők, szerkesztő (ill. társadalmi bizottság tagjai (sz.b.), munkatársak</i>
1958. október	Mészáros Ferenc (felelős szerkesztő 1960. októberig)
1959. április	Gyenis József (szerk. 1960. dec.-ig; sz.b. 1961. febr.-tól 1961. dec.-ig, társ. biz. 1962. febr.-tól 1962. dec.-ig) Kolta Ferenc (szerk. 1961. dec.-ig; társ. biz. 1962. febr.-tól 1962. dec.-ig) Pál József (szerk. 1960. dec.-ig; sz.b. 1961. febr.-tól 1961. dec.-ig, társ. biz. 1962. febr.-ban) Paulusz Elemér (szerk. 1959. dec.-ig) Právicz Lajos (szerk. ebben a számban, majd 1959. jún.-tól dec.-ig) Simon Béla (szerk. 1959. dec.-ig) Takács Gyula (szerk. 1960. dec.-ig) Vargha Károly (szerk. 1959. dec.-ig) Tüskés Tibor (szerk. 1960. okt.-ig)
1960. december	Tüskés Tibor (megbízott főszerkesztő 1961. febr.-ig, főszerkesztő 1961. ápr.-tól 1964. febr.-ig, felelős szerkesztő 1964. márc.-tól 1964. szept.-ig)
1961. február	Borsos József (szerk. 1962. dec.-ig) Csorba Győző (szerk. 1965. jan.-ig, sz.b. 1977. jan.-tól 1981. dec.-ig, főmunkatárs 1982. jan.-tól 1995. szept.-ig) Bárdosi Németh János (sz.b. 1961. dec.-ig, társ. biz. 1962. febr.-tól 1962. dec.-ig, sz.b. 1967. szept.-tól 1981. márc.-ig) Bertha Bulcsu (sz.b. 1961. dec.-ig, társ. biz. 1962. febr.-ban, szerk. 1963. jan.-tól 1965. márc.-ig, sz.b. 1965. ápr.-tól 1968. dec.-ig) Katona Ferenc (sz.b. 1961. dec.-ig) Örsi Ferenc (sz.b. 1961. dec.-ig, társ. biz. 1962. febr.-tól 1962. dec.-ig) Pákolitz István (sz.b. 1961. dec.-ig, társ. biz. 1962. febr.-tól 1962. dec.-ig, szerk. 1963. jan.-tól 1965. márc.-ig, sz.b. 1965. ápr.-tól 1967. aug.-ig, szerk. 1967. szept.-tól 1980. dec.-ig, sz.b. 1981. jan.-tól 1996. máj.-ig) Sarkadiné Hárs Éva (sz.b. 1961. dec.-ig társ. biz. 1962. febr.-tól 1962. dec.-ig, sz.b. 1965. ápr.-tól 1980. dec.-ig) Thiery Árpád (sz.b. 1961. aug.-ig) Pörös Imre (műszaki szerk. 1962. dec.-ig) Szöllösy Kálmán (szerk. 1962. dec.-ig) Lázár Ervin (szerk. 1964. febr.-ig) Pintér Zoltán (szerk. 1965. márc.-ig, sz.b. 1965. ápr.-tól 1966. dec.-ig)
1962. február	
1963. január	
1964. március	

1964. október	Szederkényi Ervin (főszerkesztő 1987. febr.-ig)	
1965. február		Mitzki Ervin (szerk. 1965. márc.-ig, sz.b. 1965. ápr.-tól 1971. dec.-ig)
1965. április		Nemes István (sz.b. 1980. dec.-ig)
1968. január		Marafkó László (sz.b. 1975. okt.-ig)
1969. január		Arató Károly (szerk. 1979. aug.-ig)
1974. január		Békés Sándor (sz.b. 1975. dec.-ig)
1975. november		Bertók László (sz.b.)
1976. január		Hallama Erzsébet (sz.b. 1987. jún.-ig, majd 1988. ápr.-tól 1991. jún.-ig)
1979. szeptember		Parti Nagy Lajos (szerk. 1986. dec.-ig)
1981. január		Csordás Gábor (szerk. 1985. dec.-ig, majd 1987. jan.-tól 1988. márc.-ig, majd sz.b. 1991. okt.-tól 1997. jún.-ig)
1986. január		Havasi János (szerk. 1986. dec.-ig)
1987. január		Csuhai István (szerk. 1990. febr.-ig, főszerk.h. 1990. márc.-tól 1991. szept.-ig)
		Kalász Márton (sz.b. 1991. márc.-ig)
1987. július	Hallama Erzsébet (főszerkesztő 1988. márc.-ig)	
1988. április	Csordás Gábor (főszerkesztő 1991. szept.-ig)	
		Balassa Péter (sz.b. 1997. júl.-ig)
1988. augusztus		Takáts József (szerk. 1990. aug.-ig)
1991. február		Medve A. Zoltán (szerk. 1996. jún.-ig)
1991. október	Csuhai István (főszerkesztő)	
		Gállos Orsolya (főszerk.h. 1991. dec.-ig, szerk. 1992. jan.-tól 1992. dec.-ig)
1992. július		Balla Zsófia (sz.b.)
		Tolnai Ottó (sz.b.)
1992. október		Ágoston Zoltán (szerk.)
1994. március		Szundy Zoltánné (szerk. titkár [ténylegesen már 1963. márc.-tól] 1998. febr.-ig)
		Décsi Tamás (szerk. munkatárs)
1994. július		Thomka Beáta (sz.b.)
1997. augusztus		Nagy Boglárka (szerk.)
1998. március		J. Antal Zita (szerk. titkár)

Az idők folyamán a *Jelenkor* hat számát jegyezte vendégszerkesztő: **Lengyel Balázs** (1984. december), **Huszár Tibor** (1985. december), **Ilia Mihály** (1989. március), **Keserő Ilona** (1991. március), **Láng Zsolt** (1992. december), **Pálinkás György** (1997. június).

Befejezésül még egy, a borítókról leolvasható számsor: 1958 és 1962 között a *Jelenkor* példányonkénti ára 8 forint volt, 1963 és 1978 között 6 forint, 1979–80-ban 10 forint, 1981-től 1983-ig 12 forint, 1984-től 1988-ig 16 forint, 1989–90-ben 24 forint, 1991-ben 30 forint, 1992-ben 40 forint, 1993-ban 60 forint, 1994–95-ben 70 forint volt. 1996-ban egy szám ára 100 forintra emelkedett, 1997 óta pedig 120 forintot kell fizetni egy *Jelenkor*-példányért.

Cs.I.–N.B.

AZ ÉLET ARANYFÁJA

Megjegyzések egy Nemes Nagy Ágnes-vers elemzéséről

A *Jelenkor* 1998. július-augusztusi számában Szitás Erzsébet gondos tanulmányt írt „Erkölcs és rémület között” főcímmel Nemes Nagy Ágnes *Alázat* című verséről. Bármennyire is filozofikus anyaggal, a mai irodalomtudomány jellegzetes modorában gazdagítja verselemzését, kénytelen vagyok néhány megjegyzést fűzni hozzá, hiszen a vers keletkezésénél jelen voltam, a költő szándékát ismertem. Persze, evidens Szitás Erzsébetnek az a kezdő megállapítása, hogy „az adott tárgyi világ és a nehezen megragadható belső élet kétpólusú szerkezetét Nemes Nagy Ágnes költészetében az alkotótevékenységének mélyen intellektuális princípiuma szervezi egységgé”. Vagyis természetesen, egyszerűbben: Nemes Nagy Ágnes jellegzetes intellektuális költő, aki, szemben a kitűnő filozófusokkal, érzékletessé tudja tenni gondolati világát. Nem kell tehát olyan bonyolultságokba bocsátkoznia, mint amire Szitás Erzsébet már második mondatában kénytelen: „A tárgyszerűség és a metaforikus beszédmód egymásbafonódása teremti meg azt a gondolati redőzöttséget, melynek kibontásához a trópusba kódolt energia segítségével közeledhetünk.” Hagyján tehát, hogy ezt a „redőzöttséget” némileg világosabban is el lehetne mondani. És azt sem érdemes tovább fejtegetni, ezúttal Heideggertől, hogy „maga a nyelv története lenne a legmélyebb redő, melynek kibontása, illetőleg kiszabadítása a grammatika kötöttségeiből – ahogyan Martin Heidegger *Humanizmus*-levelében végiggondolta – utat nyithat a dolgok lényegének megragadásához”. Szitás Erzsébet helyesen idézi Heideggert, aki már-már költő (némi meghosszabbítással), s így filozófusként rájött arra, amit minden igazi költő amúgy is jól tud, és valamirevaló irodalmár sejt. S amit Nemes Nagy Ágnes esszéiben, például a *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?* című esszéjében (*Szó és szótlanság*, Magvető, 1989. 41–62. o.) világosan és lényegesen érthetőbben megír. (Hiába, a költő csak „irogat”, a filozófus mondja ki a maga tudós körülmenyességével a dolgok igazát.)

De nem erről kívánok írni, nem a tanulmányban idézett filozófusokról, s kivált nem az ott található Nietzsche-idézetekről, hiszen ahogy Nemes Nagy Ágnes egyik nemrégiben megjelent elmélkedésében is hangsúlyozta (*Filozófia és jómodor*, Holmi, 1998. április), Nietzsche költő volt. Költő is volt, tudott dolog. (És csak zárójelben: örülök hogy a *Jelenkor* idézett számában Kurdi Imre újrarendíti az *Így szólott Zarathusztrát*, melyet fiatalon, úgy hatvan-hatvankét évvel ezelőtt hónapokig bújtam-élveztem Wildner Ödön, történetesen a keresztapám, ismert tolmácsolásában.) De visszatérve, Szitás Erzsébet elmélkedése kapcsán azt szeretném kiemelni, felerősítve hangsúlyozni, hogy egy-egy verset nem lehet pusztán „szöveg”-nek tekinteni. Elméleti szenvtelenséggel szálazni. Hogy az idő és a helyzet mélyen determinál – hiába a tudomány hűvös gesztusa, olykori nemtörődömsége vagy a verskeletkezés körülményeinek tudatos kiiktatása. Kitetszik a következőkből, hogy ez a tény mennyire alapigazság. Nemes Nagy Ágnes kézzel írt és többnyire dátumozott versfüzete itt van a kezemben. Az *Alázat* című verse, melyről Szitás Erzsébet írt, 1944. június 17-én kelt, az idézett másik vers, a *Mesterségemhez* pedig 1950. szeptember 13-i. Mindkét vers dátuma kiemelkedően fontos. Az *Alázat* kevesebb, mint két hónappal összeházasodásunk után, muraközi katonáskodásom idején keletkezett, a *Mesterségemhez* pedig az *Újhold* megszüntetése után, Nemes Nagy Ágnes kénytelen költői hallgatása alatt.

Szitás Erzsébet idézi a *Mesterségemhez* című vers megállapítását, azt a bizonyos „Erkölc és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben” írt kezdést, s megállapítja, hogy „láttatva és láthatatlanul, a sejtelen és rejtelem közötti résben lesz a megfigyelő lakhelye”, s hozzáteszi: „a szemlélő költő tanúságtétele ez, aki rejtőzködő pozíciójából számot ad a külső világ felvillanó és a belső élet rejtett dimenzióiról”. Csakhogy kérdés, nem akármilyen kérdés, hogy a vers csak olyan egyszerű külső és belső dimenziót hordoz-e, olyképpen, ahogy a mai irodalmár és tudós elképzeli: természetesen „fényben s vaksötétben”? Ha így gondolja a tudós, akkor nagyon szomorú, ha csak ezt gondolja. Észlel ugyanis egy filozofikus jellegű, nyelvelméleti megfigyelést, de észre sem veszi egy elhallgattatott, írni, cselekedni, minden erőfeszítésével élni akaró költő drámáját. Ez nem filozofikusan formált szöveg, az isten szerelmére!

A *Jelenkor* tanulmányírója úgy képzeli: „A nyelvben lakozás lényegét jelenti a reflexió lehetőség, melynek segítségével a rejtőzködő tanú megjelölheti azokat a kerülőutakat, melyeken keresztül jutva hírt adhat tapasztalatairól.” Igen, hírt adhat, de nem csak az elemző tudományoskodás, hanem a létet, erkölcsöt kívánó hit kétségbeesett igénye alapján. Lehet, hogy a maga filozófus-szemében, élet és írás egymás-mellettségében Heidegger felfed egy fontos distinkciót, de a vers, a *Mesterségemhez* szempontjából bizony úgy steril ez a distinkció, ahogy van. Itt másról van szó, sokkal többről. Életvágyról, elnyomottságról, elhallgatás elleni tiltakozásról. A Rákosi-kor rémülettel teli idejéről. (Dehogy is jelenhetett meg annak idején a vers.) Amikor Nemes Nagy Ágnesnek és barátainak hallgatniuk kellett, és nemcsak az úgynevezett *Újhold*-körnek íróit idézem itt, hanem Kassák Lajostól, Tamási Árontól, ha tetszik, Szabó Lőrincről Németh Lászlóig, Ottlikig, Weöresig, Szentkuthyig, Jékelyig, Kálnokyig, hogy Rónay Györgyöt, valamint más felsorolható kiváló írókat tovább ne is említek. (Szemben velük Illyés, Veres Péter, Szabó Pál és társasága volt a kivétel.) Mondom, nagyon is valóságos volt ez a „rémület között”, és az is, amit még a vers egy másik mozdulatában hozzászól: „Vagy erkölcstelen rémületben”, mert olyan is akadt, olyan író, aki pártos lelkendezést mímelve tele volt félelemmel. Azt gondolom, hogy a mai fiataloknak nemcsak az erkölcsös rémületet, hanem a tudathasadásos rémült lelkesedést is érdemes ismertnek tekinteni. Amellett feltétlen tudni kell azt is, amiről Sitás Erzsébetnek elképzelése sincs –, hogy az általa is idézett Babits Mihály-strófa „a folyamszerű kábulatról” az *Egyfajta kultúra* című versben semmi párhuzamosságot, kapcsolatot nem teremt Babits és Nemes Nagy Ágnes között. Más viszonylat Babits és közte persze bőven van. De a szók „delíriumáról zsongó, nyűgöző nyüzsgéséről” nála szó nincs. A Nemes Nagy Ágnesre vonatkoztatott Babits-idézés Sitás Erzsébet részéről teljes tévedés. „Részegítő szóáradat” a *Mesterségemhez* című versben? Ugyan! Az erkölcstről van szó, mely az egyidővel szemben a fényt elválasztja az éjszakától.

S éppúgy más jellegű, más értelmezhetőségű Sitás Erzsébetnek az *Alázat* című verselemzése is. A világhosság kedvéért idézem is a tizenhat soros verset.

*Fáraszt, hogy mégis hiába ömölt
fejemre a perc lágy, szirupos árja,
a koponyám: kerek, fanyar gyümölcs,
magányom mégis csonthéjába zárja.*

*Kemény vagyok és omló por vagyok,
nem olvadok és nem köt semmi sem,
ketten vagyunk, mikor magam vagyok,
a lelkem szikla, testem végtelen.*

*De mindez fáraszt. Indulnék tovább,
Egyiptomba, fürödni, vagy gyerekeknek,
– csak már az emlék és valami vágy
fogyó türelmem alján felderengtek.*

*S míg ülök, hűs hajnali ágyamon,
s mint szemem alját kék lepi a házat,
belenyugodni lassan, bággyadón,
majd megtanít a virradó alázat.*

Tudom, hogy Nemes Nagy Ágnes, aki került minden exhibíciót, és szinte ragályos betegségnek tekintette az intim személyest, megharagudott volna, ha elmondani igyekeznék, miről szól, milyen élethelyzet nyomán alakult ki a vers. De 1944-ben voltunk, a szerelem kezdetén, a vers alanyiségát nem nagy gondolkozással amúgy is tudni lehet. Nem kell nagy érzékenység ahhoz, hogy bárki rájöjjön, mit jelent: „...hiába ömölt fejemre a perc lágy, szirupos árja”, mert ugye e pillanatnyi önkívület után: „A koponyám kerek fanyar gyümölcs, / magányom mégis csonthéjába zárja”. Az idő folyamatos, sűrű jelenlétének elviselése, a magány csontkemény falának ellenállása – mondja a tanulmányíró – „a gondolkodás mindenkoriségének szükségét hívja segítségül”, a nyelvhasználatot, „az alkotói-gondolkodói figyelem szerteágazó lehetőségeit”, teszi hozzá heideggeri értelemben. Hát persze, hogy életre hívja – egyszerűsítettem a szerző két némileg túlbonyolított mondatát – hiszen a költő nem lelki béna, hanem feltehetően szenzibilis valaki, és még a lelki bénákra is jellemző, hogy a szerelmi önkívület után rájuk tör valami szomorú tehetetlenség, vagyis nem nyelvelméleti elképzelés, nem valami katartikus erejű, birtokolhatatlan végtelenség integrálása mondatja a költő által azt a bizonyos „a lelkem szikla, testem végtelen”-t, mely „chiasmatikus sodrában olyan erővonalak együttesét reprezentálja”, hogy miként Nemes Nagy Ágnes verse mondja: „Ketten vagyunk, mikor magam vagyok”, hanem a csaknem triviális, a legtermészetesebb emocionális állapot. Hogy Heidegger meglátja a dolog distinktív kettősségét, a mámort és utána az újra eszmélő, gondolkodó intellektus működését, koránt sem tartom azt egy költő számára oly jelentékeny mozzdulatnak, különösen érdemes filozófiai felfedezésnek. Bár a filozófus érzékenysége más. Ő természetesen észlelheti azt, ami egy költő számára magától értetődő. Evidencia.

Más dolog, nem is kétség, hogy a filozofikus idézetek Derridától Paul Ricoeurig és persze Nietzscheig többnyire telibe találóak, és ha eltekintünk a mindig is túlbonyolított nyelvhasználatától, Szitás Erzsébet is magas és gondolatgazdag szinten beszél. Legföljebb egy-egy megállapítása mellétalál, vagy a vers „létrehozottságának” – hogy én is tudóskodva beszéljek – kikerüli a lényegét. Szitás Erzsébet ugyanis az *Alázattal* kapcsolatban felveti a kérdést (754. oldal, első bekezdés, első sor), hogy „a szavakkal űzött szövevényes játékot hermetikus jelhasználatnak, folyamatos szemlélődésnek, illetőleg a kettő képlékeny egymásbajátszásának tekinthetjük-e?” A szavak szövevényes játékának – tessék csak a fogalmak csúsztatását észlelni: játéknak, ebben a versben? Ezért mert ott áll: „Egyiptomba, fürödni, vagy gyerekeknek”. Képtelen gondolat, ez emlék, asszociáció csupán. (Lásd az *Őseimhez* című verset.) A folyamatos szemlélődés – Szitás Erzsébet kifejtése – viszont tény. Erről szól a vers. Csak ne fűzne hozzá a verselemző további megjegyzéseket. „A tárgyak erőtere vigasztaló” – írja egy helyen Nemes Nagy Ágnes, s ez idézet után Szitás Erzsébet így folytatja gondolatmenetét: „E kijelentésben rejlik az *objektív líra* (kiemelés tőlem – L.B.) reprezentációs erővonala (és határdialektikája), amely Nemes Nagy Ágnes gondolati költészetének tér-képzési pozícióját jelenti”, s világosabbá téve gondolatmenetét így közvetíti Nemes Nagy Ágnes gondolatát: jelenti „a már alig megragadható, de végiggondolható, és a még szavakká formálható, de sűrű szövetségű redőződé képek találkozásainak kölcsönviszonyát”.

Álljunk meg itt egy pillanatra. Objektív líra az *Alázatban*, 1944-ben! A mindig is tartózkodó, minden exhibíciótól idegen Nemes Nagy Ágnesnak a legalányibb, legszubjektívebb verséről van itt szó. Újra mondom: alanyi versről, magas intellektuális tudatosság fokán. Az objektív líra később, lényegesen később formálja költészetét, akkor rejti bele érzelmeit tárgyi jelenségek jelképeibe vagy akár történetek sorába; lásd a *Patak*, *A gejzír*, a *Balaton*, a *Paradicsomkert*, *Trisztán és Izolda*, *A lovak és angyalok* című verseket stb. és persze az *Ekhmáton*-ciklust. (Kitűnő költő-tanulmányírók és esszéisták fogalmazták meg Nemes Nagy Ágnes jellegzetes objektív lírájának körvonalait és lényegét, többek között Rónay György, több verselemzésben is Lator László, Poszler György, Berta Erzsébet s vagy két tanulmányban magam is megpróbáltam jegyeit ismertetni.)

Az *Alázat* azonban más, nem kapcsolható az objektív lírához. S talán meg sem írta volna Szitás Erzsébet mélyre igyekvő, filozofikus elemzését, ha nem értené a vers lényegét teljes-séggel félre. Ha felismerné, hogy az *Alázat* a költő minden tartózkodása ellenére nem csupán nyelvelméleti példavers, ahogy a *Mesterségemhez* is sokkal több annál, nem pedig afféle heid-eggeri hideg megfigyelés. Ha érzékelné, belátná, hogy képtelenség azt feltételezni, hogy Nemes Nagy Ágnes költészete, mint az *Alázat* is, „a kék kivételes színérzékenységgel állandó-sul”. Színérzékenység? Ugyan! A versben derengő hajnal van, „virradó”, s azért lepi kék a házat, és a szem alatti kéknek is más oka van. Tény viszont – Szitás Erzsébet bőven megérdemli, hogy méltányos legyek – Nemes Nagy Ágnes egyik esszéjében valóban szó van a kék-ség szuggesztíójáról, átsapó evidenciájáról. S így általánosságban igaza van.

És még egy megjegyzés az *Alázat* című versről. Nemes Nagy Ágnes első, a *Kettős világban* című kötetében még benne hagyta ezt a nagyon személyesnek felfogható, mint hangsúlyoztam, alanyi verset. Ez 1946-ban volt. De soha, bármely összesített kötetében nem publikálta többé. Úgy tekintette, mintha a vers nem is lett volna. Halála után az *Összegyűjtött versei* kötetben én tettem vissza a helyére, a *Kettős világban* kötetből, mert úgy éreztem, a vers nem hagyható ki művéből.

Szitás Erzsébet elemzésére visszatérve, nem mondom, hogy nem mélyenjáró vagy nem dicsérendő vállalkozás az övé. Valószínűleg jobban kellett volna örülnöm az írásának, hiszen korosztályom már a múlt – és a mai irodalmi jelen csaknem múlt nélküli. (Tessék megnézni a mai irodalmi folyóiratok publikációit!) Örülnöm kellett volna, mert nem egy pontos megfigyelése van, és alapigazságot fejt ki például, amikor azt mondja: „Nemes Nagy Ágnes lírai nyelvének szálai közé szüntelen lét- és ismeretelméleti kérdések szövődnek”. Csak ne folytatná tanulmányának utolsó előtti bekezdését ilyenképpen: „...a pillanat és a végtelen között feszülő jelen rétegzettség szervezi egységgé a filozófiai hangoltságot...” Erre a filozófiai hangoltságra csak azt tudom mondani, hogy a vers, az igazi vers is ér valamit, ér valami többletet, érzékletesebbet, evidensebbet, sőt esztétikailag élvezetesebbet, mint a költészethez hozzáfűzött elmélet. Hogy mondja Goethe a *Faustban*?

*Ó, jaj, a filozófiát
Orvostudományt és jogot
És – sajna! – teológiát
Kitanultam, nem hagyva hézagot.
S most itt állok, szegény hülye,
Tudatlanul, mint sok esztendeje.*

(Márton László fordítása)

És egy másik Goethe-idézet is elém tolakszik, bocsásson meg nekem Szitás Erzsébet, mert igaz, hogy sok mindenben nem értünk egymással egyet vagy a tényeket másként értelmezzük, de legfőképpen nem vele van bajom, hanem azokkal a fiatalokat befolyáso-

lő professzorokkal és tudósfélékkel, akik olyan művi, magyarul idegen nyelvezettel hoz-
zák létre a tudományt, hogy elképedve menekül az írói elemzésektől, a kritikától a mű-
veket szerető olvasó. Nekik, a professzorok egy fajtájának mondom, talán érdemes volna
Goethe szavait olykor fontolóra venni, Goethét, aki azért gondolkodónak sem utolsó:
„Szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája”.

Lengyel Balázs

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát október 29-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
iránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.